

Ἄν σοῦ φανεῖ χρήσιμο αὐτὸ τὸ βιβλίον,
ἀγόρασέ το στήν ἔντυπη μορφή του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ELPENOR IN *print*

ISBN: 978-1-257-63079-0

ΣΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ:

Φωτογραφική σύνθεση τοῦ Μάριου Χαλδαίου

Γιώργος Βαλσάμης

Σημειώσεις για τὸ Σχολεῖο

ELPENOR

Ἀθήνα 2021

Περιεχόμενα

Πρόλογος	15
14 Ὀκτωβρίου / Ὑπάρχουν δυσκολίες	20
15 Ὀκτωβρίου / Χιλιάδες καμπανάκια	21
20 Ὀκτωβρίου / Σὲ ἀναζήτηση τάξης	23
21 Ὀκτωβρίου / Μιὰ δυνατότητα ποὺ διαφεύγει	26
22 Ὀκτωβρίου / Καλὴ γνωριμία!	28
26 Ὀκτωβρίου / Δὲν θέλεις νὰ μάθεις;	29
29 Ὀκτωβρίου / Ἡ προειδοποίηση τοῦ Πλάτωνα	30
30 Ὀκτωβρίου / Προβληματικὰ Ἑλληνικά	39
3 Νοεμβρίου / Φιλότημο καὶ εὐγνωμοσύνη	40
4 Νοεμβρίου / Μιὰ ἐπιδείνωση	40
6 Νοεμβρίου / Πιὸ σωστὸ μάθημα	41
9 Νοεμβρίου / Ποῦ ὑπάρχει ζωὴ;	50
10 Νοεμβρίου / Χαρὰ τῆς ἐλευθερίας	50

10 Νοεμβρίου / Πότε θα ανακαλύψουμε την εύελιξα;	51
11 Νοεμβρίου / Μια 'προηγμένη' λύση	52
13 Νοεμβρίου / Ἡ παιδεία ἀγαπάει τὴ διαφορὰ	54
17 Νοεμβρίου / Τί γιορτάζουμε;	54
19 Νοεμβρίου / Κύριος σκοπὸς εἶναι ἡ σκέψη	57
20 Νοεμβρίου / Τί σημαίνει ὁ χαβαλές;	58
23 Νοεμβρίου / Εἶναι κρίμα	59
24 Νοεμβρίου / Θρανία γιὰ ἐξωγήνους	60
27 Νοεμβρίου / Ἡ σκέψη εἶναι κάτι σπάνιο	61
30 Νοεμβρίου / Ὑπάρχει ἡ ψυχὴ;	62
1 Δεκεμβρίου / Τί μαθαίνουν;	69
2 Δεκεμβρίου / Χαμένα χρόνια	70
4 Δεκεμβρίου / Ὅρια τοῦ σχολείου	72
7 Δεκεμβρίου / Ἴσως	73
8 Δεκεμβρίου / Δὲν εἶναι παιδεία ἡ πολυμάθεια	74
10 Δεκεμβρίου / Σὲ συναρπάζει ἡ ζωὴ;	75
14 Δεκεμβρίου / Ποιὸς φοβᾶται τὴ σκέψη;	78
15 Δεκεμβρίου / Ἀπορῶ	79
17 Δεκεμβρίου / Μὴν ὑποχωρήσεις!	80
24 Δεκεμβρίου / Μουσικὲς γιορτές!	82

28 Δεκεμβρίου / Νέο πρόγραμμα!	83
7 Ιανουαρίου / Τὰ φαινόμενα άπατοῶν	83
8 Ιανουαρίου / ΞΕρχεται διαγώνισμα	84
14 Ιανουαρίου / Ή άγάπη δέν εἶναι ἕνα συναίσθημα!	85
21 Ιανουαρίου / Μια ἑλάχιστη ἑλευθερία	90
22 Ιανουαρίου / Ή ἡσυχία εἶναι ἡ προσευχή	90
26 Ιανουαρίου / Οἱ ἑξετάσεις ὡς μάθημα	96
27 Ιανουαρίου / Θυμήσου τὰ νειάτα σου	97
30 Ιανουαρίου / Γνωριμία	98
2 Φεβρουαρίου / Ίσλάμ	98
4 Φεβρουαρίου / Ξν δέν σέβομαι	100
6 Φεβρουαρίου / Τὸ πρόβλημα ποῦ ἐπιμένει	101
8 Φεβρουαρίου / Μια ἄνώτερη σχέση	101
9 Φεβρουαρίου / Ζήτω ἡ τρέλα!	102
11 Φεβρουαρίου / Δύσκολη καὶ σπουδαία ὥρα	102
15 Φεβρουαρίου / Γραμματική	103
22 Φεβρουαρίου / Ή ζωή μου εἶναι μια ἄπορία	104
23 Φεβρουαρίου / Μᾶς φταῖνε οἱ παπάδες;	107
25 Φεβρουαρίου / Μᾶς χρειάζονται τὰ Ἀρχαῖα;	108
26 Φεβρουαρίου / Συμφέρει ἡ ὑποκρισία;	110

1 Μαρτίου / Ἐκπλήξεις	111
2 Μαρτίου / Ἀντιθέσεις	112
3 Μαρτίου / Δὲν ἰσχύει	112
8 Μαρτίου / Ὑπακοὴ καὶ γάμος	119
10 Μαρτίου / Τί σημαίνει ἡ ἀθεΐα;	124
1 Ἀπριλίου / Ἡ μαγκιὰ δὲν εἶναι ἐπανάσταση	130
13 Ἀπριλίου / Ἡ σχέση μας μεγάλωσε	131
19 Ἀπριλίου / Κερδοσκοπία καὶ πρόοδος	131
28 Ἀπριλίου / Μάθημα στὶς διακοπές;	137
30 Ἀπριλίου / Μεγάλη Παρασκευή	138
12 Μαΐου / Πρότυπα τοῦ μηδενός	138
13 Μαΐου / Ζευγαράκι!	140
17 Μαΐου / Τὸ πιὸ πολύτιμο	140
20 Μαΐου / Μὴν κάνεις αὐτὸ τὸ λάθος!	142
24 Μαΐου / Μυστικὸ τῆς εὐτυχίας	146
28 Μαΐου / Ἡ τάξη θέλει ἐλευθερία	147
1 Ἰουνίου / Νὰ ὑπῆρχε τουλάχιστον ἄξιοπρέπεια	149
3 Ἰουνίου / Τὸ πρόβλημα εἶναι γενικό	150
7 Ἰουνίου / Ἀρχὴ τοῦ τέλους	150
8 Ἰουνίου / Θαυμάζω τὰ παιδιά ποὺ προσπαθοῦν	151

9 Ἰουνίου / Διαρκῶς χάνεται ἡ οὐσία	152
10 Ἰουνίου / Τὸ τέλος	152
12 Ἰουνίου / Μιὰ πραγματικὴ ἀπόδειξη	155
17 Ἰουνίου / Τίποτα δὲν τελειώνει...	157
8 Αὐγούστου / Μὲ πόση ἀγωνία	160

*Κανένα μάθημα ποὺ γίνεται καταναγκαστικά δὲν
παραμένει στὴν ψυχὴ. Λοιπὸν, μὴ διδάσκεις μὲ τὴ
βία στὰ παιδιά τὰ μαθήματα.*

Πλάτων

Πρόλογος

Κάθε μέρα μία έκπληξη ὡς τὴν τελευταία στιγμή, τὸν Ἰούνιο. Συνάντησα περισσότερα ἀπὸ 500 παιδιά σὲ δύο Γυμνάσια καὶ δύο Λύκεια, καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ ἐπαφή μας ἦταν μεγαλύτερη ἀπ' ὅσο μποροῦσα νὰ προβλέψω. Χάρη στὴ σχέση μας ὑπάρχει τὸ βιβλίο αὐτὸ μὲ ἀναμνήσεις ἀπὸ γεγονότα, καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὸ ἴδιο τὸ σχολεῖο, γιὰ ἕνα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα μὲ σοβαρὰ προβλήματα ποὺ χρονίζουν.

Θὰ ἀλλάξουν ποτὲ τὰ πράγματα; Τουλάχιστον μποροῦμε νὰ τὰ συζητήσουμε. Τὸ ἔκανα μὲ φίλους, μὲ τοὺς ὁποίους μοιραζόμουν πολλὰ ἀπ' ὅσα λέγονται ἐδῶ, καὶ πολλὰ ξαναγράφηκαν μὲ περισσότερες λεπτομέρειες, ἐνῶ σὲ ὑποσημειώσεις προσέθεσα καὶ ἄλλα. Τὰ ἔχω συζητήσει κυρίως καὶ προηγουμένως μὲ τὰ παιδιά, ἢ ὠριμότητα τῶν ὁποίων συχνὰ ἦταν ἐντυπωσιακή.¹ Θὰ κρατήσουν τὴ σύνεσή τους μεγαλώνοντας; Πρὸς τὸ παρὸν ὑπάρχει καὶ μεταξύ τους αἴτημα γιὰ μεγαλύτερη σχέση μὲ

---

¹ Τὸ βιβλίο αὐτὸ μοῦ ἀρέσει περισσότερο ἀπὸ ἄλλα, ἐπειδὴ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐπαφή μὲ τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ ἄμεση θέση ἐντὸς του. Μία φίλη μου πρότεινε γιὰ τίτλο, *Τὸ χρονικὸ ἐνὸς ἀγιάτρευτου δάσκαλου!* Ἀγιάτρευτος πράγματι; Μὲ τόσο προβληματικὸ σχολεῖο δὲν αἰσθάνομαι ἀγιάτρευτος, μᾶλλον διστακτικός. Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ γιαιρευτῶ τελείως...

τήν πραγματικότητα. Τὸ αἶτημα αὐτό, ὄχι μιὰ κατάρτιση, εἶναι ὅ,τι κυρίως ἐνδιαφέρει τὴν παιδεία.

Ἐπιρροές ἐκτὸς σχολείου μὲ βοήθησαν ὡς ἔφηβο νὰ ἀνακαλύψω τὴν ἱστορία, τὴ φιλοσοφία, τὴ θεολογία... Ποιὰ ἦταν ἡ συμμετοχὴ τοῦ σχολείου; Ἄν στηριζόμουν στὸ σχολεῖο, ἴσως δὲν εἶχα πραγματοποιήσει ποτὲ τοὺς στόχους μου. Στὰ ἔξι χρόνια Γυμνασίου καὶ Λυκείου, τὸ μαθησιακὸ κέρδος ποὺ θυμάμαι, εἶναι μιὰ φιλόλογος ποὺ μᾶς διάβασε Καβάφη. Ἔξι χρόνια, μία ὥρα.² Ἄν δὲν βρίσκεται ἐδῶ ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀποτυχίας ἐνὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, δὲν γνωρίζω ποῦ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἀνακαλύψουμε.³

Ἄρκετὰ παιδιὰ δὲν ἀπατῶνται, φοβοῦνται πῶς ὁ χρόνος τους ξοδεύεται ἄσκοπα. Ὁ Βασίλης (Β΄ Γυμνασίου) θέλει νὰ βεβαιωθεί, “αν το σχολεῖο εἶναι ὄντως τόσο σημαντικό ὅσο λένε και αν αξίζει ὅλα τα χρόνια που θα αφιερώσω”. Τὸ σχολεῖο μας δὲν ἀξίζει οὔτε τὰ μισὰ χρόνια, εἶναι ἀνώφελο σὲ σχέση μὲ τὸν χρόνο ποὺ ἐπενδύουμε. Πιὸ σωστὰ θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ ρωτή-

² Πέρα ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ὥρα, καὶ ἐκείνη ἡ φιλόλογος καταγράφηκε στὴ μνήμη μου μὲ ἀπογοήτευση. Ὅμως ἦταν σημαντικό ὅτι γνώρισα τὸν Καβάφη, ἐπειδὴ μὲ παρακίνησε νὰ διαβάσω περισσότερο. Ὅταν μία ὥρα στὰ ἔξι χρόνια εἶχε τόση ἀξία, μπορείς νὰ συμπεράνεις τί θὰ ἔκανε τὸ σχολεῖο ἂν σεβόταν περισσότερο τὸν χρόνο μας. Πόσα καὶ πόσα δὲν διάβασα στὰ χρόνια τοῦ Παν/μίου ἐπειδὴ δὲν ἤμουν ὑποχρεωμένος νὰ ξοδεύω χρόνο σὲ ὅλες τὶς παραδόσεις.

³ Τὸ νὰ πάρω κακὴ ἢ καμμία ἐκπαίδευση ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἴσως περιέχει κάτι ἀγαθὸ ἀπὸ πλευρὲς ὄχι ἀμέσως ὁρατές. Αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ γνωρίζει ἐκεῖνος ὁ Νοῦς, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιὰ ὅλα. Δὲν θὰ εὐχαριστήσω τὴ χώρα ποὺ δημιουργεῖ τέτοια ‘ἐκπαίδευση’, ὅσο κι ἂν χρησιμοποιεῖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα καὶ τὰ χειρότερα γιὰ νὰ κάνει κάποιον καλόν.

σει: υπάρχει στον χώρο τῆς παιδείας κάτι πιὸ ἀχρηστο ἀπὸ τὸ σχολεῖο;

Διαβάζοντας τὴν κριτικὴ τοῦ Καστοριάδη γιὰ τὸ σοβιετικὸ σύστημα, ἓνα σημεῖο ποὺ μοῦ εἶχε κάνει ἐντύπωση ἦταν ἡ πληροφορία ὅτι χάρη στὴν παράκαμψη τῶν νόμων μὲ μία πιὸ λογικὴ διαχείριση ἀπὸ τὸ προσωπικό τους, τὰ ἐργοστάσια κατόρθωσαν νὰ λειτουργοῦν ὑποτυπωδῶς, ἐνῶ διαφορετικὰ θὰ εἶχαν καταρρεῦσει!⁴ Κάτι ἀνάλογο ἰσχύει στὰ ἐκπαιδευτικά μας, μὲ τὴ διαφορὰ πὼς οἱ καθηγητὲς δὲν ἔχουν μεγάλα περιθώρια γιὰ δημιουργικὲς παραβάσεις. Ὅπως εἶναι τὰ πράγματα, θὰ εὐχόμουν γιὰ τὰ παιδιά νὰ ἀπέφευγαν τελείως τὸ σχολεῖο, ἂν

---

⁴ Ἀλήθεια, τί θὰ ἔκανε ὁ Σωκράτης σὲ μιὰ σοβιετία ἢ στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα, ὅταν στὴν Ἀθήνα τῆς ἄμεσης δημοκρατίας χαρακτηρίζε *κακὸν καὶ αἰσχρὸν τὸ ἀδικεῖν καὶ ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι* (Ἀπολογία Σωκράτους, 29b): δικαιοσύνη εἶναι νὰ ἀκολουθεῖς τὸ καλύτερο, ὄχι ὅ,τι συμβαίνει νὰ ἐπικρατεῖ. Ὅταν μαθητὲς καὶ φίλοι προτρέπουν τὸν δάσκαλο τοῦ Πλάτωνα νὰ δραπετεύσει, ἀρνεῖται γιὰ λόγους ποὺ σημαίνουν τὸ ἀντίθετο τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς. Ἐξηγεῖ ὅτι συμφώνησε νὰ δικαστεῖ, καὶ ἀκόμα ὅτι, ἂν εἶχε πρόβλημα μὲ τοὺς νόμους ποὺ τὸν καταδίκασαν, ὄφειλε νὰ τοὺς ἔχει παραβεῖ. Ὁ Σωκράτης ἤλπιζε (κάτι ποὺ δὲν ἔκανε ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ δασκάλου του ἔχασε κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἀθήνα) στὴ δυνατότητα τῶν συμπολιτῶν του νὰ σεβαστοῦν τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ λογικὴ, ξεπερνῶντας ὑποκειμενικὲς καὶ ἀβάσιμες γνώμες ἢ ἐλαττώματα. Χάρη στὴν ἐλπίδα του αὐτὴ καὶ στὴ συμφωνία του νὰ δικαστεῖ, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, ὅπως τόνισε, ἐπειδὴ γιὰ τὸν φιλόσοφο ὁ θάνατος εἶναι ὅ,τι πιὸ ἐπιθυμητό, ἀποδέχτηκε τὴν ποινὴ, ἔχοντας ἤδη πολλὰ χρόνια δοκιμάσει τὸ σύστημα σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε ὁ Κάτων δὲν δίσταζε νὰ τὸν περιγράψει ὡς ἀναρχικό, ἐπιδοκιμάζοντας τὴ θανάτωσή του!

αυτό δὲν δημιουργοῦσε ἄλλου εἴδους προβλήματα, ἀποκλεισμὸ ἀπὸ τὴν τριτοβάθμια,⁵ δυσκολίες στὴν εὕρεση ἐργασίας.

Τουλάχιστον στὶς θεμέλιες βαθμίδες σκοπὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ κατάρτιση σὲ κάποιο ἀντικείμενο, ἀλλὰ ἡ γνωριμία μὲ τὶς ἀξίες, τὶς δυνάμεις, τὶς εὐκαιρίες καὶ τοὺς προβληματισμοὺς τοῦ περιβάλλοντος, ἡ γενικὴ ὥθηση σὲ ἓνα πιὸ δημιουργικὸ ἑαυτό. Ἡ ἀποτυχία τοῦ σχολείου μας ἔχει διπλὴ ὄψη: δὲν διδάσκει ὅσα εἶναι ὄντως δυνατὸ καὶ χρήσιμο νὰ διδαχθοῦν — καὶ ἀκόμη χειρότερα, φυλακίζει στὶς αἴθουσες παιδιὰ ποὺ δὲν ἀνέχονται συγκεκριμένα μαθήματα ἢ καθηγητές.

Γιατί οἱ κυβερνήσεις μοιάζουν νὰ ἀποφεύγουν τὴν πραγματικότητα; Ἴσως ἐπιθυμίες ἢ προκαταλήψεις ἐπιβάλλονται στὴ λογικὴ. Γιὰ παράδειγμα, ἐπειδὴ μᾶς ἀρέσει ὅλα τὰ παιδιὰ νὰ γνωρίζουν τὰ ἐξῆς, παραβλέπουμε ὅτι δὲν εἶναι ἐφικτὸ νὰ μάθουν ὅλοι τὰ ἴδια τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὸν ἴδιο ρυθμὸ, ὁπότε τὰ ἀναθέτουμε στὴ βία ἐνὸς ὑποχρεωτικοῦ μονολιθικοῦ προγράμματος. Ἡ νομίζουμε πὼς ἐμποδίζει ἡ ἔλλειψη καθηγητῶν, χώρων, κονδυλίων, κ.λπ.⁶ Ὅπως κι ἂν ἐξη-

⁵ Ἐνα σοβαρὸ μειονέκτημα τῆς τριτοβάθμιας εἶναι ὅτι δέχεται φοιτητὲς μόνον μέσῳ ἐκπαιδευτικῶν βαθμίδων. Κάθε σχολὴ θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ κάνει δικές της ἐξετάσεις μὲ δικά της κριτήρια, στὶς ὁποῖες νὰ συμμετέχει ὅποιοσδήποτε, τὸ πολὺ μὲ μιὰ ποσόστωση εὐνοϊκὴ γιὰ ὅσους προέρχονται ἀπὸ σχολὲς καὶ σχολεῖα. Τὸ κράτος μπορεῖ νὰ τὶς ἐπιβλέπει γιὰ νὰ εἶναι ἀδιάβλητες, ἐνῶ ἐπιβάλλεται νὰ χρηματοδοτεῖ τὰ Παν/μια μὲ κριτήριον τὸ ἐρευνητικὸ τους ἔργο, μόνον σὲ σχέση μὲ αὐτὸ ὑπολογίζοντας ἐπίσης τὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν ἢ ὅτιδήποτε.

⁶ Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ὁμολογήσουμε τὸ ἀδιέξοδο, ὥστε νὰ δοῦμε τί θὰ φτιάξουμε στὴ θέσιν τοῦ σχολείου. Ὅμως δὲν βρίσκεται ἐδῶ τὸ πρόβλημα.

γείται, ένα πρόβλημα έπαφής με την πραγματικότητα υπάρχει και εκδηλώνεται σε πολλά. Είναι χαρακτηριστική ή έμπρακτη περιφρόνηση εκείνου του νοῦ, χωρίς τὸν ὁποῖο ὁ λεγόμενος ‘δυτικός’ πολιτισμός, ὁ δικός μας πολιτισμός, ἀπλῶς δὲν θὰ ὑπῆρχε. Ὁ Πλάτων εἰδοποιεῖ ὅτι δὲν ἔχει ἀξία κανένα μάθημα, ἡ ψυχὴ τὸ ἀποβάλλει, ἂν γίνεται μετὰ τὸ ζόρι. Καὶ ὅμως ἐπιμένουμε στὸν παραλογισμό, τὴν ὥρα ποὺ οἱ ἴδιες οἱ δικές μας συστηματικὲς ἔρευνες ἐπάνω στὸ συγκεκριμένο θέμα βεβαιώνουν συνεχῶς τὴν πλατωνικὴ εἰδοποίηση.

Ἡ τριτοβάθμια, μετὰ τὰ δικά της προβλήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων κυριώτερο εἶναι ἡ μετριοτήτα,⁷ λειτουργεῖ ἐν γένει πιὸ σωστά σὲ σύγκριση μετὰ τὶς προηγούμενες βαθμίδες, ἐπειδὴ ἐνσωματώνει ὡς ἓνα σημεῖο λογικὰ στοιχεῖα, ποὺ ὁ νομοθέτης δὲν προβλέπει οὔτε κἂν γιὰ τὸ Γυμνάσιο καὶ τὸ Λύκειο,⁸ ὅπως

⁷ Τὸ συγκεκριμένο μειονέκτημα εἶναι ἀναπόφευκτο ἰδίως στὶς λεγόμενες ‘θεωρητικὲς’ σπουδές, ὅπου ἡ ἀξία δὲν εἶναι πάντα δυνατό νὰ ἐκτιμηθεῖ σωστά μετὰ ἀντικειμενικὰ κριτήρια. Ὁ Νίτσε ὑπῆρξε παραπλανητικώτατος, καὶ ὅμως τὸν διαβάζουμε συνεχῶς, τὸν θεωροῦμε σημαντικό, καὶ πολὺ σωστά. Γιατί; Ἄν ἀπαντήσουμε σὲ αὐτό, θὰ δοῦμε πῶς οἱ θεωρητικὲς σχολές μας εἶναι καταδικασμένες ἀκριβῶς στὸν βαθμὸ ποὺ ἀσχολοῦνται μετὰ τὰ πιὸ σημαντικά. Ἔτσι καταλαβαίνουμε ἐπίσης γιατί στὰ ἕξι χρόνια Γυμνασίου καὶ Λυκείου εἶναι δυνατό νὰ μὴ βρεθεῖ οὔτε ἓνας φιλόλογος, θεολόγος ἢ ἱστορικὸς νὰ μᾶς κάνει νὰ νοιώσουμε πραγματικὴ ἀξία, ὅσο εὐνοϊκὰ κι ἂν προσεγγίζουμε τὰ μαθήματα αὐτά.

⁸ Λέω ‘οὔτε κἂν’, ἐπειδὴ καὶ στὸ Δημοτικὸ ἡ ἐλευθερία χρειάζεται νὰ εἶναι μεγαλύτερη. Γνωρίζω προσωπικὰ τὴν περίπτωση ἑνὸς παιδιοῦ, ὁ ὁποῖος στὴν ἡλικία αὐτὴ κατάλαβε ὅτι στὸ σχολεῖο χάνει τὸν χρόνο του καὶ ἀποφάσισε νὰ τὸ ἐγκαταλείψει! Εὐτυχῶς εἶχε τὴν ἀναγκαῖα συμπάρσταση ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, κι ἔτσι μπόρεσε νὰ γλυτώσει καὶ νὰ διαβάσει μόνος του, ἀπ’ ὅπου ἐξελίχθηκε μετὰ ἓναν

είναι ή ελευθερία στις παρακολουθήσεις και ή εξατομίκευση του προγράμματος. Αυτό επιβάλλει να σκεφτούμε πόσο θα βελτιώνονταν τα πράγματα, αν δεν αγνοούσαμε τον κοινό νοῦ στις θεμέλιες βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐκεῖ πού δημιουργοῦνται οἱ βάσεις για ὅλη μας τῆ ζωή, ή κατάσταση εἶναι ἀπελπιστικά παράλογη.

14 Ὀκτωβρίου / Ὑπάρχουν δυσκολίες

Ἄνοιξα μία Hefe να γιορτάσω πού γνώρισα τὰ παιδιά αὐτά.⁹ Ὑπάρχουν ὅμως δυσκολίες. Μιλᾶς με κάποιους, οἱ ὑπόλοιποι ξεσαλώνουν! Οἱ ἴδιοι με συμβούλευσαν να ἀποβάλω μερικούς για παραδειγματισμό.¹⁰

ὕγιῃ και ἀποτελεσματικό τρόπο. Φυσικά αὐτὰ δὲν συμβαίνουν μόνο στην Ἑλλάδα, οὔτε χρειάζεται να εἶσαι ὁ Δάντης για να σοῦ συμβοῦν. Ἕνα γνωστὸ παράδειγμα εἶναι ὁ σεναριογράφος και σκηνοθέτης Κουέντιν Ταραντίνο, ὁ ὁποῖος ἔγραφε σενάρια ἤδη στὸ Δημοτικό, ἀντιμετωπίζοντας πόλεμο ἀπὸ τοὺς δασκάλους του ἐπειδὴ ἀδιαφοροῦσε για τὸ σχολεῖο, και ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μητέρα του, ή ὁποία με κάθε ἀποτυχία του να γράφει τὸ σενάριο πού ἤθελε, τὸν σάρκαζε. Τὰ παραδείγματα εἶναι πολλά.

⁹ Τοῦ 4ου Γυμνάσιου.

¹⁰ Γρήγορα θὰ βεβαιωνόμουν ὅτι τὸ θέμα δὲν ἐπιλύεται με ἀποβολές. Ἄν οἱ ἴδιοι ἐλπίζουν στην τιμωρία, καταλαβαίνεις πόσο διαβρωτικά λειτουργεῖ τὸ σχολεῖο μας. Για τοὺς καθηγητὲς και ἀρκετοὺς συμμαθητὲς οἱ ὑπόλοιποι τείνουν να γίνονται κανονικοὶ ἐχθροὶ

15 Ὀκτωβρίου / Χιλιάδες καμπανάκια

Εἶναι παιδιά, δὲν θέλεις νὰ τὰ ἔχεις ἀκούνητα. Πῶς θὰ γινόνταν ὅμως χωρὶς τιμωρίες νὰ ἀποφύγεις τὰ προβλήματα ὅταν ὑπάρχει, ἂν μὴ τι ἄλλο, τὸ ἀνώφελο αὐτὸ ὠράριο; Γιὰ ποιὸ λόγο χρειάζεται νὰ κάνουν μαθήματα ἀπὸ τὶς 8 ὠς τὶς 2, ὅταν γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν προσωπικὴ μας ἐμπειρία καὶ ἀπ' ὅλες τὶς σχετικὲς ἔρευνες ὅτι τὰ ἐννέα στὰ δέκα πού μαθαίνουν, θὰ λησμονηθοῦν μὲ ἐκπληκτικὴ ταχύτητα; Καὶ μόνο αὐτὴ ἡ ἀποτυχία χτυπάει χιλιάδες καμπανάκια, νὰ ἀποσύρουμε τὴν ἐμπιστοσύνη μας ἀπὸ ὀποιοδήποτε εἶδος σχολείου, ἂν δὲν ἐξασφαλίζει λογικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν χρόνο πού ἐπενδύουμε καὶ στὸ ἔργο πού παράγεται. Μάλιστα ἐδῶ ὑπάρχει ἓνα κριτήριο πολὺ γνωστὸ καὶ ἀντικειμενικὸ, πού εἶναι τὸ φροντιστήριο.

Γιατί τὸ σχολεῖο δὲν παρέχει οὔτε τὴν προσωρινὰ ἀποτελεσματικὴ ἐκπαίδευση πού βρίσκει κανεὶς στὸ φροντιστήριο; Ἄν ἀποφασίσουμε ὅτι δὲν γίνεται νὰ φθάσουμε οὔτε στὸ ἐπίπεδο αὐτό, ἄς περιοριστοῦμε τουλάχιστον σὲ ὅσα μαθήματα δὲν καλύπτουν τὰ φροντιστήρια, μοιράζοντας ἐπιταγὲς στὶς οἰκογένειες, ὥστε νὰ μὴν ξοδεύεται ἄσκοπα διπλὸς χρόνος καὶ

καὶ πρέπει νὰ ὑποταγοῦν. Ἕνα αὐταρχικὸ σχολεῖο καλλιεργεῖ τὴν βία ἀπογοητεύοντας, καὶ δὲν θὰ περίμενες ἀπὸ τὰ παιδιά νὰ καταβάλουν προσπάθεια γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ἄν ἐσὺ εἶσαι παράλογος, τείνουν νὰ πολλαπλασιάσουν τὸν παραλογισμό. Οἱ ἴδιες οἱ οἰκογένειες ὑποφέρουν, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐπαφὴ τῶν γονέων μὲ τὴ λογικὴ συνήθως δὲν εἶναι ἰδανικὴ.

χρήμα.¹¹ Έτσι όμως ή (όποια) κυβέρνηση θα όμολογοϋσε μια άνικανότητα που δέν μπορεί νά διαχειριστεί πολιτικά.¹²

Δυστυχώς, άν τó σχολείο έχει για μάθηση τήν απομάκρυνση από τήν πραγματικότητα, είναι φυσικό ή ικανότητα τών παιδιών για σκέψη νά μήν υποστηρίζεται.¹³ Άκόμα και οί φοιτητές, άκόμα και στα τελευταία έτη σπουδών, έχουν τó ίδιο πρόβλημα. Είναι ó κανόνας και όχι εξαίρεση νά τελειώνεις τó Παν/μιο χωρίς νά σκέφτεσαι. Μπορεί νά πηγαίνεις θαυμάσια στην ειδικότητά σου, δέν μᾶς λείπει ή εύφυΐα.¹⁴

¹¹ Ίσως δέν περιττεύει ή υπόμνηση ότι 'δωρεάν παιδεία' υπάρχει μόνο στη φαντασία μας. Τó σχολείο συντηροϋν οί φόροι μας, δέν κατεβαίνει από τόν οϋρανό.

¹² Πώς θα γινόταν νά διαχειριστοϋμε τήν παραίτηση αύτή; Γιατί όλόκληρο κράτος, με τόσους πόρους και δυνατότητες, δέν κατορθώνει ούτε καν τó αποτέλεσμα ένός συνοικιακοϋ φροντιστήριου; Καμμία άπάντηση δέν μπορεί νά είναι σοβαρή, κι έτσι γίνεται μια παρέλαση από υπεκφυγές. Τί μπορείς νά πεις, όταν δέν χρειάζεται καν σκέψη; Με τὰ φροντιστήρια έχεις τó πρόβλημα λυμένο, έστω προσωρινά και έν μέρος, και δέν μπορείς ούτε νά αντιγράψεις τή λύση, νά τήν προσαρμόσεις στις ανάγκες σου.

¹³ Στο σημείο αύτό, που είναι και τó πιό σοβαρό, τó φροντιστήριο δέν πάει πίσω, έστω μόνο έπειδή όφείλει νά περιορίζεται στα μαθήματα, τήν ύλη και τις επιδιώξεις του σχολείου.

¹⁴ Πώς γίνεται κάποιος νά είναι καλός στη Φυσική, στα Οικονομικά, στη Νομική, στην Ίατρική, και όμως νά μή σκέφτεται; Λέμε για κάποιον ότι σκέφτεται, όταν πραγματοποιεί τή σκέψη στην καθολικότητά της, όχι σε έξειδικευμένες καταρτίσεις, δηλαδή όταν έχει συνολική συγκρότηση στις έννοιές του, άπ' όπου μπορεί νά διαμορφώνει σωστές άπόψεις για τις σχέσεις του με τούς άλλους, για τὰ προσωπικά του θέματα, για κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, κ.λπ. Η έξειδικευμένη σκέψη είναι σαν μια συνήθεια και σαν έργαλειό.

20 Ὀκτωβρίου / Σὲ ἀναζήτηση τάξης

Μόλις ἐπέστρεψα ἀπὸ ΕΠΑΛ. Συνάντησα μερικά παιδιά πὸ ἐνδιαφέρονται νὰ προχωρήσουν καὶ ἀντιμετωπίζουν τὴ ζωὴ τους μὲ σοβαρότητα. Καὶ στὰ ΕΠΑΛ ὑποφέρεις ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόβλημα, πῶς θὰ μποροῦσες νὰ ἀπαλλάξεις ἐκείνους γιὰ νὰ ἔχεις συνεργασία μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ ‘λύση’ τῆς τρομοκρατίας μόνον παιδαγωγικὸ ὑπόδειγμα δὲν ἀποτελεῖ, ἀλλὰ καὶ δὲν ταιριάζει στὸ συγκεκριμένο ἰδίως μάθημα.¹⁵ Ὁ διευθυντὴς

Κάνεις τὴ δουλειά σου ἀκολουθῶντας μιὰ γνωστὴ διαδικασία, καὶ τὸ βάζεις στὸ συρτάρι. Ποιὸς θὰ σκεφτεῖ στὴ θέση σου ὅλα τὰ ὑπόλοιπα πὸ γίνονται στὴ ζωὴ σου;

¹⁵ Ἴσως ἀντέτεινε κανεὶς ὅτι τὰ Ὀρησκευτικὰ εἶναι προαιρετικά. Ἡ ἀντίρρηση μοιάζει εὐλογία, ἐνῶ δὲν εἶναι. Τὸ ἐπιλεγόμενον μάθημα δὲν τὸ ἔχεις, ἀν δὲν τὸ ἐπιλέξεις, τὰ Ὀρησκευτικὰ στὰ φορτῶνουν. Ἔστω ἔτσι, γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖς, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐνημερώσεις τὸ σχολεῖο, συμπληρώνεις ἓνα ἔντυπο πὸ ὑπογράφουν οἱ γονεῖς, τὸ ὁποῖο μοιάζει μὲ δήλωση φρονημάτων. Ἐπομένως δὲν μπορεῖς νὰ ἀπαλλαγεῖς ἐσύ, σὲ ἀπαλλάσσουν οἱ γονεῖς σου, οἱ ὁποῖοι ἴσως δὲν θέλουν. Μάλιστα, ἐπειδὴ ὑποφέρουν συνήθως ἀπὸ τὴν πλάνη ἀπὸ τὴν ὁποία ὑποφέρει καὶ τὸ σχολεῖο (θεωρῶντας καλὸ νὰ μάθουν τὰ παιδιά τὸ ἐξῆς, νομίζουν ὅτι ἀρκεῖ νὰ χωθεῖ στὸ πρόγραμμα καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ), ἀν ἔχουν θρησκευτικὴ συνείδηση ἐλπίζουν ὅτι χάρις στὸ μάθημα τὰ παιδιά θὰ δοῦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινό! Δὲν κατάφερες ὡς γονεὺς νὰ δώσεις στὸ παιδί σου ἔννοια Θεοῦ, πὸ τὸ ἔχεις ἀπὸ μωράκι μὲ τὴν πιὸ στενὴ σχέση μαζί του, καὶ περιμένεις νὰ τὸ κάνει στὴ θέση σου ἢ σχολικὴ βία; Ἔτσι, καὶ τὰ Ὀρησκευτικὰ ἐπιβάλλουμε καὶ ἡ ἀθεΐα καλπάζει! Στὴν πραγματικότητα λοιπὸν δὲν εἶναι ἐπιλεγόμενον μάθημα, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων μπορεῖς νὰ ἀπαλλαγεῖς μὲ ἀντίξοες διαδικασίες. Παραμένει δὲ σκοτεινὸ τί ἀκριβῶς κάνει ὁ

τοῦ ἐνὸς ΕΠΑΛ ἔχει ἀποδεχθεῖ τὴ μέθοδο τῆς σιδηρᾶς πειθαρχίας. Στὶς σημερινές συνθηκῆς τὸ σωστὸ εἶναι νὰ ἐρμηνεύουμε, μέχρι ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου, κάθε προβληματικὴ συμπεριφορὰ ὡς φυσιολογική, ἔστω ἔντονη, ἀντίδραση στὸν παραλογισμὸ μιᾶς βίαιης ἐκπαίδευσης.¹⁶

Ἐπιτρέπεται ὁ ἐκπαιδευτικὸς νὰ ἀμφισβητεῖ τὸ σύστημα ἔμπρακτα, ἢ ὀφείλει ἀπλῶς νὰ ἐφαρμόζει τοὺς νόμους; Ἡ εὐθύνη μας εἶναι πρὸς τὸ κράτος; Δὲν ἔχουμε προσωπικὴ εὐθύνη ἀπέναντι στὰ παιδιά; Ὅμως μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ἂν οἱ πάντες ἀμφισβητοῦν ἔμπρακτα ἐκεῖνον ἢ τὸν ἄλλο νόμο; Σύστημα τόσο ἄσχετο, ποὺ παραβιάζεται καθολικά, δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ὄχι ἀπὸ τὶς παραβάσεις τῶν στελεχῶν του ἀλλὰ ἀπὸ τὴ δική του προβληματικότητα.¹⁷ Πέρα ἀπὸ

ἀπαλλασσόμενος, ἀπ' ὅπου ὑποβάλλεται ὁ φόβος ὅτι μπορεῖ νὰ 'μπλέξει' ἀκόμα περισσότερο μὲ κάποιον ἄλλο μάθημα.

¹⁶ Τὸ Λύκειο ὑποτίθεται ὅτι δὲν εἶναι ὑποχρεωτικό, ὅμως ποιὸς θὰ πεῖ στοὺς γονεῖς του ὅτι δὲν τὸ θέλει; Καὶ τί σημαίνει ὅτι ἔχω τυπικὰ δικαίωμα νὰ τὸ ἀγνοήσω, ὅταν τὸ ἀπολυτήριον χρειάζεται σὲ τόσες περιπτώσεις; Περαιτέρω, πόσο μπορῶ νὰ φέρω τὸ πρόγραμμα στὰ μέτρα τῶν δικῶν μου ἀναγκῶν; Ὑποχρεωτικὸ πρόγραμμα σημαίνει ὅτι ἐνδιαφέρονται ὅλα τὰ παιδιά γιὰ τὰ ἴδια καὶ ὅλα τὰ μαθήματα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὴν ἴδια στιγμή! Ἡ παραφροσύνη χτυπάει κόκκινο. Δὲν ἔχω καὶ δικαίωμα νὰ ἐκπληρώσω τοὺς στόχους ἔστω τοῦ σχολείου, ὅσοδήποτε ἀνεπαρκεῖς ἢ ἀνεπιθύμητους, μὲ τὸν δικὸ μου ρυθμὸ καὶ τρόπο, ἀντὶ νὰ ἔρχομαι στὶς παραδόσεις.

¹⁷ Καὶ ἐδῶ εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ κομμουνιστικὸς 'παράδεισος', ποὺ κατέρρευσε μόνος του, χωρὶς ἐξωτερικὴ ἐπίθεση ἢ ἐσωτερικὴ ἐξέγερση. Τὸ σχολεῖο μας ἐπίσης ἔχει καταρρεῦσει (τί ἄλλο ἀποδεικνύει ἢ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα τοῦ φροντιστήριου;) καὶ συζητᾶμε στὰ ἐρείπια ἀμέριμνοι, ἂν πρέπει νὰ προστεθοῦν ἢ ἀφαιρεθοῦν τὰ ἐξῆς μαθήματα...

αυτή την περίπτωση, και πάλι ή απόκλιση έχει όρια. Συμβιβάζομαστε με πολλές ατέλειες, γνωρίζοντας ότι τα πράγματα δεν διορθώνονται πάντα γρήγορα — αν και στη δική μας περίπτωση, όπως έχει αποδειχθεί, δεν διορθώνονται ούτε αργά. Παρ' όλα αυτά ελπίζουμε να προκύψει το καλύτερο πείθοντας ο ένας τον άλλο και συμφωνώντας. Ποιός είναι στην εκπαίδευση ο κίνδυνος που κάνει την παράβαση αναγκαία;

Αν το σχολείο επιδιώκει πνευματική δύναμη — όπως κι αν κρίνει καθένας το περιεχόμενό της, αν είναι κατάρτιση, καλλιέργεια τρόπων, ανάπτυξη δυνάμεων, κ.λπ. — απόλυτος κίνδυνος δεν είναι καν το να μην προκύψει ή δύναμη αυτή, αλλά να ευνουχιστεί το αντίθετο, μίσος για τη γνώση και αποξένωση από την εκπαίδευση. Στο σημεῖο αυτό ο καθηγητής ή θα σηκωθεί να φύγει και θα αφήσει τα παιδιά στη μοῖρα τους, ή θα παραβεί τους νόμους. Έπομένως, το ωράριο είναι κάκιστο και ή ύλη παράλογη, τα δεχόμαστε μέχρι να συμφωνήσουμε να αλλάξουν. Η αξιολόγηση είναι μάταιη ή δεν γίνεται σωστά, την σεβόμαστε μέχρι να συμφωνήσουμε ότι δευτερεύει ή πώς πρέπει να γίνεται. Οι εγκαταστάσεις προβληματικές, υπομένουμε ώσπου να μπορέσουμε να τις βελτιώσουμε. *Αγάπη υποχρεωτική* δεν νοείται — παιδεία με το ζόρι είναι ή απόλυτη περιφρόνηση της πραγματικότητας. Στον βαθμό που το επιβάλλεις, το πιο σπουδαῖο μάθημα καταντάει μισητό.

Μιά λύση είναι τα πηγαδάκια, με αρνητικές παρενέργειες. Αφήνεις πολλούς στο κενό, ασχολείσαι με όρισμένους, μετά αφήνεις αυτούς για άλλους... Καλύτερη λύση είναι να βγαίνουν έξω όσοι θέλουν, το όποιο δεν γίνεται όταν κάνει κρύο.¹⁸ Τα

¹⁸ Όπως διαπίστωσα τις επόμενες ημέρες, ούτως ή άλλως δεν γίνεται. Η 'τάξη' οφείλει να παραμένει όλη μαζί! Απαλλάσσοντας

πράγματα θα βελτιώνονταν έντυπωσιακά, αν προβλέπονταν τρόποι να απαλλάσσονται όσοι δεν θέλουν να συμμετέχουν στο μάθημα, για όποιο λόγο κι αν δεν θέλουν.

Στο σημείο αυτό βρίσκομαι, και για πολλά παιδιά ήδη χαίρομαι επειδή τὰ ἔχω γνωρίσει, ἀπ' ὅπου συμπεραίνω ὅτι στὸ τέλος τῆς χρονιᾶς θὰ ἔχω τὰ ἴδια αἰσθήματα γιὰ περισσότερα. Τὰ χρόνια τοῦ σχολείου ἴσως δώσουν ἀφορμὴ σὲ ὀρισμένους μαθητὲς καὶ ἐκπαιδευτικούς νὰ δημιουργήσουν οὐσιαστικὴ ἐπαφή, ἢ ὅποια θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι εὐρύτερη καὶ πιὸ γόνιμη, ἀν εἶχαμε διαμορφώσει ἀλλιῶς τὸ σχολεῖο μας. Νομίζοντας ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐκπαιδεύουμε τοὺς πάντες στὰ πάντα, ἀφήνουμε ἀβοήθητους καὶ ὅσους ἐκλιπαροῦν γιὰ μάθηση.

21 Ὀκτωβρίου / Μιὰ δυνατότητα ποὺ διαφεύγει

Ἄλλα τρία τμήματα στὰ ΕΠΑΛ. Μερικὰ παιδιὰ ἀντιμετωπίζουν τὰ προβλήματα μὲ στῳϊκὴ ψυχραιμία! Ἐφάρμοσα τὴν

μαθητὲς χωρὶς νὰ προβλέπεται μὲ ὀργανωμένους τρόπους, παίρνεις τὸ ρίσκο νὰ ὑποστεῖς περιπέτειες, ἀν τσακωθοῦν ἢ γιὰ ὅποιο λόγο τραυματιστοῦν. Ἔτσι τὸ σύστημα βάζει τὸ ἐξῆς δίλημμα: ἀν ὑπάρχουν παιδιὰ ποὺ δὲν ἐνδιαφέρονται θὰ ἀναλάβεις τὸν ρόλο τοῦ μπαμπούλα, ἢ ἀλλιῶς δὲν θὰ γίνῃ οὔτε ἡ παρωδία μαθήματος ποὺ ἐξασφαλίζει ἢ τρομοκρατία, καὶ θὰ ὑπομείνεις τὸν ἀπλὸ θόρυβο. Διαλέγεις καὶ παίρνεις!

τακτική, ὅποιος δὲν ἔχει κέφι γιὰ μάθημα ἀπολαμβάνει τὸν καφέ του στὸ κυλικεῖο. Ὅρισμένοι (ἀπρόσμενα λίγοι) ἀξιοποίησαν τὴν πρόταση, καὶ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ συνεχίσουμε οἱ ὑπόλοιποι κάνοντας ὠραῖο μάθημα, γιὰ δέκα λεπτά, μιὰ πού τὸ γκρουπάκι ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν ἐπιτήρηση τοῦ σχολείου. Δὲν ἔχω δικαίωμα νὰ τοὺς βγάλω χωρὶς ἀπουσία.

*

Ἄν καὶ ἀπὸ μακριὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἀκούγεται ἐλκυστικὸ — δυνατότητα γνήσιων σχέσεων, δυνατότητα σκέψης, δημιουργικότητα, κάποιες ἀργίες παραπάνω — τὰ πράγματα διαφέρουν. Εἶναι ἐπίπονο νὰ διαλέγεσαι μὲ τόσα παιδιά κάθε μέρα μὲ παιδαγωγικὴ προοπτικὴ — χῶρια ἢ ἀπουσία ἐπαφῆς μὲ ἐκεῖνα πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸν ἑαυτό τους λιγότερο ἀπ' ὅσο ἐνδιαφέρεσαι ἐσὺ γι' αὐτά, κάτι ἀληθινὰ ἐξοντωτικό.¹⁹ Καταλαβαίνω ὅσους τὰ παρατᾶνε — στὴν Ἀγγλία οἱ μισοὶ ἐκπαιδευτικοὶ δὲν ἀντέχουν πάνω ἀπὸ πέντε χρόνια! — ἂν καὶ πέρα ἀπὸ τὰ προβλήματα, στὸν βαθμὸ πού ἐργάζεσαι σωστά, μπορεῖς νὰ εἶσαι βέβαιος ὅτι ἀρκετὰ παιδιά θὰ ἔχουν μιὰ δύναμη παραπάνω στὴ ζωὴ τους, ἀπλῶς ἐπειδὴ γνώρισαν τὴ θέλησή σου νὰ σταθεῖς πλάι τους.²⁰ Ὅμως καὶ ἡ

¹⁹ Δὲν ὑπάρχει τίποτα χειρότερο, εἰδικὰ ὅταν γνωρίζεις ὅτι μπορεῖς νὰ ἔχεις μὲ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὴ γόνιμη σχέση πού ἔχεις μὲ τὰ ὑπόλοιπα.

²⁰ Ἡ θέληση αὐτὴ ὑπερέχει καὶ πρωτεύει, ὄχι μόνο ἐπειδὴ στὶς θεμέλιες βαθμίδες ἢ κατάρτιση περισσότερο διερευνᾶται καὶ λιγότερο πραγματοποιεῖται, κάτι πού τὸ 'σχολεῖο' μας ἀγνοεῖ κι ἔτσι πελαγώνει, ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ οἱ προσωπικὲς σχέσεις, ὅπουδήποτε εἶναι δυνατές, εἶναι αὐτοσκοπός.

δική σου ζωή έγινε καλύτερη γνωρίζοντάς τα, και παραμένουν στη σκέψη σου έμπνέοντας.²¹

22 Ὀκτωβρίου / Καλή γνωριμία!

Πόσο ευχάριστο να βλέπω στην αίθουσα τρεῖς! Συναντοῦσα τὸ τμήμα αὐτὸ στὰ ΕΠΑΛ πρώτη φορά. ‘Ποῦ βρίσκονται οἱ ὑπόλοιποι;’ ρωτάω. ‘Εἴχαμε δύο ὥρες κενὸ ἐπειδὴ ἀκυρώθηκε ἡ πληροφορική, καὶ ἔκαναν κοπάνα!’ Ὁ Μάριος σκέφτεται νὰ ἀσχοληθεῖ κυρίως μὲ τὴ σκηνοθεσία καὶ τὴ μουσική, στὸν Χρῆστο ἀρέσουν τὰ ξυλουργικά, ἡ Σταματία πάει γιὰ ἀρχιτέκτων. Σὲ ἄλλο τμήμα, μὲ ἐπέπληξε μία κόρη ἐπειδὴ πιστεύω ὅτι τὰ

---

²¹ Ὁ ἐκπαιδευτικὸς (ὄχι ὅμως στὴν τριτοβάθμια) ἔχει ὅπως οἱ γονεῖς προορισμὸ τοῦ τὰ παιδιά. Γι’ αὐτὸ οἱ ἐντὸς ἢ ἐκτὸς σχολείου δάσκαλοί μας, ἐπηρέασαν ξεχωριστὰ τὴν ἐξέλιξή μας, καὶ καμμιά φορά τὴ σημάδεψαν. Ἴσως ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ περίπτωση τοῦ Βίτγκενστάιν, ὁ ὁποῖος ὑπηρέτησε μὲ θέρμη ὡς δάσκαλος στὸ Δημοτικὸ, ἐνῶ μόλις διορίστηκε στὸ Παν/μιο δὲν τὸ ἄντεξε, χαρακτήρησε τὴ δουλειά του ‘ζωντανὸ θάνατο’, καὶ παραιτήθηκε.

Θρησκευτικά πρέπει να είναι προαιρετικά,²² ενώ άλλη κόρη με επέπληξε επειδή στο λάπτοπ είχε έλληνικό σημαίακι.²³

26 Οκτωβρίου / Δεν θέλεις να μάθεις;

Η πρώτη αποβολή είναι γεγονός.²⁴ Τυπικά είχε δίκιο, το μάθημα έμποδιζόταν και ειδοποιήσεις προηγήθηκαν, όμως η ουσία είναι ότι ένα παράλογο σύστημα άρχιζε να με άφομοιώνει. (Θυμάσαι το πείραμα του Στάνφορντ, την εικονική φυλακή με τους φοιτητές που κατάντησαν δήμιοι, μέσα σε ελάχιστο χρόνο). Φτιάξαμε σχολεία ειδικευμένα στη βία, να ταλαιπωρούν τα παιδιά ώρες ακίνητα για να μάθουν πράγματα που δεν επέλεξαν και θα έχουν ξεχάσει την επόμενη χρονιά και πιο πριν. Και σαν να μην έφθανε αυτό, τα απειλούμε και τα αποβάλλουμε...

²² Βλέπεις πόσο διαβρωμένα είναι τα παιδιά από τον παραλογισμό του σχολείου και της οικογένειας; Έχοντας δεδομένη τη σύνδεση σπουδαιότητας και υποχρεωτικότητας, μου 'έξηγησε' πώς είναι τρελό να θέλω προαιρετικό το δικό μου μάθημα.

²³ Αυτό δεν το επικρίνω. Όχι όμως απορρίπτοντας την αγάπη για το έθνος, αλλά επειδή το σημερινό μας έθνος δεν είναι ό,τι καλύτερο.

²⁴ Εύτυχως δεν άργησα να καταλάβω τί έγινε, όποτε αποδείχθηκε επίσης ή τελευταία. Ούτε στα Γυμνάσια ούτε στα Λύκεια δεν απέβαλα ποτέ κανέναν άλλο, οτιδήποτε κι αν έκαναν.

*

Είναι θλιβερό, πολλά παιδιά δὲν πιστεύουν στὸν Χριστό, ἢ ‘πιστεύοντας’ ἀδιάφοροῦν. Δὲν αἰσθάνονται κἂν τὴν ἀνάγκη γιὰ νόημα, τοὺς φαίνεται φυσικὸ ἢ ἀδιάφορο νὰ πεθαίνουμε ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλο χωρὶς σκοπό. Ἄραγε, ὅλο αὐτὸ εἶναι ἡ ἐπιπόλαιη ἀντίδραση μιᾶς καλομαθημένης ἡλικίας; Ρώτησα ἓνα κοριτσάκι στὰ ΕΠΑΛ, ἐπειδὴ ἀπέρριπτε τὴ θρησκεία ἔντονα, ἂν ἔχει χάσει κάποιον δικό της, καὶ εἶπε ὅτι πολὺ πρόσφατα ἔχασε τὸν παπποῦ της. Τὴν ρωτάω, πῶς δὲν βρέθηκες σὲ ἀπορία; Δὲν θέλεις νὰ μάθεις τί ἔγινε, ποιὸ εἶναι τὸ νόημα ὅσων συμβαίνουν, ὅταν στὸ τέλος πέφτει μαῦρο ὅ,τι κι ἂν κάνεις; Ἀπάντηση: ἔτσι εἶναι ἡ κατάσταση! Ὁ κυνισμὸς αὐτὸς ἐκδηλώνει μιὰ προσωρινὴ ἀπερισκεψία, ἢ εἶναι ἓνα βῆμα γιὰ τὴν πλήρη ἀποχαύνωση; Ἐκτὸς ἂν τὰ κύματα στὴν ἐπιφάνεια ἀγνοοῦνται, ἐπειδὴ στὸ βάθος ἡ ψυχὴ πάντα γνωρίζει ὅτι δὲν ὑπάρχει θάνατος. Καὶ πάλι ὅμως συμφέρει τὸ βάθος νὰ γίνεи συνειδητὸ καὶ νὰ συμβάλλει στὶς σχετικὲς ἀλλαγές, ἐπειδὴ ἐμπειρία τῆς ἀθανασίας ἔχουν καὶ οἱ δαίμονες, δὲν εἶναι κάτι ποὺ ἀρκεῖ ἀπὸ μόνο του.

29 Ὀκτωβρίου / Ἡ προειδοποίηση τοῦ Πλάτωνα

Ἄλλαξαν τὰ πράγματα ἀπ’ ὅταν εἴμαστε μαθητές; Οὔτε ἐλάχιστα! Ἀκόμη καὶ τὸ μεγάλο πρόβλημα παραμένει ὁλόιδιο, ὅτι ὁ μαθητῆς ὑποχρεώνεται νὰ καταπιεῖ τὸ πρόγραμμα τῆς γραφειοκρατίας ἀντὶ νὰ ἐπιλέγει ὄχι μόνο μαθήματα, ἀλλὰ καὶ

ἂν θέλει νὰ παρακολουθεῖ, ἢ νὰ διαβάζει μόνος του, νὰ κάνει τις ἐργασίες του καὶ νὰ ἔρχεται γιὰ νὰ συνεργάζεται καὶ ἀπὸ κοντὰ μὲ τὸν καθηγητὴ καὶ νὰ δίνει ὅσες ἐξετάσεις χρειάζεται. Ἀντίστοιχα ὁ καθηγητὴς φορτώνεται ὅσους ἀναγκάζονται νὰ παρίστανται. Ἡ ἐκπαίδευση θὰ ἀνέβαινε δέκα σκάλες, ἔστω ἂν ὅσοι ἤθελαν, ἀπαλλάσσονταν ὄχι σπῖτι τους ἀλλὰ στὸ προαύλιο, σὲ μιὰ βιβλιοθήκη, σὲ μιὰ αἴθουσα πίνγκ πόνγκ, στὸ κυλικεῖο, ὅπουδῆποτε θὰ μποροῦσαν νὰ περάσουν τὴν ὥρα τους μὲ κάποια ἐπιτήρηση, ἐφόσον τὸ σχολεῖο διευκολύνει καὶ τοὺς γονεῖς στὴν ἐργασία τους.

Ἄν ἡ οὐσία γίνεи φανερὴ στὸ ἀληθινὸ της μέγεθος, ὅτι δὲν γίνεται νὰ τὴν ἀγνοήσουμε χωρὶς νὰ ἀποκοποῦμε ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, οἱ λύσεις δὲν λείπουν — ἀρκεῖ νὰ θέλουμε νὰ δοῦμε τὸ πρόβλημα, νὰ μὴν τὸ ἀποφεύγουμε.²⁵ Ἐδῶ καὶ χιλιάδες χρόνια ὁ Πλάτων εἰδοποιεῖ: μὴ διδάσκεις μὲ τὴ βία στὰ παι-

---

²⁵ Γιατί θὰ ἀπέφευγαν τὴν πραγματικότητα οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς; Γιὰ τὸν ἀπλὸ λόγο ὅτι δὲν ἐμπιστεύονται τὰ παιδιὰ τους. Φοβοῦνται ὅτι δὲν μποροῦν νὰ ἀποφασίσουν ποιά μαθήματα θὰ πάρουν, ἂν θὰ διαβάζουν, πότε θὰ διαβάζουν, ἂν θὰ παρακολουθοῦν, κ.λπ. Σπάνια θὰ βρεῖς γονεῖς ποὺ εἶναι σὲ θέση νὰ βοηθήσουν τὰ παιδιὰ τους νὰ ἀναπτύξουν ὑπευθυνότητα καὶ νοημοσύνη. Θὰ ὑπῆρχε μεγαλύτερη δυνατότητα νὰ ἀντιληφθοῦν τὰ ζητήματα τῆς ἐκπαίδευσης, ἂν μάθαιναν στὰ παιδιὰ τους ἔμπρακτα ὅτι θὰ ὑποστοῦν τις συνέπειες τῶν ἀποφάσεών τους. Τώρα ἀπὸ τὴ μιὰ τὰ κυνηγᾶνε μὲ τὸ γάλα μὴν πάει καὶ χάσουν κανένα γραμμάριο, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ βάζουν νὰ χρυσοπληρώσουν τὸ γάλα μὲ ὑποταγὴ καὶ ἀνευθυνότητα. Καὶ βασιλεύει ἐπίσης στοὺς γονεῖς ἡ πλάνη ὅτι τὸ σχολεῖο ὄχι μόνον γνωρίζει τὸ καλὸ σου ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ στὸ ἐπιβάλει! Καὶ ἀντὶ τουλάχιστον τὸ ἴδιο τὸ σχολεῖο νὰ δώσει στὰ παιδιὰ ἀφορμὲς γιὰ σοβαρότητα, συνεχίζει τὴ γονεϊκὴ ἀστοχία, τὰ ἀντιμετωπίζει σὰν καθυστερημένα καὶ ἀνεύθυνα.

διὰ τὰ μαθήματα. Ἡ υπόδειξη αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ βρίσκεται στὴν εἴσοδο τοῦ ὑπουργείου παιδείας, στὴν εἴσοδο κάθε σχολείου, καὶ μέσα σὲ κάθε τάξη, πλάι στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, νὰ τὴν μαθαίνουν ἀπ' ἔξω ὅσοι ἔχουν ὅποιαδήποτε σχέση μὲ τὴν ἐκπαίδευση, καὶ πρῶτα οἱ γονεῖς, νὰ εἶναι ἡ καρδιὰ τοῦ σχολείου μας.

*Ὁ ὁδὲν μάθημα μετὰ δουλείας τὸν ἐλεύθερον
 χρῆ μανθάνειν. οἱ μὲν γὰρ τοῦ σώματος πόνοι βία
 πονοῦμενοι χεῖρον οὐδὲν τὸ σῶμα ἀπεργάζονται,
 ψυχῇ δὲ βίαιον οὐδὲν ἔμμονον μάθημα. Μὴ τοί-
 νυν βία, ὧ ἄριστε, τοὺς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασιν
 ἀλλὰ παίζοντασ τρέφε, ἵνα καὶ μᾶλλον οἷός τ' ἦσ
 καθορᾶν ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν.²⁶*

Τί σημαίνει ἡ ἀναφορὰ στὸ παιχνίδι; Ἄν οὐσία τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ χαρὰ, ὅσο λείπουν αὐτὰ δὲν ἔχεις σχολεῖο, σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπειδὴ δὲν ἀξιοποιεῖς τὰ χαρίσματα τῶν μαθητῶν. Νοεῖται ὅμως ἀναγκαστικὴ χαρὰ; Συνεπῶς ἀρχίζω μὲ τὴν ἐλευθερία καὶ κάνω κάθε βῆμα μέσα στὴν ἐλευθερία, ἂν ὄντως θέλω σχολεῖο. Οἱ μορφές τοῦ παιχνιδιοῦ ἄλλωστε διαφέρουν, δὲν θὰ μπορούσα νὰ ἀνακαλύψω ἓνα πρόγραμμα συναρπαστικὸ γιὰ ὅλους. Παιχνίδι κάνει ὁ συγγραφέας, παιχνίδι ὁ ἀθλητῆς καὶ ὁ ἐπιχειρηματίας. Κοινὰ γνωρίσμα-

²⁶ Πλάτων, *Πολιτεία* 536e–537a: ὁ ἐλεύθερος δὲν πρέπει νὰ μαθαίνει κανένα μάθημα σὰν νὰ ἦταν δοῦλος. Οἱ ἀναγκαστικὲς σωματικὲς προσπάθειές μας δὲν βλάπτουν τὸ σῶμα καθόλου, ὅμως στὴν ψυχὴ δὲν παραμένει κανένα μάθημα μὲ τὴ βία. Δοιπόν, μὴν ἀνατρέφεις τὰ παιδιά στὰ μαθήματα μὲ τὴ βία, ἀλλὰ μὲ τὸ παιχνίδι, ὥστε καὶ νὰ γίνεις πιὸ ἱκανὸς νὰ διαπιστώσεις τίς ἰδιαιτέρους κλίσεις καθενὸς τους.

τα στις διάφορες μορφές τοῦ παιχνιδιοῦ εἶναι ἡ συναρπαγή, ἡ χαρά, τὸ αἴσθημα τῆς πληρότητας... Αὐτὰ χρειάζονται στὰ μαθήματα, χωρὶς αὐτὰ δὲν ὑπάρχει σχολεῖο, ὅμως δὲν γίνονται χωρὶς ἐλευθερία. Πάλι, ἂν γνωρίζω τὴ μαγικὴ λύση, τὸ πρόγραμμα θαῦμα ποὺ θὰ συναρπάξει ὅλους, ἔχω ἀκόμη ἓνα λόγο νὰ μὴν τὸ κάνω ὑποχρεωτικό, ἀφοῦ ὡς συναρπαστικό θὰ τὸ ἐπιλέξουν ὅλοι.²⁷ Στερῶντας ἀπὸ τὰ παιδιὰ μας τὴν ἐλευθερία νὰ ἀνακαλύψουν, μέσα καὶ ἀπὸ λάθη, τὰ ιδιαίτερα χαρίσματα καὶ τὴν εὐθύνη τους, νομίζουμε ὅτι τὰ προστατεύουμε ἐνῶ δὲν τὰ ἀφήνουμε νὰ ὑπάρξουν.²⁸

²⁷ Δὲν νομίζω πὼς ἔχει προσεχθεῖ ἐπίσης ὅτι δὲν λεγόμαστε ἐκπαιδευτές, ἀλλὰ ἐκπαιδευτικοί. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς ὀνομάζεται ἔτσι ἐπειδὴ ἀνήκει στὴν παιδεία. Ποιὸς ἠγεῖται, ἂν ὄχι ἡ ἴδια ἡ παιδεία, ὅταν καὶ τὸ ὑπουργεῖο σημαίνει τὴν ὑποβοήθηση, τὴν ὑπηρεσία; Ἐκπαιδευτικὸς καὶ μαθητὲς χρειάζεται νὰ συναρπάζονται ἀπὸ τὴ συνάντησή τους. Βλέπεις ὡς ποῦ φθάνει ἡ ἐλευθερία, καὶ πόσο ἀντίθετο εἶναι τὸ σχολεῖο μας σὲ ὅ,τι νομίζει πὼς ὑπηρετεῖ, ἀκόμη καὶ προβλέποντας εἰρωνικὰ 'αὐτενέργειες' τῶν παιδιῶν σὲ μαθήματα ποὺ ἐμεῖς ἐπιλέγουμε γιὰ τὰ ἴδια καὶ τὰ ἐξαναγκάζουμε νὰ παρακολουθοῦν.

²⁸ Προσπάθησα νὰ τοὺς εἰδοποιήσω μήπως κατορθώσουν νὰ μὴν ἐπαναλάβουν στὰ δικά τους παιδιὰ τὰ λάθη τῶν γονιῶν τους. Δὲν μεγαλώνεις σωστὰ ἓνα παιδί μὲ ἀπαγορεύσεις. *Πρῶτο καὶ κύριο εἶναι τὸ παράδειγμά σου.* Ποτὲ δὲν προτείνεις ὅ,τι ἀθετεῖς ὁ ἴδιος, παρὰ μόνο ἂν εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη, κατ' ἐξαιρέσιν, προβάλλοντας τὸν ἑαυτό σου ὡς παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ, καὶ πάλι τὰ πεινᾷ, χωρὶς ἀπαιτήσεις νὰ γίνει σεβαστὴ ἡ ὑπόδειξή σου. Πέρα ἀπὸ αὐτό, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὸ παιδί σου ἔχει στοιχειώδη εὐφυΐα, δείχνεις τὶς συνέπειες μιᾶς ἀπόφασης χωρὶς προσπάθεια προσηλυτισμοῦ, μὲ τὸ ἀπλὸ 1+1, λιτά: *ἂν κάνεις αὐτό, θὰ συμβεῖ ἐκεῖνο.* Καὶ τὸ ἀφήνεις στὴν ἐλευθερία του. Δὲν περιμένεις κἂν τὴν ἀπόφασή του. Προειδοποίησες, καὶ τέλος. Γιὰ παράδειγμα, ἐξηγεῖς ὅτι ἂν χάσει

Ἡ καλλιέργεια τῶν λεγόμενων ‘δεξιότητων’²⁹ εἶναι σωστή, καὶ θὰ πρέπει νὰ γίνεи κεντρική, ὥστε νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ ἓνα μηχανισμό πού προσπαθεῖ νὰ σὲ γεμίξει πληροφορίες, πρὸς ἓνα ἀληθινὸ σχολεῖο, πού θὰ σὲ βοηθήσει νὰ γίνεις ἰκανὸς νὰ μαθαίνεις ὅ,τι θέλεις, ὅταν θέλεις, ἂν θέλεις. Καὶ τὸ πρόγραμμα ἐπίσης αὐτὸ χρειάζεται νὰ γίνεи ἐλεύθερα, ἂν πρόκειται νὰ γίνεи σωστά. Ἄς μὴ συνδέουμε τὸ σπουδαῖο μὲ τὸ ὑποχρεωτικό. Ἄν ἡ ἴδια ἢ μουσική τοῦ Μπάχ δὲν μὲ πείθει νὰ τὴν ἀκούσω, ποιὰ ἐκπαίδευση θὰ τὸ κάνει; Τὰ παιδιὰ ἄς ἐπιλέγουν ὅ,τι νομίζουν, ἀνάλογα καὶ μὲ τὶς συμβουλὲς τῆς οἰκογένειας, τῶν καθηγητῶν, ἢ ὅποιες ἐπιρροὲς μπορεῖ νὰ ἔχουν, καὶ στὴ συνέχεια βλέποντας ὅτι δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει, ἄς τὸ ἐγκαταλείπουν γιὰ κάτι διαφορετικό. Κι ἐπειδὴ ἓνα παιδί ἴσως ‘ἐπιλέγει’ μαθήματα πού οἱ γονεῖς τὸ ὑποχρεώνουν νὰ παρακολουθήσει, χρειάζεται ὁ καθηγητὴς νὰ μπορεῖ νὰ ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸ μά-

τάξη, θὰ ἐπιμηκύνει κατὰ μία χρονιὰ τὴν παραμονή του στὸ σχολεῖο, πού δὲν τοῦ ἀρέσει, θὰ ἔχει ἴσως νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν χλεύη τῶν συμμαθητῶν του, καὶ ὁ ἴδιος θὰ νοιώθει ντροπιασμένος. Αὐτὸ δὲν χρειάζεται πάνω ἀπὸ ἓνα λεπτὸ γιὰ νὰ εἰπωθεῖ. Τὸ εἶπες καὶ τέλος. Ἀφήνεις τὸ παιδί σου νὰ πάρει κακοὺς βαθμοὺς καὶ νὰ χάσει τάξη, ἂν ἔτσι προτιμῆσει. Ἡ νοοτροπία αὐτὴ χρειάζεται συνεχῶς ἀπὸ μικρὴ ἡλικία. Ἄν ξαφνικὰ τὸ ἀφήσεις ἐλεύθερο, ἐνῶ ὡς τότε τὸ εἶχες μάθει νὰ προχωράει ὑποταγμένο χωρὶς νὰ σκέφτεται, θὰ πελαγώσει.

²⁹ Ἀτυχῆς ὁρολογία, τὴν ὁποία πιθανῶς οἱ δικοὶ μας υἰοθετοῦν μεταφέροντας ἄκριτα τὸν ὄρο skills. Ἡ δεξιότητα συνήθως ἔχει μικρὴ ἢ σχετικὴ ἀξία (λέμε ‘πιάνουν τὰ χέρια του’ γι’ αὐτὸν πού ἐπισκεύασε μόνος του ἓνα ἔπιπλο, ἢ λέμε ‘εἶναι καλὸς στὸ κλάδεμα’, κ.λπ.), ἐνῶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ οὐσιώδεις νοητικὲς δυνάμεις (κριτικὴ σκέψη, ἐπικοινωνία, δημιουργικότητα...), ἢ ὑπανάπτυξη τῶν ὁποίων συνεπάγεται ἀναπηρία μέχρι πνευματικῆς νεκρώσεως.

θημα όσους δέν ενδιαφέρονται και δημιουργοϋν προβλήματα. Τί καλό κάνουν οί γονεΐς νά επιβάλλουν κάτι για τó όποΐο τή συγκεκριμένη στιγμή τó παιδί τους ίσως δέν έχει καν προϋποθέσεις νά ενδιαφερθεί;

Γιά ποιό λόγο νά μη θέλει νά παρακολουθήσει τó μάθημα άκόμη και κάποιος πού τó επέλεξε συνειδητά; Ίσως έπειδή εκείνη τήν ήμέρα δέν έχει διάθεση για μαθήματα, ή έπειδή κάτι άλλο τού φαίνεται πιό ενδιαφέρον, έπειδή εΐναι κουρασμένος, έπειδή εΐναι στενοχωρημένος, έπειδή εΐναι έρωτευμένος. Σημασία έχει ότι σέ ένα σωστό σχολείο ή έλευθερία του θα γινόταν σεβαστή. Χρειάζεται μόνο νά δίνονται διέξοδοι νά εγκαταλείπει τήν αίθουσα, ή νά μήν έρχεται. Και φυσικά θα βαθμολογηθεί τήν ώρα τών εξετάσεων, και θα πρέπει νά άνταποκριθεί στις ένδιάμεσες έργασίες πού τού άνατίθενται, οί όποΐες θα εΐναι συνεχείς, άλλιώς και πάλι θα ύποσσει συνέπειες στη βαθμολογία του.³⁰ Άν θέλουμε για τά παιδιά μας ύπευθυνότητα, σύνεση, σοβαρότητα, δέν εΐναι δυνατό νά τά αντιμετώπιζουμε σαν καθυστερημένα, ύποταγμένα και άνεύθυνα.

Έπιτρέπεται νά έχουμε ύποχρεωτικό μάθημα χωρίς ύποχρεωτική παρακολούθηση; Άν ó μαθητής μπορεί νά εκπληρώσει τούς στόχους τού σχολείου πιό άνεξάρτητα άπό τó σχολείο, νά αναλάβει τήν εϋθύνη τής προόδου του, νά κάνει τις έργασίες του με όλη τή συνεργασία με τόν καθηγητή πού προϋποθέ-

³⁰ Γιατί οί έργασίες εΐναι ύποχρεωτικές, αλλά όχι οί παρακολουθήσεις; Οί έργασίες εΐναι οϋσιωδες στοιχείο τού μαθήματος, ένω οί παρακολουθήσεις όχι: δέν άνήκουν στο μάθημα ούτε οί συμμαθητές, ούτε τó ώράριο. Έπομένως, άν έχω πρόβλημα με ένα άπό τά δύο, ή και με τά δύο, μπορώ νά άποφύγω τις παρακολουθήσεις. Άν δέν θέλω ούτε τις έργασίες, χρειάζεται νά επιλέξω άλλο μάθημα, έφόσον αυτό δέν φαίνεται νά με ενδιαφέρει.

τούν, και να συμμετέχει στις (όσες) εξετάσεις, γιατί όχι; Το σωστό ερώτημα είναι: επιτρέπεται να έχουμε έστω ένα υποχρεωτικό μάθημα;

Όποιοδήποτε μάθημα, το πιό σπουδαίο, αν δεν μου δίνει χαρά, με ζημιώνει.³¹ Όμως φορτώνουμε το σύνολο των μαθημάτων στο σύνολο των παιδιών ως το Γυμνάσιο, και περίπου το σύνολο στη συνέχεια, κάνοντας έπαχθη ακόμη και όσα νομίζουμε πως είναι σπουδαιότερα. Ίδιως αυτά έπρεπε να είναι επιλεγόμενα. Αν μās ενδιαφέρει ή παιδεία, όλα τα μαθήματα χρειάζεται να γίνουν επιλεγόμενα, χωρίς εξαίρεση,³² και με διπλό τρόπο, δηλαδή σε όσα επιλέγεις, να μπορείς να κάνεις τις εργασίες σου και να εξετάζεσαι χωρίς να βρίσκεσαι στις παραδόσεις, όπως ισχύει κατά κανόνα στο Παν/μιο, αλλά να έρχεσαι αν χρειάζεται να συζητήσεις με τους καθηγητές από κοντά, να αναλαμβάνεις ασκήσεις, κ.λπ. — εκτός αν οι γονείς θέλουν να σε αφήνουν στο σχολείο επειδή εργάζονται, όποτε

³¹ Ίσως μπορούσε να εξαιρεθεί ή Γυμναστική, εφόσον με την άσκηση το σώμα ωφελείται σε κάθε περίπτωση. Το κέρδος μπορεί να αποδειχθεί προσωρινό, αν αργότερα επικρατήσει καθιστική ζωή, όμως πέρα από αυτό, θα ήταν σωστό σε ένα σχολείο που διδάσκει ελευθερία, σκέψη και ευθύνη, αϊφνης ή Γυμναστική να γίνεται με το ζόρι; Και μάλιστα σε ηλικίες που συνήθως υπάρχει κίνηση, παιχνίδι, αθλητισμός, κ.λπ.;

³² Στην περίπτωση των μαθημάτων προσανατολισμού στο Λύκειο, όσο τα Παν/μια δεν οργανώνουν δικές τους εξετάσεις, τα σχετικά μαθήματα θα είναι υποχρεωτικά, όχι επειδή τα επιβάλλει το σχολείο, αλλά επειδή προαπαιτούνται από τα Παν/μια ως κριτήρια εισαγωγής. Όμως ή παρακολούθησή τους δεν υπάρχει λόγος να είναι υποχρεωτική.

θὰ βρῖσκεσαι περισσότερες ὥρες, παίζοντας, διαβάζοντας, κά-
νοντας τὶς ἐργασίες σου, ἀκούγοντας μουσική, κ.λπ.

Μπορεῖ νὰ πιστεύουμε ὅτι ὅλα τὰ μαθήματα εἶναι σπου-
δαῖα, καὶ ἴσως ἔχουμε δίκιο ἀκόμα καὶ στὶς ἀναλογίες: τὸ ἴδα-
νικὸ αὐτὸ μῖγμα δὲν γίνεται νὰ δοθεῖ σὲ ὅλους, οὔτε τὸν ἴδιο
καιρὸ, οὔτε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, οὔτε μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ. Μᾶς ἀρέ-
σει ἢ δὲν μᾶς ἀρέσει, αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότητα, γνωστὴ
ὡς ἀτομικότητα καὶ ἰδιαιτερότητα. Ὁ ἴδιος ποῦ σήμερα δηλώ-
νει ἄθεος ἢ ἀδιάφορος, αὔριο δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀσκητεύει
στὸ Ἅγιον Ὅρος! Ὡς μαθητῆς θετικῆς κατεύθυνσης στὸ Λύ-
κειο εἶχα δηλώσει στὴν φιλόλογό μας ὅτι τὰ Ἀρχαῖα δὲν μὲ ἐν-
διαφέρουν κι ἄς μὲ ἀφήσει στὴν ἴδια τάξη, ἂν εἶναι ὑποχρεω-
μένη.³³

Ἄλλο πρόβλημα δημιουργοῦν τὰ βιβλία,³⁴ καὶ ὄχι μόνο τὰ
συγκεκριμένα. Κάθε ἄλλο παρὰ ἀσήμαντη εἶναι μιὰ νοσηρότη-

³³ Δὲν μοῦ ἔφταιγε ἡ ἀνικανότητα τῆς φιλόλογου νὰ ἐμπνεύσει,
ἀπλῶς δὲν εἶχαν ἀκόμα προκύψει ἐσωτερικοὶ λόγοι ποῦ θὰ μὲ ἔκα-
ναν νὰ στραφῶ στὰ Ἀρχαῖα καὶ νὰ ἀντιληφθῶ τὴν ἀξία τους γιὰ μέ-
να. Ὁ ρόλος τοῦ καθηγητῆ εἶναι κρίσιμος, ἂν ὑπάρχει μαθητῆς.
Χρειάζεται κι ἐδῶ προσοχή, ἐπειδὴ καμμιά φορὰ νομίζουμε ὅτι γιὰ
τὰ προβλήματα εὐθύνεται ἡ ἀπουσία κατάλληλων ἐκπαιδευτικῶν.
Ὅπως βλέπετε εἶναι πολλοὶ οἱ παράγοντες γιὰ νὰ γίνῃ πράξη ἡ παι-
δεία, κι ἐμεῖς τσουβαλιάζουμε ὅλους μὲ ὅλους τὴν ἴδια ὥρα μὲ τὸ
ἴδιο πρόγραμμα. Ἦδη ἔχοντας τὸ σχολεῖο αὐτό, μὲ τὴν ἴδια τὴ μορ-
φή καὶ ὀργάνωσή του διδάσκουμε ἀνευθυνότητα καὶ ἀπερισκεψία.
Κάνουμε ὅ,τι ὁ γονιὸς ποῦ μὲ τὸ τσιγάρο στὸ χέρι ἐξυμνεῖ τὴν ὑγεία.

³⁴ Γρήγορα τὰ βιβλία παραμερίστηκαν. Τὸ πρῶτο ἐρώτημα ποῦ
ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει στὸ σχολεῖο μας ὁ ἐκπαιδευτικὸς εἶναι τὸ ἐξῆς:
θὰ βοηθήσεις τὰ παιδιά, ἢ θὰ τηρήσεις τοὺς κρατικoὺς κανόνες ὁ
κόσμος νὰ χαλάσει;

τα πού έξαπλώθηκε παντού. Μιά δ'ήθεν μέριμνα για την ισότητα τών φύλων έχει γεμίσει τὰ σχολικά βιβλία με τέρατα όπως: *ο/η μαθητής/τρια* ως φωνάζει τώρα τον/την φίλο/λη του/της. Πώς γίνεται να μην καταλαβαίνουμε πόσο αποκρουστικός, άχρηστος και διαστροφικός γίνεται έτσι ο λόγος; Έχουμε καταστρέψει τον ίδιο τον λόγο, σχεδιάζουμε όμως την εισαγωγή πρωτοποριακών μεθόδων που θα 'απογειώσουν' τις μαθητικές διάνοιες...³⁵

³⁵ Παρεμπιπτόντως: γιατί τον/την και όχι την/τον; Δεν πρέπει να βρεθεί και γι' αυτό μια λύση, ως πούμε μια ποσόστωση, αν γράφεις 10 φορές τον/την να είσαι υποχρεωμένος να γράφεις άλλες 10 την/τον; Και τὸ ἴδιο συνεχῶς, 10 ὅλοι/όλες και 10 ὄλες/όλοι, κ.λπ. Δεν πρέπει να κάνουν τὸ ἴδιο οἱ μαθητές/τριες στις ἐκθέσεις και τις ἀσκήσεις τους; Δεν θα τους/τις διαπαιδαγωγήσουμε στην ἰσότητα; Και ὅταν μεθαύριο ζητήσουν ἐκπροσώπηση 'νέα' φύλα, θα γράφουμε τον/την/το, κ.λπ.; Με ὅλα αὐτὰ θα γελούσαμε, αν δὲν ἦταν ἕνας ἐφιάλτης, που ὄχι ἀπλῶς ὑπάρχει, ἀλλὰ ἔγινε σχολικό βιβλίο. Ἀναδύεται ὅμως και νέα ἀστοχία, πὼς εἰσάγοντας 'ἐναλλακτικά' συγγράμματα καλλιεργοῦμε τὴν κριτική ἰκανότητα! Γιατί θα συμβεῖ αὐτό, αν ὁ καθηγητής προτιμήσει ἕνα μόνο ἀπὸ τὰ βιβλία, ἀπ' ὅπου και πάλι θα σὲ ἀναγκάσει νὰ 'μάθεις' διάφορα; Τὴν κριτική ἰκανότητα μορεῖς νὰ ἀσκεῖς και σήμερα, αν ἀντὶ νὰ μαθαίνεις πληροφορίες σκέφτεσαι ἐρωτήματα με τὸ (ὅποιο) βιβλίο ἀνοιχτὸ μπροστά σου. Οὔτε ἐμποδίζει κανεὶς τὸν μαθητὴ νὰ ἀναζητήσει στοιχεῖα ἀπὸ ὅπουδῆποτε. Περαιτέρω, ἐφόσον τὰ 'ἐναλλακτικά' συγγράμματα ἐπιλέγει τὸ ὑπουργεῖο, πόσο θα διαφέρουν; Κι αν ὁ καθηγητής δὲν ἐπιλέξει ἕνα, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ και τὰ τρία, ποιά τάξη λογίων θα στρωθεῖ αἴφνης νὰ μελετᾶει συγκριτικά τὴν ὕλη τριῶν συγγραμμάτων; Τέλος, ἐλπίζω νὰ εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ πολλαπλὸ βιβλίο ἐνδιαφέρει αν εἶναι ἐπίσης καλὸ βιβλίο. Τριπλασιάζοντας τὴ σαβούρα ἐπιδεινώνεις τὸ πρόβλημα. Ἄραγε, τὸ ὑπουργεῖο θα ἐγκρίνει συγ-

30 Ὀκτωβρίου / Προβληματικά Ἑλληνικά

Ὅταν φθάνουν σὲ Ἀρχαῖα ἢ σὲ κάπως ἀσυνήθιστες λέξεις, εἶναι σὰν νὰ βλέπουν Κινέζικα. Ὅμως, ἀσυνήθιστο τὸ ‘ἀνώφελος’; Δὲν ἀποκλείεται τὰ παιδιὰ πὺ ρώτησαν νὰ εἶχαν στὸν νοῦ τους μιὰ συγκεκριμένη ἔννοια γιὰ τὸ ὠφέλιμο καὶ τὸ ἀνώφελο, καὶ νὰ μὴ μποροῦσαν νὰ τὴν ταιριάξουν μὲ τὸ ἐρώτημα, πὺ ζητοῦσε νὰ σκεφτοῦν πότε εἶναι ἀνώφελος οἱ τύψεις. Καὶ ὑπάρχει μεγάλη ἀδυναμία στὴν γραπτὴ ἰδίως ἔκφραση. Σκέφτομαι νὰ κάνουμε ὀρισμένα μαθήματα Γραμματικῆς καὶ Συντακτικοῦ, μήπως γίνουν συνειδητὰ τουλάχιστον τὰ πιὸ συχνὰ προβλήματα.³⁶

γράμματα ἀπαλλαγμένα ἀπὸ τὰ ‘προσδευτικά’ ὄλοι/όλες, τον/την, κ.λπ.; Θὰ ἐγκρίνει συγγράμματα στὸ πολυτονικό;

³⁶ Τὸ ὁποῖο ἔγινε, μόνο στὰ Γυμνάσια, γιὰ εὐνόητους λόγους. Ἐνα μεγάλο πρόβλημα ὅταν γράφουν εἶναι ἡ ‘ἀπώλεια τοῦ ὑποκειμένου’. Τὸ ὑποκείμενο μιᾶς πρότασης λησμονεῖται στὴν ἴδια ἢ σὲ ἐπόμενη πρόταση, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἐξαρτώμενοι ὄροι νὰ τρελαίνονται! Συνειδητοποίησα καὶ ἓνα θέμα πὺ ἔχουμε ὄλοι, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας καὶ παιδείας. Ὅταν γράφεις, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ σκέψη σου πραγματοποιεῖται ἐσωτερικὰ προτοῦ καταλήξει στὸ γραπτὸ, νομίζεις ὅτι ἔχεις γράφει πληρέστερα ἀπ’ ὅσο πράγματι ἔγραψες, δηλαδή νομίζεις ὅτι βρίσκονται στὸ κείμενο, ἐνῶ δὲν βρίσκονται, πολλὰ πὺ ὑπάρχουν στὸν νοῦ σου. Γι’ αὐτὸ χρειάζεται νὰ ἀφήνεις νὰ περάσει κάποιος χρόνος καὶ νὰ ξαναδιαβάξεις αὐτὸ πὺ ἔγραψες. Θὰ ἐκπλαγεῖς πόσο συχνὰ θὰ φανεῖ στὸν ἴδιο ἐσένα ἀσαφὲς ἢ καὶ ἀκατανόητο, ὅταν πιά δὲν θὰ συμπληρώνεις νοερά τὰ κενὰ του.

3 Νοεμβρίου / Φιλότημο και εὐγνωμοσύνη

Πολλά παιδιά ἀρχίζουν νὰ καταλαβαίνουν ὅτι ἐνδιαφέρομαι γι' αὐτά, δὲν κάνω ἀπλῶς τὴ 'δουλειά' μου, ὅποτε προκύπτει ἓνα φιλότιμο, ἀκόμη καὶ εὐγνωμοσύνη, μεγάλες ἐσωτερικὲς παιδαγωγικὲς δυνάμεις, στὶς ὁποῖες ἐλπίζω νὰ ἔχουν εὐκαιρίες νὰ ἐπιμείνουν διὰ βίου.

*

Στὰ πίνγκ πόνγκ τοῦ 1ου Γυμνασίου εἶπα νὰ δῶ τί θυμᾶμαι! Ὅχι πολλά, ἀποδείχθηκε. Ἔχω δεκαετίες νὰ παίξω. Καὶ γιὰ νὰ μὴ σπάω τὰ νεῦρα τοὺς ἀρκέστηκα σὲ ἓνα δίλεπτο. Θὰ προπονηθῶ καὶ θὰ ἐπανέλθω.³⁷

4 Νοεμβρίου / Μιὰ ἐπιδείνωση

Τὸ καλὸ μοῦ τὸ φύλαγαν γιὰ τὸ τέλος: δύο ἀκόμη τμήματα στὸ ΕΠΑΛ, τὸ ἓνα πιὸ προβληματικὸ ἀπὸ τὸ ἄλλο!³⁸

³⁷ Ἀκολούθησε μακρὰ καραντίνα, οἱ αἴθουσες πίνγκ πόνγκ ἔκλεισαν, ἢ προπόνηση δὲν ἔγινε ποτέ, καὶ δὲν ξαναπαίξαμε. ☹

³⁸ Ἡ πρώτη σκέψη μου ἦταν μήπως σὲ τεχνικὸ σχολεῖο τὰ μαθήματα γενικῆς παιδείας δὲν τοὺς ἐνδιαφέρουν. Συζητῶντας μὲ ἄλλους καθηγητὲς πληροφορήθηκα πὼς ἡ κατάσταση αὐτὴ εἶναι γενικὴ, τὰ περισσότερα παιδιά δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ κανένα ἀπολύτως μάθημα. Πάντως δὲν μετανοιώνω γιὰ τὶς ἐπιλογὲς αὐτῆς τῆς χρο-

6 Νοεμβρίου / Πιο σωστό μάθημα

Γιατί ή έμμονή στο σημερινό άτόπημα, όταν στη θέση του μπορούμε να έχουμε κάτι αρκετά καλύτερο;³⁹ Έστω πώς όλα τα μαθήματα γίνονταν επιλεγόμενα, και ή παρακολούθηση προαιρετική.⁴⁰ Τήν άνοιξη κοινοποιείται on line μιá περιγραφή όσων μαθημάτων προτίθεται να υποστηρίξει τó σχολείο, και αποφασίζει καθένας τί θά παρακολουθήσει στο πρώτο τετράμηνο τής έρχόμενης χρονιάς.⁴¹ Μè τήν διδακτική ώρα να διαρ-

νιας, όταν σκέφτομαι τὰ παιδιά που γνώρισα. Και στὰ Γενικά θά υπάρχουν παιδιά που αξίζει να γνωρίσεις — άς γίνει του χρόνου! Νομίζω κανένας εκπαιδευτικός δέν θά διαφωνούσε ότι ποτέ δέν θά γυρίζαμε πίσω τόν χρόνο για να πάρουμε μιá καλύτερη άπόφαση, με τίμημα να χάσουμε τὰ παιδιά που έχουμε γνωρίσει.

³⁹ Όσα λέγονται στη συνέχεια είναι ένδεικτικά και σχηματικά, αλλά άρκουñ για να γίνει αντιληπτή ή λειτουργικότητα τής πρότασης, με όποιες προσαρμογές θά αποδεικνύονταν απαραίτητες. Όρισμένα είναι έφαρμόσιμα χωρίς καθυστέρηση, όπως ή δυνατότητα άπαλλαγής από τó μάθημα ανά πᾶσα στιγμή σε έπιτηρούμενους χώρους άθλησης, αναψυχής, ανάγνωσης, κ.λπ., ή μείωση τής ύλης και ή μείωση τών ώρων. Αυτά μπορούñ να γίνουν κυριολεκτικά αύριο τó πρωί.

⁴⁰ Κατανοητό ότι τó Γυμνάσιο είναι επίσης μιá ανάγκη για τούς γονεΐς που εργάζονται. Αυτό δέν σημαίνει πώς ή παρακολούθηση τών μαθημάτων πρέπει να είναι υποχρεωτική. Τὰ παιδιά άς βρίσκονται στο σχολείο όσο και σήμερα, με έλεύθερες δραστηριότητες — κάνοντας τίς ασκήσεις τών μαθημάτων τους, παίζοντας, διαβάζοντας, ακούγοντας μουσική, κ.λπ.

⁴¹ Για τó δεύτερο τετράμηνο ή έπιλογή θά γίνει στη διάρκεια του πρώτου, επειδή πολλές αποφάσεις τους για τή συνέχεια ίσως αλλά-

κεῖ 20 λεπτά, τὸ τρίωρο σημαίνει 60 λεπτά, 3 διδακτικὲς ὥρες, ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι συνεχόμενες. Κάθε ἐβδομάδα ἔχει 30 διδακτικὲς ὥρες, 10 πραγματικὲς ὥρες, 15 μαζί μὲ τὰ διαλείμματα. Ἀπὸ τὶς ὥρες αὐτές, ἔχουν νὰ ἐπιλέξουν τὶς μισές. Δηλαδή, τὸ σχολεῖο θὰ προσφέρει κάθε μέρα 6 διδακτικὲς ὥρες, ὅ,τι λέμε σήμερα ‘ἐξάωρο’, καὶ κάθε μαθητῆς θὰ ἐπιλέγει τὶς μισές, 3 διδακτικὲς ὥρες, ἓνα τρίωρο. Ἐπομένως γιὰ κάθε μαθητῆ ἢ παρακολούθηση (τῶν ὅποιων) μαθημάτων ἀνὰ ἡμέρα, ἐὰν θέλει νὰ παρακολουθήσει, θὰ διαρκεῖ συνολικά⁴² μία ὥρα, καὶ μαζί μὲ τὰ διαλείμματα μιάμιση ὥρα. Ἄν τὸ ἐξάωρο τῶν μαθημάτων εἶναι, γιὰ παράδειγμα, μεταξύ 9–12 (μαζί μὲ τὰ διαλείμματα), τὸ διάστημα αὐτὸ θὰ περιέχει τὸ τρίωρο ποὺ διαμορφώνει γιὰ τὸν ἑαυτό του κάθε μαθητῆς. Μπορεῖ νὰ ἔχει Μαθηματικὰ 9.00–9.20, Ἀρχαῖα 10.30–10.50 καὶ Γυμναστικὴ 11.00–11.20. Στὸς ἐνδιάμεσους χρόνους μπορεῖ νὰ διαβάζει, νὰ ἀκούει μουσικὴ, νὰ κάνει παρέα μὲ τοὺς φίλους του, νὰ παίζει, κ.λπ., ὅπως νομίζει, θὰ μπορεῖ νὰ κάνει τὶς ἐργασίες γιὰ τὰ μαθήματα τῆς ἡμέρας, ἂν δὲν θέλει νὰ τὶς κάνει τὸ ἀπόγευμα στὸ σπίτι, ἐφόσον ἢ πλευρὰ τῶν ἀσκήσεων καὶ ἐργασιῶν θὰ εἶναι ἐντατικὴ καὶ θὰ ἀντικαταστήσει τὴν ἀπομνημόνευση στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμὸ. Ἄν οἱ γο-

ξουν μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ πρώτου τετραμήνου, τὶς συζητήσεις μὲ συμμαθητῆς, κ.λπ.

⁴² Ἄν ἐπιλέξει πολλὰ ὀλιγόωρα μαθήματα, μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ ἡμέρες ποὺ δὲν θὰ πηγαίνει καθόλου σχολεῖο, ἢ μόνο γιὰ μία διδακτικὴ ὥρα (20 λεπτά). Ἄν ἐπιλέξει μόνο ‘βαρειά’ μαθήματα, μπορεῖ νὰ ἔχει σχεδὸν κάθε μέρα τρίωρο (δηλ. 3 διδακτικὲς ὥρες, 3 εἰκοσάλεπτα, 1 πραγματικὴ ὥρα, σὺν τὰ διαλείμματα). Ἡ μπορεῖ νὰ ἐπιλέξει ὅλα τὰ μαθήματα καὶ νὰ ἔχει κάθε μέρα ἐξάωρο, δηλαδή 2 πραγματικὲς ὥρες, σὺν τὰ διαλείμματα.

νεΐς του θέλουν νά βρΐσκεται περισσότερες ὤρες στο σχολεΐο ἐπειδὴ ἐργάζονται, μπορεΐ νά παραμένει, διαβάζοντας, παΐζοντας, κ.λπ.

Τὸ σχολεΐο διαμορφώνει ὅπως σήμερα τὸ πρόγραμμα ποὺ κρίνει (ὀρθῶς ἢ μὴ) κατάλληλο γιὰ τὶς συγκεκριμένες ἡλικίες, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τώρα ἔχουν ἀφαιρεθεῖ τὰ μαθήματα ποὺ δὲν συγκεντρώνουν ἐνδιαφέρον, ἐνῶ τὰ μαθήματα ποὺ ἐπιλέγουν ἐλάχιστοι, ἀνατίθενται σὲ τηλεκπαίδευση, ἢ ὁποία μπορεΐ νά γίνεται τὸ ἀπόγευμα ἢ τὸ μεσημέρι, μὲ τμήματα ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μαθητὲς διαφορετικῶν περιοχῶν. Σὲ ὅλα τὰ μαθήματα ἢ ὕλη ἔχει μειωθεῖ στο μισό, οἱ διδακτικὲς ὤρες ἔχουν μειωθεῖ στὴν μισὴ διάρκεια, 20 λεπτὰ ἀντὶ γιὰ 45.

Ἔστω ὅτι τὸ σχολεΐο προσφέρει 20 μαθήματα κάθε ἔτος, σὲ δύο τετράμηνα. Κάθε μαθητὴς ἐπιλέγει γιὰ κάθε τετράμηνο 10 τουλάχιστον μαθήματα, ὅποια θέλει. Ἄν θέλει νά πάρει καὶ τὰ 20 καὶ τὰ δύο τετράμηνα, μπορεΐ νά τὸ κάνει, νά τὰ ἐπιλέξει ὅλα καὶ νά ἔχει κάθε μέρα ἐξάωρο. Ἀλλιῶς, μπορεΐ νά πάρει 10 ποὺ θὰ εἶναι τὰ ἴδια σὲ κάθε τετράμηνο, ἢ διαφορετικά, ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, δηλαδὴ μερικὰ μπορεΐ νά εἶναι τὰ ἴδια καὶ ἄλλα νά διαφέρουν. Γιὰ παράδειγμα, ἴσως θέλει νά κρατήσει τὴν Πληροφορικὴ καὶ στὰ δύο τετράμηνα, ἀλλὰ στο δεύτερο τετράμηνο νά πάρει Γυμναστικὴ ἀντὶ γιὰ Ἀρχαῖα, κ.λπ. Ἐπομένως ἔχει δυνατότητα νά κάνει καὶ τὰ 20 μαθήματα, καὶ στὰ δύο τετράμηνα (ὅπως γίνεται σήμερα, ἀλλὰ μὲ τὴν μισὴ ὕλη, τὶς μισὲς πραγματικὲς ὤρες, καὶ συνεχεῖς ἐργασίες), εἴτε 10 στο ἕνα τετράμηνο καὶ τὰ ἄλλα 10 στο ἄλλο τετράμηνο, ἢ 10 ποὺ θὰ εἶναι τὰ ἴδια καὶ στὰ δύο τετράμηνα, ἢ κάτι ἐνδιάμεσο.

Τί θὰ γίνει ἂν κάποιος πάρει στο δεύτερο τετράμηνο ἕνα μάθημα ποὺ δὲν εἶχε ἐπιλέξει στο προηγούμενο; Θὰ ἀναλάβει τὴν εὐθύνη τῆς προηγούμενης ἐπιλογῆς του καὶ θὰ καλύψει μόνος του τὸ μέρος τῆς ὕλης ποὺ δὲν διδάχθηκε στο προηγού-

μενο τετράμηνο, αν ή κάλυψη αυτή είναι αναγκαία για να μπορέσει να παρακολουθήσει το μάθημα. Η απόσταση ούτως ή άλλως θα είναι μικρή, εφόσον ή ύλη τών μαθημάτων έχει περιοριστεί.⁴³ Σε πολλά μαθήματα οι διδακτικές ώρες είναι αυτόνομες και δεν υπάρχει ανάγκη να καλυφθει κάποια ύλη, επομένως δεν δημιουργείται δυσκολία να συμβούν μεταπηδήσεις. Άλλωστε έχοντας μεταθέσει την εμφαση στην κριτική ικανότητα, λίγα πράγματα θα έχει κανείς να 'μάθει' για να αναπληρώσει τις ώρες του τετραμήνου, και πάλι μόνο σε μερικά μαθήματα.⁴⁴

⁴³ Για να μη μιλάμε αφηρημένα, όταν άρχισε να με ενδιαφέρει ή θεωρητική κατεύθυνση ήμουν τελείως άσχετος επειδή παρακολούθησα μαθήματα θετικής. Με ήπιο καθημερινό διάβασμα δύο μηνών το καλοκαίρι έφθασα σε επίπεδο που μου επέτρεψε να παρακολουθήσω μαθήματα στο φροντιστήριο (και να εΐμαι από τους καλύτερους) μαζί με τα παιδιά που είχαν κάνει Άρχαΐα και Λατινικά προσανατολισμού δύο χρόνια στο Λύκειο. Με άλλα λόγια, αναπλήρωσα δύο χρόνια του σχολείου σε δύο μήνες προσωπικού διαβάσματος. Δεν μάς λείπει τίποτα αυτό για την αξία του σχολικού χρόνου; Για την ακρίβεια, με τη χρονιά να έχει περ. 36 εβδομάδες, στα μαθήματα αυτά αφιέρωσαν τα παιδιά της θεωρητικής κατεύθυνσης περ. 432 ώρες. Το δίμηνο προγραμμα μου ήταν συνολικά περ. 180 ώρες. Και δεν γνωρίζω αν τα παιδιά της θεωρητικής είχαν και σπίτι τους επιπλέον ώρες για ασκήσεις. Σε εμάς πάντως έβαζαν ασκήσεις και για το σπίτι στα Μαθηματικά και στα υπόλοιπα.

⁴⁴ Η μείωση αυτή τών ωρών και της ύλης ενδέχεται να τρομάξει τους γονείς, ότι τα παιδιά τους δεν θα μαθαίνουν τίποτα (λές και τώρα μαθαίνουν πολλά!) Θα εξηγηθει λοιπόν να μην υπολογίζουν το σχολείο σαν ένα ήμερήσιο ή εβδομαδιαίο πρόγραμμα αλλά σαν μια περίοδο 6+6 ετών, στην διάρκεια τών οποίων οι λίγες αυτές καθημερινές ώρες είναι πολύ περισσότερες απ' όσες χρειάζονται για να

Κανένα μάθημα, ούτε καν η Γλώσσα, δεν επιβάλλεται, πέρα από εκείνα του προσανατολισμού στην Τρίτη Λυκείου.⁴⁵ Υπάρχουν μαθήματα απολύτως βασικά: τόνισέ το, υποστήριξέ το, εξήγησέ το, και άσε τα παιδιά να αποφασίσουν. Όσο σημαντικά κι αν είναι, και ιδίως τότε, δεν πρέπει να επιβληθούν. Επιλέγει κανείς ό,τι τον ενδιαφέρει, με όποια κριτήρια θέλει, και παρακολουθεί συστηματικά ή περιστασιακά, ή εμφανίζεται για εξετάσεις και για να αναλαμβάνει και παραδίδει εργασίες, το όποιο μπορεί να γίνεται επίσης με email.⁴⁶

Τί κάνει όποιος επιλέγει ένα μάθημα για να ανακαλύψει ότι δεν του αρέσει ο καθηγητής; Έγγράφεται σε άλλη σχολική μονάδα, ή επιλέγει άλλο μάθημα στη θέση του.⁴⁷ Οί μεταπηδήσεις είναι άπλές, εφόσον η ύλη είναι λιγότερη και ο προσα-

---

μάθουν τα πράγματι σημαντικά και χρήσιμα, και επιπλέον για να άσκηθούν να σκέφτονται, κάτι που τώρα δεν γίνεται καθόλου.

⁴⁵ Τα όποια δεν είναι υποχρεωτικά στην παρακολούθησή τους, ώστε αν κάποιος θελήσουν να άσχοληθούν στο φροντιστήριο ή μόνοι τους, δεν θα χρειάζεται να τα παρακολουθούν και στο σχολείο — θα πρέπει όμως να πραγματοποιούν τις εργασίες που αναθέτει το σχολείο, εφόσον συμβάλλουν στην αξιολόγησή τους.

⁴⁶ Δεν αποκλείω την αντίρρηση πως ή ελεύθερη παρακολούθηση υπονομεύει την ‘κοινωνικοποίηση’, στην περίπτωση που επιλέξουν και μπορούν, επειδή δεν δουλεύουν και οί δύο γονείς, να μην έρχονται στο σχολείο ούτε καν για να συναντήσουν φίλους, να παίξουν, κ.λπ. Λυπάμαι αν αυτό προκαλεί έκπληξη, όμως δεν νοείται καταναγκαστική κοινωνικοποίηση. Έδώ κι αν χρειάζεται ελευθερία!

⁴⁷ Ίσως είναι προτιμότερο να μην υπάρχει δυνατότητα τηλεεκπαίδευσης, ώστε να ένθαρρύνεται ή παρουσία στο σχολείο σε μαθήματα που συγκεντρώνουν το αναγκαίο ενδιαφέρον για να γίνονται από κοντά.

νατολισμός του μαθήματος όσο γίνεται απαλλαγμένος από κάθε είδους απομνημόνευση.

Σκοπός Γυμνασίου και Λυκείου δὲν μπορεί νὰ εἶναι ἡ κατάρτιση, ἂν ὄχι γιὰ ἄλλο λόγο, πάντως ἐπειδὴ σπάνια ἓνα παιδί σὲ αὐτὴ τὴν ἡλικία γνωρίζει πραγματικὰ μὲ τί θὰ ἀσχοληθεῖ μεγαλώνοντας. Σκοπὸς εἶναι ἡ σωστή, ἐλεύθερη, ἐπαφή μὲ τὶς διάφορες κατευθύνσεις, ἡ ἐπαφή μὲ τὶς ἀξίες καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς κοινωνίας, καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς σκέψης, μὲ κύριο σκοπὸ τὰ παιδιὰ νὰ δοῦν δυνατότητες καὶ προβλήματα τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖο ἔρχονται νὰ μεγαλώσουν, νὰ ἀνακαλύψουν τὰ δικὰ τους ἐνδιαφέροντα καὶ νὰ ἀρχίσουν νὰ προετοιμάζουν τὴν προσωπικὴ τους πορεία. Ἄλλωστε πῶς θὰ ὑπάρξει κατάρτιση σὲ τόσα μαθήματα; Κατάρτιση καὶ ἐξειδίκευση πηγαίνουν μαζί. Ἡ σημερινὴ ὕλη καὶ ἡ ὑποχρεωτικότητα ὅλων αὐτῶν τῶν μαθημάτων χρειάζεται νὰ δώσει τὴ θέση τῆς στὴν δοκιμὴ, τὸν πειραματισμό, νὰ ἀλλάζουν τὰ παιδιὰ μαθήματα εὐκόλα, μὲ τὴν ἔμφαση νὰ δίνεται συνεχῶς στὴν ἀνάπτυξη τῆς σκέψης, καὶ πάλι ἐλεύθερα. Καὶ ἐπειδὴ τὸ σχολεῖο θὰ τοὺς ἀφήνει περισσότερο χρόνο, θὰ ἔχουν δυνατότητα μόνοι τους νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ ὅ,τι τὰ ἐνδιαφέρει, πέρα καὶ ἀπὸ τὴν βοήθεια ποὺ θὰ παίρνουν ἀπ' ὅσα σχετικὰ μαθήματα τοὺς προσφέρει τὸ σχολεῖο.

Μιὰ ἀντίρρηση εἶναι πιθανή, ὅτι μὲ προαιρετικὴ συμμετοχὴ στὶς παραδόσεις ἴσως δὲν ἐρχόταν κανεὶς στὸ σχολεῖο ἢ λίγοι, μάλιστα ὅταν ὑπάρχουν στὸ σπίτι ἐνήλικοι καὶ τὰ παιδιὰ δὲν χρειάζεται νὰ λείπουν. Τὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ ἀκούγεται ἀκόμη καὶ τρομακτικὸ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἴμαστε ἐθισμένοι στὸν τρόπο ποὺ (δὲν) λειτουργεῖ σήμερα τὸ σχολεῖο.

Γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὸ πρόβλημα στὶς πραγματικὲς διαστάσεις του, ἂς ἀφαιρέσουμε κατ' ἀρχὰς τὰ μαθήματα προσανατολισμοῦ, γιὰ τὰ ὁποῖα πληρώνει κανεὶς καὶ φροντιστήριο γιὰ νὰ τὰ παρακολουθήσει. Ἐκεῖ τὸ σχολεῖο ἔχει νὰ φοβᾶται

μόνο τὸν ἀνταγωνισμό ἀπὸ τὸ φροντιστήριο, ὄχι τὴ διάθεση τῶν μαθητῶν, καὶ ὁ φόβος αὐτὸς μᾶς συμφέρει. Ἐὰν δοῦμε τί γίνεται στὰ μαθήματα γενικῆς παιδείας. Ἐφόσον τὰ μαθήματα αὐτά, ὅπως ὅλα, εἶναι ἐπιλεγόμενα, οἱ πιθανότητες νὰ θελήσει κάποιος νὰ τὰ παρακολουθεῖ εἶναι περισσότερες, καὶ μετατρέπονται ἀκόμη καὶ σὲ βεβαιότητα, ἂν τὸ ἀντικείμενο δὲν γίνεται κατανοητὸ μόνο μέσα ἀπὸ ἀτομικὴ προσπάθεια. Καὶ πάλι, γιὰ νὰ συζητήσῃ προβλήματα τῆς ἐργασίας του καὶ νὰ κάνει τίς ὅποιες ἐρωτήσεις, ὁ μαθητὴς θὰ ἔρχεται ὅποτε κρίνει ὁ ἴδιος ἢ ὁ καθηγητὴς ὅτι χρειάζεται μιὰ συζήτηση ἀπὸ κοντά. Δὲν βρισκόμαστε πιά σὲ σύστημα ἀπομνημόνευσης / ἐξέτασης. Πολλὰ θὰ γίνονται μέσω email, καὶ ἄλλα ἀπὸ κοντά, μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν ποὺ θὰ παρευρίσκονται στὶς ‘παραδόσεις’ νὰ αὐξομειώνεται ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τοῦ μαθήματος καὶ τίς δυσκολίες τῶν ἐργασιῶν καὶ ἀσκήσεων. Αὐτὸ σημαίνει ἐπιβάρυνση γιὰ τὸν καθηγητὴ, ἀφοῦ πιά δὲν θὰ ἔχει νὰ κάνει μιὰ παράδοση πρὸς ὅλους, ἀλλὰ ἀτομικὴ παρακολούθηση κάθε μαθητῆ σύμφωνα μὲ τὴν πρόοδο τῶν ἀσκήσεων καὶ ἐργασιῶν του, κυρίως μέσω email. Θὰ πρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὸ σύστημα αὐτὸ σὰν ἓνα εἶδος ἰδιαίτερων μαθημάτων ἀντὶ μίας μόνῃ μαζικῆς παράδοσης, μὲ στοχευμένες συναντήσεις, ὅπου οἱ μαθητὲς θὰ προσέρχονται στὸ σχολεῖο γιὰ νὰ συζητήσουν μὲ τὸν καθηγητὴ ὅποιες ἀπορίες μπορεῖ νὰ ἔχουν.

Ἄραγε, τί θὰ βοηθοῦσε τὸν μαθητὴ νὰ σκεφτεῖ περισσότερο καὶ καλύτερα, μιὰ παράδοση μέσα στὴν αἴθουσα, ἔστω χωρὶς προβλήματα θορύβου, ἢ ἂν ἔχει νὰ σκεφτεῖ ἐρωτήματα μὲ ἄνεση χρόνου, διαβάζοντας τίς πηγές ποὺ θὰ χρειαστεῖ νὰ διαβάσει, συζητῶντας μὲ τὸν καθηγητὴ στοχευμένα ἀπὸ κοντά καὶ μὲ email, καὶ ὀργανώνοντας τὴ σκέψη καὶ τὰ συμπεράσματά του μέσα ἀπὸ τὸ γραφτὸ του, εἴτε πρόκειται γιὰ μιὰ σειρά σύντομων ἀπαντήσεων, εἴτε γιὰ μιὰ πῶς ἐκτενῆ ἐργασία; Τὸ μάθημα ἀπὸ κοντά δὲν καταργεῖται, ἀλλάζει ὅμως πολὺ ἢ φύ-

ση του. Δέν είναι πιά μία σειρά παραδόσεων ἢ μαζικῶν συζητήσεων, ἀλλά στοχευμένων συναντήσεων γιά θέματα πού προκύπτουν κυρίως μέ ἀφορμή τίς ἐργασίες.

Πάλι, μπορεῖ νά πεῖ κανεῖς ὅτι ἴσως πολλοὶ εἶτε οἱ περισσότεροι, πέρα ἀπό τὰ μαθήματα προσανατολισμοῦ θά διεκπεραιώνουν ὅπως ὅπως τίς ὑποχρεώσεις τους στά ὑπόλοιπα μαθήματα, ἀκόμη καί ἀντιγράφοντας ἀρκετὰ ἔξυπνα γιά νά μὴ συλληφθοῦν, ὁπότε στήν οὐσία τὰ μαθήματα αὐτὰ ὑποβαθμίζονται ἢ καί ματαιώνονται. Οὔτε αὐτὴ ἡ ἀντίρρηση θά ὑπῆρχε, ἂν δέν εἶχαμε παραδοθεῖ στήν παράλογη λογική τοῦ σχολείου κάτεργου. Ἄν δέν σέ ἐνδιαφέρει τὸ μάθημα (μιά πού ἕνας ἀριθμὸς μαθημάτων παραμένει ὑποχρεωτικός, ὁπότε καί τὸ συγκεκριμένο μάθημα τὸ ἐπέλεξες μὲν, ὅμως συγκρίνοντάς το μέ ἐναλλακτικὲς ἐπιλογές, ὡς ‘μὴ χειρόν’), θά τὰ πῆγαινες καλύτερα ἂν ἦσουν ὑποχρεωμένος νά τὸ παρακολουθεῖς; Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει σήμερα μέ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα. Ἐπομένως, τί εἶχαμε τί χάσαμε. Οἱ πιθανότητες νά γίνει κάτι καλύτερο εἶναι περισσότερες, ἢ ζημιὰ στὴ χειρότερη περίπτωση εἶναι κι αὐτὴ μικρότερη, μιά πού τουλάχιστον ὁ μαθητὴς δέν θά χάνει τὸν χρόνο του στὶς παραδόσεις.

Τέλος, ἡ Τρίτη Λυκείου εἶναι χρονιὰ προετοιμασίας γιά τὴν τριτοβάθμια, δέν ἔχει παρὰ μόνον μαθήματα Πανελλαδικῶν, καί διαμορφώνεται μέ τμήματα διαφορετικῶν ταχυτήτων, κ.λπ.

Σὲ (ὄχι μεγάλο) βάθος χρόνου, οἱ ἐπιλογές τῶν παιδιῶν θά ἔχουν ἐκτιμηθεῖ στατιστικά, ὁπότε θά γνωρίζουμε πόσους καθηγητὲς σὲ ποιὲς εἰδικότητες χρειάζεται νά ἐξασφαλίζουμε. Μέχρι αὐτὸ νά συμβεῖ, ἔχουμε οὕτως ἢ ἄλλως πλεόνασμα.⁴⁸

⁴⁸ Ἐννοεῖται ὅτι σχολές πού ἐκπαιδεύουν καθηγητὲς ἄσκοπα, θά πρέπει νά περιορισθοῦν στὸ ἐρευνητικὸ τους ἔργο, ἂν εἶναι δημό-

Συνοπτικά: εύελικτο ὀλιγόωρο πρόγραμμα, προσαρμοζόμενο στις ἐπιλογές τῶν ἴδιων τῶν μαθητῶν, μὲ ὕλη γνωριμίας καὶ ὄχι κατάρτισης, μὲ ἐπικέντρωση διαρκῶς, μέσα ἀπὸ ὅλα τὰ μαθήματα, στὴν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς δύναμης, τῆς ὑπευθυνότητας καὶ τῆς δημιουργικότητας, μὲ συνεχεῖς ἐργασίες καὶ τὸν αὐστηρότερο δυνατὸ ἀποκλεισμὸ κάθε εἶδους ἀπομνημόνευσης, μὲ τὰ λιγότερο ‘δημοφιλῆ’ μαθήματα νὰ καλύπτει ἢ τηλεοπταίκευση, καὶ μὲ ἐλευθερία καὶ εὐελιξία στὶς παρακολουθήσεις.⁴⁹

σιες, καὶ πάντως νὰ εἰδοποιοῦν τοὺς φοιτητὲς γιὰ τὴν (ἀνύπαρκτη) ἐπαγγελματικὴ προοπτικὴ τους.

⁴⁹ Ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ ἀποφεύγουμε τὴν πραγματικότητα συγκρίνοντας τὴν Ἑλλάδα μὲ χῶρες ἀκόμη πιὸ προβληματικές, δοξάζοντας τὸν Θεὸ ἐπειδὴ οἱ μηχανικοὶ μας δὲν φτιάχνουν ἐτοιμόρροπα σπίτια, οἱ ναυτικοὶ μας δὲν βυθίζουν τὰ καράβια, κ.λπ. Φοβᾶμαι ὅτι μία τέτοια ‘ὀλιγάρκεια’ μᾶς ἔχει καθηλώσει. Ζητούμενο δὲν εἶναι νὰ ψευτοκάνουμε μιὰ δουλειά, ἀλλὰ νὰ εἴμαστε δημιουργικοὶ. Ἄν ἔστω ὑπῆρχε χαρὰ στὴν καθυστέρησή μας, γιατί ὄχι; Ὅμως δὲν βλέπω χαρὰ οὔτε στὸ σχολεῖο γιὰ τὸ σχολεῖο, οὔτε ἔξω, ἀλλὰ ἀπογοήτευση, στειρότητα, ἀπάθεια, κυνισμό... Δὲν χρειάζεται νὰ γίνεῖ κάτι; Ἡ μήπως ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀκόμα χειρότερη; Μήπως δὲν ἀξίζουμε κάτι καλύτερο; Ἐχει συμβεῖ καὶ ἄλλοτε. Θυμήσου τὴν παρακμὴ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων. Ἐκτὸς ἂν σοῦ φαίνεται ἀπλὸ καὶ τυχαῖο ἢ ἴδια ἢ πόλη του νὰ ἐκτελέσει τὸν Σωκράτη. Ἐχουν συμβεῖ καὶ στὶς μέρες μας ἐκτελέσεις, μὲ ἄλλους τρόπους. Ἡ περίπτωση τοῦ Συκουτρῆ εἶναι εὐρύτερα γνωστή, δὲν εἶναι ἡ μόνη.

10 Νοεμβρίου / Πότε θὰ ἀνακαλύψουμε τὴν εὐελιξία;

Ἄπο τὰ καλά, τὸ συγκεκριμένο τμήμα τοῦ ΕΠΑΛ — και ὁμως δὲν θέλει πολὺ νὰ ξεφύγει! Στὸ ἄλλο τμήμα ἢ Ἄθηνᾶ, παίζει Σοπέν, χωρὶς νὰ σκοπεύει νὰ γίνει πιανίστας. Καλὸ παιδί, μὲ εὐθυκρισία και παρρησία. Ἐλπίζω νὰ κρατηθεῖ στὸν δρόμο του.

*

Εἶναι τρομακτικὸ αὐτὸ ποὺ συμβαίνει μὲ τὴ σκέψη τους. Ζήτησα ὀρισμὸ τῆς κακίας! Τί εἶναι πιὸ οἰκεῖο ἀπὸ τὴν καλοσύνη και τὴν κακία; Κανεὶς δὲν μπόρεσε νὰ δώσει ὀρισμὸ τῆς προκοπῆς.

*

Χρειάζεται ὅπωςδὴποτε διαμόρφωση τῶν τμημάτων μὲ ποιοτικὰ κριτήρια. Ἡ μορφή τους πρέπει νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀλλάζει σὲ κάθε μάθημα, τὴν κάθε ὥρα, ἐπομένως ὁ κεντρικὸς σχεδιασμὸς, ἔστω σὲ ἐπίπεδο σχολικῆς μονάδας, εἶναι ἄχρηστος. Ὁ καθηγητὴς ὀφείλει νὰ ἀπαλλάσσει ὅποιους θέλουν, ὥστε τὸ τμήμα νὰ διαμορφώνεται σὲ πραγματικὸ χρόνο, σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιαίτερες περιστάσεις, ὅσο τὰ μαθήματα δὲν εἶναι ἐπιλεγόμενα και οἱ παρακολουθήσεις προαιρετικές. Τώρα ἔχεις παιδιά μὲ διαφορετικὲς δυνατότητες, ἐπιθυμίες και ἀνάγκες σὲ κανονικὸ σωρὸ. Δὲν γίνεται ἔτσι. Δὲν γίνεται νὰ θέλουμε παιδεῖα πολεμῶντας τὴν ἴδια τὴ φύση της! Ὅ,τι ἄλλο κι ἂν ἀποφασίσουμε δὲν ἔχει νόημα, ἂν δὲν λυθεῖ αὐτὸ τὸ πρόβλημα — ποὺ μόνον δυσεπίλυτο δὲν εἶναι! Τί χρειάζεται γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε ἓνα τόσο κραυγαλέο παραλογισμό; Δὲν γίνεται νὰ ἀσχο-

ληθσῶν οἱ πάντες μὲ τὰ πάντα τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ καὶ τὸν ἴδιο τρόπο, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχεις οὔτε ἓναν ἐγκλωβισμένο στὴν αἴθουσα. Στὴν τριτοβάθμια ὅλα τὰ μαθήματα εἶναι συγγενῆ, οἱ φοιτητὲς βρίσκονται συνεχῶς στὸ ἀντικείμενο ποῦ οἱ ἴδιοι ἐπέλεξαν, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς προσπάθησαν καὶ διαγωνίστηκαν, καὶ ἀντὶ νὰ εἶναι ὅλα ὑποχρεωτικά, ἔχουμε τὶς παρακολουθήσεις προαιρετικές, καὶ πολλὰ μαθήματα ἐπιλεγόμενα! Στὴν δευτεροβάθμια, ὅπου οἱ λόγοι γιὰ εὐελιξία εἶναι ἀσυγκρίτως ἐπιτακτικότεροι, τὰ πάντα εἶναι ὑποχρεωτικά! Δὲν ὑπάρχει ἀνωμαλία ἐδῶ; Μᾶς φαίνονται ὅλα ἐντάξει;

11 Νοεμβρίου / Μιὰ ‘προηγμένη’ λύση

Τὰ παιδιά στὸ 1ο Γυμνάσιο μὲ πληροφόρησαν γιὰ μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση. Στὴ Σουηδία οἱ μαθητὲς ἀμείβονται μὲ 120 εὐρώπουλα...

Οἱ μαθητὲς βρίσκονται ἐκτὸς ἐργασίας γιὰ νὰ ἔχουν εὐελιξία στὶς θεμελιακὲς ἀποφάσεις τους, εἶναι σωστὸ νὰ τοὺς μετατρέψω σὲ ἰδιότυπη ἐπαγγελματικὴ ομάδα; Ἔστω ὅτι τὸ συμβόλαιο λειτουργεῖ: τί θὰ καταφέρω; Μαθαίνω στὰ παιδιά, καὶ μάλιστα μὲ τὸν ἰδανικὸ τρόπο, ἔμπρακτα, μὲ τὴν ἴδια τὴ μορφὴ τοῦ σχολείου, ὅτι γιὰ νὰ βγάλουν λεφτὰ ἀξίζει νὰ κάνουν στὴν ἄκρη τὰ ἐνδιαφέροντά τους καὶ τὴν ἐλευθερία τους. Εἶναι συστηματικὸς ἐθισμὸς στὴν ἀκρισία, τὴ μαλθακότητα καὶ τὴ φιλαργυρία. Ἔστω ἡ καλύτερη δυνατὴ περίπτωση, ὅτι μερικὰ παιδιά διδάσκονται πὼς δὲν κάνουμε πάντα μιὰ ἐργασία ποῦ μᾶς ἀρέσει. Τὸ συμπέρασμα θὰ ἦταν ἀκριβὲς, ὅμως αὐτὸ θέ-

λουμε από το σχολείο; Νά ἐθίζει στο χειρότερο, σέ ὅ,τι ἀπευχόμαστε; Δέν προτιμάμε γιά τὰ παιδιά μας νά ἀναζητοῦν μιὰ ἐργασία πού θά εἶναι ἡ ἴδια ἀπό μόνη της ἀμοιβή;

Ἡ Σουηδία βάζει τὰ σκουπίδια κάτω ἀπ' τὸ χαλί. Ἄντι νά μεταρρυθμίσει τὸ ἐκπαιδευτικό της σύστημα, μετατρέπει τὴν προβληματικότητα σέ αἰτία ἀποζημίωσης τῶν μαθητῶν, ἐμποδίζοντας ἔτσι τὴν συνολικὴ ἰκανότητα τῆς κοινωνίας νά ἀκολουθεῖ τὰ χαρίσματά της καὶ νά δημιουργεῖ. Ἐνῶ τὰ παιδιά θά διαμόρφωναν τίς σπουδές σύμφωνα μὲ τὰ ἐνδιαφέροντά τους, συνεχίζουν νά παίρνουν ὅλο τὸ πακέτο τῆς γραφειοκρατίας, ἀπ' ὅπου γνωρίζουμε ὅτι θά τοὺς μείνει τὸ 1/10 ὅσων 'μάθουν', ἐνδεχομένως ἔχοντας μισήσει, ἄς ἐλπίσουμε προσωρινά, ἐκεῖνα πού σέ ἄλλη περίπτωση θά ἀγαποῦσαν, στὰ ὅποια θά ἀφιέρωναν τὴ ζωὴ τους καὶ χωρὶς νά ἀμείβονται. Τὰ πληρώνουμε γιά νά μὴν ἀντιδροῦν πού ἀχρηστεύουμε τὸν χρόνο τους, καὶ αὐτὸ θεωρεῖται εὐφυῆς ἐκπαιδευτικὴ μέθοδος. Ὅμως ὁ ἄνθρωπος πού δέν γονιμοποιεῖ τὰ χαρίσματά του, εἰσφέρει στὸν ἑαυτό του καὶ στὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ματαιότητα καὶ ἀπελπισία.⁵⁰

---

⁵⁰ Ἄν χρηματοδοτούσαμε τοὺς μαθητὲς γιά νά κάνουν αὐτὸ πού θέλουν, θά ἦταν σωστό, ὑπολογίζοντας φυσικὰ τὴν οικονομικὴ κατάσταση τῆς οἰκογένειας. Ἡ Σουηδία ἐπιχορηγεῖ τὴν ἀσχετοσύνη.

13 Νοεμβρίου / Ἡ παιδεία ἀγαπάει τὴ διαφορὰ

Κανονικὰ ὅλη ἡ προσπάθεια τῆς παιδείας, ἀπὸ νηπιαγωγείου μέχρι μεταπτυχιακῶν, εἶναι πῶς θὰ προστατεύονται τὰ διάφορα ὥστε καθένας νὰ φθάνει στὸ καλύτερό του — πάντα ὑπολογίζοντας καὶ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες, ὅπως τὴν εὐφύια. Ἄν εἶμαι παράλυτος, δὲν γίνεται νὰ τρέξω καοσστάρι. Καὶ αὐτὸ τὸ πρόβλημα ἐπιλύεται μὲ τὴν ὑπαρξὴ μόνο ἐπιλεγόμενων μαθημάτων καὶ τὴν ἐλευθερία στὴν παρακολούθησή τους, ἀπ' ὅπου καθένας διαμορφώνει τὴν πορεία του ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις καὶ τὶς κλίσεις του.

17 Νοεμβρίου / Τί γιορτάζουμε;

Μὲ τὴν τηλεκπαίδευση ἡ τάξη εἶναι ὄντως εὐτακτη, κι ἔτσι μπορέσαμε νὰ σκεφτοῦμε τὸ 'παράδοξο' αὐτό, πῶς γίνεται νὰ ζητᾶμε *Ψωμί, Παιδεία, Ἐλευθερία*, καὶ νὰ καταλήγουμε χρεοκοπημένοι, μὲ σχολεῖο πού ἀπωθεῖ ἐξίσου ἐκπαιδευτικούς καὶ μαθητές, καὶ μὲ 'ἐλευθερία' ἱκανὴ νὰ παραδίδει τὴν ἐξουσία στοὺς πιὸ φανεροὺς ἀπατεῶνες τῆς πολιτικῆς. Ζητᾶμε πραγματικὰ ὅσα ζητᾶμε, ἢ μήπως ὑποκριτικὰ; Γνωρίζουμε τί θέλουμε, ἢ ἄλλα λέμε, ἄλλα ἐννοοῦμε, ἄλλα κάνουμε; Ποιὸ θαῦμα θὰ μπορούσε νὰ διαρρήξει τὸν φαῦλο κύκλο τῆς διαπλοκῆς διεφθαρμένων κομμάτων καὶ κουτοπόνηρων ψηφοφόρων;

Ἐνημέρωσα τὰ παιδιά ὅτι σχετικὲς ἔρευνες ἔχουν ὀδηγηθεῖ στοὺς ἐξῆς συμπέρασμα: τὸ πλέον κρίσιμο γιὰ νὰ προσδεύσει μία χώρα εἶναι οἱ θεσμοὶ τῆς. Ἐφόσον ψηφίζω, εἶμαι ὑπεύθυνος γιὰ τὶς κυβερνήσεις, ἄρα καὶ γιὰ τοὺς θεσμούς. Σὲ ποιοῦ βαθμὸ ὅμως ἔχω προσωπικὴ εὐθύνη, ὅταν τὸ σχολεῖο δὲν μὲ ἔμαθε πῶς νὰ σκέφτομαι; Πάλι: ποιοῦ σχολεῖο ἔμαθε τὸν Πλάτωνα πῶς νὰ σκέφτεται, αὐτὸν ποὺ θεμελίωσε τὴ σκέψη; Ποιοῦ σχολεῖο ἔβγαλε ὁ Σωκράτης καὶ ὄχι οἱ συμπολίτες ἐκτελεστές του; Ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὴν ἐκπαίδευση, τὸ ζήτημα εἶναι κορυφαῖο, ὅμως δὲν κρίνεται στὴν ἐκπαίδευση τὸ σύμπαν! Μόνο κοινωνίες αὐταρχικῆς νοστοροπίας στηρίζουν τὰ πάντα στοὺς σχολεῖο, ἀντιμετωπίζοντας τὸν ἄνθρωπο σὰν κάτι ποὺ μπορεῖς νὰ ρυθμίσεις.

Ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν πρόοδο τῆς χώρας δὲν βρίσκεται στὸν ψηφοφόρο οὔτε στὸν πολιτικὸ οὔτε πράγματι στοὺς θεσμούς *κατ' εὐθειαν*, ἀλλὰ σὲ καθένα μας προσωπικά, στὴ συλλογικὴ μας ἐλευθερία νὰ πηγαίνουμε πρὸς τὸ καλύτερο ἢ τὸ χειρότερο. Γι' αὐτὸ ἐλεύθερα ἀλλάζουμε πορεία — δὲν ὑπάρχει μηχανισμός, δὲν ὑπάρχουν ἔνοχοι καὶ σωτῆρες σὲ πρόσωπα ἢ θεσμούς. Ἄν συμβεῖ τὸ θαῦμα καὶ ἡ ἐλευθερία μας ζητήσει πρόοδο, θὰ ἀνοίξουν οἱ αἰσθήσεις μας, θὰ δοῦμε τὰ σωστὰ παραδείγματα, θὰ ἀκούσουμε τὶς σωστὲς φωνές, θὰ καταβάλουμε τὴ σωστὴ προσπάθεια — πολιτικὴ, νομοθετικὴ, ἐκπαιδευτικὴ — καὶ θὰ προχωρήσουμε. Μὴ λησμονοῦμε ὅτι στὴν Ἀθήνα ποὺ ἐκτέλεσε τὸν Σωκράτη, ὑπῆρχε καὶ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ δὲν κατάφεραν τίποτα. Ἄλλαξαν τὴν πορεία τοῦ κόσμου, τὴν πορεία τῆς Ἀθήνας δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν ἀλλάξουν οὔτε χιλιεστὸ. Γιατί;

Ἄναζητήσα περισσότερο ἀπὸ δύο ὥρες μιὰ ταινία γιὰ τὸ Πολυτεχνεῖο — καὶ βρέθησαν μόνο βαρετὲς ἐπαναλήψεις τῶν γνωστῶν γεγονότων, χωρὶς ἀξιόλογη προσπάθεια γιὰ κατανόηση. Δὲν ἔδειξα λοιπὸν τίποτα καὶ περιορίστηκα σὲ ὅσα συζη-

τήσαμε. Ίσως δὲν εἶναι σύμπτωση αὐτὴ ἢ ἔλλειψη ταινιῶν. Τί πραγματικὸ ὑπῆρέτησαν τὰ γεγονότα τοῦ Πολυτεχνείου; Ἀντιθέτως, ὑπῆρξαν ἀφορμὴ διαπλοκῆς, ὑποκρισίας, ἀνοησίας, τρομοκρατίας καὶ αἱματοχυσίας. Καμμιά φορά λέγεται, καὶ εἶναι σωστό, πὺς ἡ χούντα συκοφάντησε παραδοσιακὲς ἀξίες τὴν ὥρα ποὺ διατεινόταν ὅτι προσπαθεῖ νὰ τίς τιμήσει. Μὲ τὸν αὐταρχισμό καὶ τὴν ἀνοησία της ἡ χούντα ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναθαρρήσουν δυνάμεις παρόμοιες ‘ποιότητας’ ποὺ ἤδη ὑπῆρχαν, ἔστω περιθωριακά. Καὶ αὐτὲς οἱ νοοτροπίες ἐπέμεναν σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπειδὴ ἢ ἴδια ἢ δημοκρατικὴ ἢ ‘ἀστική’ τάξη, ἀδυνατοῦσε νὰ συγκροτήσῃ κόσμον ἀληθινῶν ἀξιῶν.⁵¹ Τὸ φαινόμενο ζεῖ καὶ βασιλεύει. Ὅμως ἂν δὲν ἔχουμε λόγο νὰ σκεφτοῦμε καὶ ἀγάπη γιὰ τὴ σκέψη, δὲν γίνεται νὰ γνωρίσουμε τὴ σημασία τῆς παιδείας καὶ ἔτσι δὲν διαμορφώνουμε ἱκανοὺς τρόπους νὰ τὴν ὑπηρετήσουμε. Ἐπομένως μιμούμαστε τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο βαριεστημένα καὶ ἐπιφανειακά, προχωρᾶμε σὰν τὸν κάβουρα καὶ ποτὲ δὲν φθάνουμε σὲ ἀληθινὲς ποιότητες.

⁵¹ Στὴν οὐσία ποιό ἦταν (καὶ παραμένει) τὸ ὄραμα τῆς ἐλληνικῆς δῆθεν ἀστικῆς τάξης; Νὰ βγάλουμε ὅσο γίνεται περισσότερα λεφτά. Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀριστεροῦ ὁράματος; Νὰ πάρουμε τὰ λεφτὰ ἀπὸ τοὺς πλούσιους, γιατί αὐτὸ εἶναι δίκαιο! Ἡ σύμπτωση τοῦ σκοποῦ στὸν πλουτισμὸ εἶναι ἀπόλυτη, ὅμως ἡ Ἀριστερὰ προσθέτει αὐταρχισμό, ὑποκρισία καὶ ἀπερισκεψία, μὴ μπορῶντας ἔτσι νὰ ὑπηρετήσῃ οὔτε κἂν τὸ ιδεῶδες τοῦ πλουτισμοῦ, δημιουργῶντας ἀντιθέτως, ἐξαθλίωση, μεγαλύτερες ἀνισότητες, ὑπερβολὴ καταπίεσης καὶ παρακμῆ.

19 Νοεμβρίου / Κύριος σκοπός είναι η σκέψη

Διαπιστώνω άπροθυμία στα παιδιά να σκεφτούν μήπως συμφωνήσουν με την έκκλησιαστική λογική για τον γάμο (και δὲν ἔβαλα ἀκόμη τὰ δύσκολα, ποιός εἶναι ὁ λόγος τοῦ γάμου). Ἐνα τμήμα συνέχιζε ἀπτόητο στό διάλειμμα. Κάποια στιγμή ἔπρεπε νὰ διακόψω, ἡ ἐπόμενη τάξη χτύπαγε τὴν πόρτα.

*

Μὲ τιμᾶει ὅτι θὰ ἤθελες νὰ βρῖσκεσαι στὰ μαθήματα, ὅμως δὲν ξέρω πόσο θὰ σὲ ἐνδιέφεραν.⁵² Προσπαθῶ κυρίως νὰ βοηθήσω νὰ σκέφτονται, παρὰ νὰ μεταδώσω γνώσεις. Γιὰ παράδειγμα, σήμερα ἓνα παιδί εἰσηγήθηκε ὅτι ὑπάρχουν διαφορετικά εἶδη ἀγάπης (γιὰ τὴ μητέρα μας, τὸ παιδί μας, τὸν φίλο μας, κ.λπ.). Τοῦ λέω, τί εἶναι ἡ ἀγάπη; ‘Δὲν ξέρω’, παραδέχεται. Ὅποτε, πῶς ξέρεις ὅτι ἔχει εἶδη; Συνέχισα ἐπάνω σ’ αὐτό. Μπορεῖς νὰ προσδιορίσεις στό συγκεκριμένο ζήτημα τί ἀκριβῶς κάνει νὰ νομίζουμε ὅτι ἔχουμε μιὰ γνώση ποὺ δὲν ἔχουμε; Ἴσως διακρίνεις κάτι κοινὸ σὲ διάφορες σχέσεις, καὶ αὐτὸ σὲ κάνει νὰ μιλάς σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις γιὰ ἀγάπη, καὶ κάτι διαφορετικὸ, ποὺ σὲ κάνει νὰ μιλάς γιὰ εἶδη. Ὅμως πότε μιὰ διαφορὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ δημιουργήσῃ εἶδος; Τί εἶναι τὸ εἶδος; Γιὰ παράδειγμα, ἡ διαφορὰ στό χρῶμα τοῦ δέρματος ἐπιτρέπει νὰ μιλάμε γιὰ διαφορετικὸ εἶδος ἀνθρώπου; κ.λπ. Προσπαθῶ

⁵² Πάντως ὀρισμένα μαθήματα συνοψίζονται ἐδῶ, σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ βιβλίου, ὅποτε, μὲ μιὰ καθυστέρηση, συμμετέχεις, ἔστω χωρὶς νὰ ὑπάρχει τὸ κλίμα τῆς τάξης, ἡ συζήτηση, κ.λπ.

σὲ αὐτὸ κυρίως, καὶ ἴσως δημιουργοῦσες πρόβλημα, ἐπειδὴ θὰ ὑπολόγιζα τὴ γνώμη σου ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῶν παιδιῶν. Ἦ μήπως θὰ γινόταν καλύτερο μάθημα, ἂν ὑπῆρχε μιὰ κάμερα μέσα στὴν αἴθουσα;

20 Νοεμβρίου / Τί σημαίνει ὁ χαβαλές;

Τελευταία ἐβδομάδα τοῦ Νοεμβρίου. Μακάρι νὰ συνεχιστεῖ τὸν Δεκέμβριο ἡ τηλεκπαίδευση, καὶ ὅλη τὴ χρονιά,⁵³ τὰ περισσότερα παιδιά θὰ εἶναι τριπλοκερδισμένα. Στὰ μαθήματα ἀπὸ κοντὰ οἱ ἄσχετοι ταλαιπωροῦν τοὺς ἄλλους ὅπως μιὰ κραυγὴ τὸν σπουδαιότερο συλλογισμό — μὲ τὴ διαφορά ὅτι στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ κραυγὴ ἔχει τὰ δίκια της, ἴσως μελλοντικὰ καὶ τὸν συλλογισμό της.

Ἔκανα τὸ ἐξῆς πείραμα, ἄφησα νὰ φύγουν 10 λεπτὰ νωρίτερα, χωρὶς ἀπουσία. Ἐφυγαν πέντε ἔξι, οἱ ὑπόλοιποι ἔμειναν. Καταλαβαίνεις ὅτι καμμιά φορά ἡ πρόοδος τῶν πολλῶν ἀφή-

⁵³ Ἡ εὐχὴ πραγματοποιήθηκε. Χάρη στὴν τηλεκπαίδευση ἦταν παραγωγικὴ χρονιά, ὅπως μπορῶ νὰ βεβαιώσω συγκρίνοντας μὲ τὶς περιόδους ἐκ τοῦ σύνεγγυς μαθημάτων. Μάλιστα ἀναλογίζομαι συγκεκριμένες περιπτώσεις, καὶ τὰ συμπεράσματα εἶναι ἐντυπωσιακά. Πολλὰ παιδιά δὲν θὰ τὰ εἶχα γνωρίσει, ἐπειδὴ παρασύρονται ἀπὸ τοὺς χαβαλέδες, ἐνῶ στὴν τηλεκπαίδευση συμμετεῖχαν στὸ μάθημα. Οὔτε κἂν θὰ εἶχαν γίνει τὰ καλύτερα μαθήματα, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ τηλεκπαίδευση, ἐφόσον τὰ πιὸ σημαντικὰ τὰ προφυλάσσεις ἀπὸ τὴν ὀχλαγωγία καὶ τὰ προσπερνᾶς.

νεται στο έλεος μιᾶς ομάδας. Όμως οί χαβαλέδες πρέπει νά διαχωρίζονται χωρίς νά τιμωροῦνται. Οὔτε νά πληρώνονται, ὅπως στή Σουηδία. Χρειάζεται νά σκεφτοῦμε γιατί γίνεται ὁ χαβαλές — τί σημαίνει, τί ζητάει;

23 Νοεμβρίου / Εἶναι κρίμα

Τὰ παιδιά τοῦ Γυμνασίου εἶναι πιὸ ἀνοιχτὰ στή σκέψη σὲ σύγκριση μὲ τὸ Λύκειο — φυσικὰ μὲ πολλὲς ἐξαιρέσεις ἐκατέρωθεν. Ἐκτὸς ἂν ἡ κατάσταση στὰ Γενικὰ εἶναι πολὺ διαφορετική, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχω γνώμη πρὸς τὸ παρόν.⁵⁴ Τὸ Λύκειο μοιάζει ὑπερβολικὰ ἀπασχολημένο μὲ τὴ μαγκιά. Νομίζουν ἐνηλικίωση τὴν ἐκβαρβάρωση. Εἶναι κρίμα εὐφυῆ παιδιά νά καταλήγουν ἀφασικά, κι ἐσὺ νά ξοδεύεις τόσες ὥρες σὲ ἓνα σύστημα ποὺ δὲν ἀφήνει νά συμπαρασταθεῖς ὅσο θὰ μπορούσες.

---

⁵⁴ Ἐπειδὴ βρισκόμουν στὶς Πανελλαδικὲς τῶν Γενικῶν, γνώρισα πολλὰ παιδιά, ὅμως εἶναι ἄλλο σὲ ἐξετάσεις καὶ ἄλλο στὸ μάθημα. Πάντως, ἐπειδὴ τὰ ΕΠΑΛ ἔλκουν τοὺς πιὸ ἀδιάφορους, θὰ πρέπει νά ἐξασφαλίζον στὰ Γενικὰ μιὰ λειτουργικότητα παραπάνω. Στὰ ΕΠΑΛ θὰ βρεῖς τὰ πάντα, σπανίως ὅμως παιδιά ποὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ σκέψη. Ἐνα σοβαρὸ παιδὶ μοῦ εἶπε κάποια στιγμή, ‘μὲ ρωτᾶνε σὲ ποιὸ σχολεῖο πηγαίνω καὶ ντρέπομαι νά πῶ ὅτι πηγαίνω σὲ ΕΠΑΛ’.

24 Νοεμβρίου / Θρανία για έξωγήνους

Μόλις ολοκληρώθηκε ένα δίωρο, και έπεται τρίωρο. Άγουροξυπνημένοι όλοι (σηκώνονται τελευταία στιγμή, πράγμα που δεν κάνω), δεν μπορώ να πω ότι υπήρχε ή συμμετοχή που θα ήθελα. Στο 1ο Γυμνάσιο. Τους είπα ότι αισθάνομαι σαν να μπαίνω στο δωμάτιό τους και να τὰ ξυπνάω! Μου λένε, κάπως έτσι είναι! Θα προτιμούσα να μην είχα ποτέ την πρώτη ώρα σε τηλεκπαίδευση. Φροντίζω πάντως να γίνονται κάποιες γενικότερες συζητήσεις, που ούτως ή άλλως μου άρέσουν, προτού προχωρήσουμε στο μάθημα.

*

Και στα ΕΠΑΛ θα βρεΐς εύγενή παιδιά, άρκει να μη μπερδεύεις την εύγένεια με τους ‘καλούς τρόπους’.⁵⁵ Όχι ότι λείπουν οί καλοί τρόποι, υπάρχει και αυτό. Αν έπρεπε να επιλέξω πάντως ανάμεσα σε δύο, θα προτιμούσα οικειότητα με δόσεις απρέπειας παρά απόσταση με καλούς τρόπους. Όταν κάποιος άπλώνει τὰ πόδια του στο θρανίο, αλλά συμμετέχει στο μάθημα ή έστω δεν δημιουργεί προβλήματα, μου άρέσει. Καταλαβαίνω ότι νοιώθει άνετα να ξεκουραστεί. Φυσικά ό καθηγητικός καθωσπρεπισμός δεν τὸ άνέχεται. Κάποια στιγμή πλησία-

⁵⁵ Ένα ώραΐο φαινόμενο είναι όταν παιδιά τῶν ΕΠΑΛ μου μιλάνε για παιδιά τῶν Γυμνασίων και άντιστρόφως. Κάνουν παρέα μεταξύ τους εκτός σχολείου, και μέσα από την κοινή τους γνωριμία μαζί μου δημιουργούν έναν εύρύτερο χῶρο. Ήταν σαν να τους ‘μετέφερα’ στους φίλους τους, και σαν να έλεγαν, βρισκόμαστε κι εμεΐς εκεί όταν είσαι μαζί τους, μάς συνδέει κάτι ακόμη, πέρα από αυτό που υπάρχει εδώ.

ζα ένα παιδί στο βάθος, πού δέν φαινόταν καλά, και είχε τὰ πόδια του στο θρανίο. Θα πρέπει νὰ ντράπηκε ἢ φοβήθηκε, γι' αὐτό πήγε νὰ τὰ κατεβάσει. Τοῦ λέω, κάθησε ὅπως σέ βολεύει, ἀρκεῖ νὰ κινεῖται τὸ μυαλό σου.⁵⁶

27 Νοεμβρίου / Ἡ σκέψη εἶναι κάτι σπάνιο

Ἄντι νὰ τοὺς τρώω ἐγὼ τὸ διάλειμμα, μοῦ τὸ τρῶνε ἐκεῖνα! Ὅχι ὅλα βέβαια, σὲ μερικά τμήματα μερικοί. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι σπάνια χρησιμοποιοῦν πραγματικά ἐπιχειρήματα, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, ἐννοεῖται. Αὐτὸ ἰσχύει και στὸ Παν/μιο και σὲ ὅλες τίς ἡλικίες ὡς τὰ βαθειὰ γεράματα... Ἀκόμα και οἱ εὐφύστεροι, ὅταν ξεφύγουν ἀπὸ τὴν εἰδίκευσή τους φαίνεται νὰ πελαγώνουν (βλ. Στήβεν Χώκινγκ), ἢ και χωρὶς νὰ ἀφήσουν τὸν χῶρο τους, ἀδυνατοῦν δραματικά νὰ ὑπερβοῦν ὀρισμένες ἐμπάθειες (βλ. Καστοριάδη).

⁵⁶ Ἐν τῷ μεταξὺ στὶς Πανελλαδικὲς θυμήθηκα τὰ παιδιά αὐτά, ἐπειδὴ λίγο ἔλειψε νὰ κάνω τὸ ἴδιο! Ὁ ἄλλος ἐπιτηρητὴς βρισκόταν στὴν ἔδρα και τριγυροῦσα στὴν αἴθουσα ὡς συνήθως. Κάποια στιγμή κάθουμαι σ' ἓνα ἄδειο θρανίο, και συνειδητοποίησα πόσο ἄβολα εἶναι! Δὲν ἔχουν ὀριζόντια βέργα νὰ ἀκουμπᾶνε τὰ πόδια και γλιστρᾶς ἀπὸ τὸ κάθισμα! Συχνὰ και οἱ ἔδρες τῶν καθηγητῶν δὲν ἔχουν βέργα. Σκέψου ὅμως τὸν μαθητὴ, πού εἶναι ὑποχρεωτικά τόσες ὥρες καθισμένος.

30 Νοεμβρίου / Υπάρχει ή ψυχή;

Τί κακό! Ἡ ψυχή δὲν εἶναι ἀθάνατη, ἐπιμένει ἡ κόρη αὐτή. Βρὲ καλή μου: 1, 2, 3... Τίποτα! Δὲν εἶναι ἀθάνατη! Πάει καὶ τελειώσει! Γιατί; Ἐπειδὴ δὲν εἶναι! Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι! Δὲν γίνεται!... Τὸ πρόβλημα φυσικὰ ξεκινάει ἄλλοῦ.

Ἄρκετοὶ ἐπιστήμονες ἔχουν φαγωθεῖ νὰ ἀποδείξουν πὼς ὅ,τι ὀνομάζουμε ψυχή εἶναι προϊὼν τοῦ ἐγκεφάλου, ὥστε μὲ τὸν θάνατο παύουν οἱ σχετικὲς λειτουργίες, ἡ ‘ψυχή’ ἀφανίζεται.⁵⁷ Ἐπομένως οὔτε ὑπαρξὴ μετὰ θάνατον ζωῆς εἶναι δυνατὴ. Μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἔγκυρη γνώμη γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, χωρὶς νὰ περιμένουμε πότε θὰ καταλήξει ἡ ἐπιστήμη σὲ ὀριστικὰ συμπεράσματα;

Ἐπειδὴ πάνω ἀπ’ ὅλα μὲ ἐνδιαφέρει νὰ ἀρχίσουν νὰ σκέφτονται ἢ νὰ νοιώσουν τὴν ἀξία τῆς σκέψης μῆπως ἀργότερα καταβάλουν κάποια προσπάθεια,⁵⁸ ἄρχισα δεῖχνοντας τὴν ἀνάγκη νὰ συγκεντρώνουμε ἐπαρκῆ δεδομένα καὶ νὰ διαπιστώνουμε

⁵⁷ Γιὰ πρώτη φορὰ ἄκουσα ὅτι εἴμαστε μηχανὲς ἀπὸ τὸν παπποῦ μου. Θὰ πρέπει νὰ ἤμουν γύρω στὰ 8. Μοῦ φάνηκε πολὺ παράξενη ἄποψη. Γενικῶς τὰ παιδικὰ χρόνια στὴν οἰκογένειά μου βρίσκονταν μετὰξὺ ἡπίας ἀθεΐας καὶ ἀπλῆς ἀδιαφορίας, ὄχι ἐχθρότητας γιὰ τὸν Θεὸ ἢ τὴν θρησκεία. Ἡ τήρηση ὀρισμένων ἐθίμων ἐπαναλαμβανόταν κανονικὰ (χριστουγεννιάτικο δέντρο, κ.λπ.), καὶ ὑπῆρχε εἰκονοστάσι.

⁵⁸ Ἐλπίζω νὰ μὴ λησμονήσουν τὴ συμβουλή τοῦ τοῦς ἔδωσα νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸν Πλάτωνα. Ὅχι μόνο ἐπειδὴ εἶναι τὸ μεγάλο θεμέλιο τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ γράφει σὲ μορφὴ διαλόγου, ὁπότε παρακολοθεῖ κανεὶς πιὸ καθαρὰ πῶς διαμορφώνεται ἡ σκέψη στὴν πορεία της.

τὴν ἐγκυρότητά τους, νὰ προχωροῦμε σὲ ἀνάκριση τῶν ἐννοιῶν, ὥστε νὰ γνωρίζουμε ἀκριβῶς γιὰ τί μιλάμε, νὰ κάνουμε πνευματικὰ πειράματα, δηλαδή νὰ δοκιμάζουμε τὶς εἰκασίες μας σὲ δυνατὲς ἢ ἤδη γνωστὲς πραγματικὲς συνθῆκες, νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴ φαντασία μας, δηλαδή νὰ ἐπινοοῦμε σκέψεις ποὺ δὲν προκύπτουν ἀπὸ τὰ δεδομένα, καὶ ἴσως βοηθήσουν νὰ προχωρήσει ἡ ἔρευνά μας, καὶ ἐξαντλῶντας κάθε αὐστηρότητα νὰ προσέχουμε ὄχι μόνον τὶς ἐμπάθειες ἀλλὰ καὶ τὶς προκαταλήψεις μας, ἔμφυτες ἀπὸ τὸ περιβάλλον ἐννοιες ποὺ μᾶς προσδιορίζουν θεμελιακὰ χωρὶς νὰ τὶς ἔχουμε διευκρινίσει, ἐννοιες συχνὰ παραπλανητικὲς. Εἶναι σημαντικό ἐπίσης νὰ μὴν τὰ βλέπουμε ὅλα ὡς διλήμματα. Καμμιά φορὰ ἰσχύουν ταυτόχρονα διάφορες ὀψεις, κάθε μία ἔγκυρη στοὺς δικούς της ὅρους.

Στὴν προσπάθεια νὰ βροῦμε ἄκρη δὲν χρονοτριβοῦμε στὸν περίγυρο, ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ὁ ἰδανικός, συζητᾶμε πάντα μὲ τοὺς καλύτερους. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι προνομιακοὶ συνομιλητὲς εἶναι συνήθως τὰ βιβλία, καὶ εὐθύνη μας νὰ διακρίνουμε τὰ μεγέθη. Μὲ ποιὸν θὰ συζητήσω ἓνα φιλοσοφικὸ θέμα χωρὶς νὰ ἔχω ζητήσει προηγουμένως τὴ συντροφιά τοῦ Ὅμηρου, τοῦ Πλάτωνα, κ.λπ.;⁵⁹ Εἶναι φανερό ἐπίσης, ὅτι ἂν ἔχω νὰ ἐκτιμῆσω

⁵⁹ Ἐδῶ δημιουργοῦν προβλήματα ὁ σχετικισμὸς καὶ ἡ ἐμπάθεια, ὅποτε χρειάζεται μιὰ ὑποσημείωση. Γιὰ παράδειγμα, γιατί ὁ Πλάτων εἶναι μεγαλύτερο μέγεθος ἄς ποῦμε ἀπὸ τὸν Μάρξ; Γιατί ὁ Σολωμός, ὁ Καβάφης, ὁ Παπατσώνης εἶναι μεγαλύτερα μεγέθη ἀπὸ τὸν Ρίτσο ἢ τὸν Ἀναγνωστάκη; Πολλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ γενικὴ παιδεία καὶ εὐαισθησία καθενός, ὅποτε μάταια θὰ προσπαθοῦσε κανεὶς νὰ συνεννοηθεῖ. Καὶ πάλι εἶναι δυνατὸ νὰ εἰπωθοῦν ἀρκετά, γιὰ ὅποιον θὰ εἶχε ἴσως μιὰ δυνατότητα νὰ καταλάβει. Δὲν θὰ τὸ κάνω τώρα. Μὲ ἄκρα συντομία, μόνον ἓνα, ποὺ βγάζει μάτια: ὁ Πλάτων ὀρίζει ὅλας τὶς βασικὲς μας ἐννοιες καὶ μᾶς ἐπηρεάζει ἐδῶ καὶ

πληροφορίες, να έντοπίσω προκαταλήψεις, να διευκρινίσω έννοιες, να υπερβῶ ἐμπάθειες, να κάνω δοκιμές, κ.λπ., χρειάζεται χρόνος. Ἡ σκέψη δὲν εἶναι μιὰ ξαφνική ἔμπνευση ἢ μιὰ προχειρότητα, θέλει συστηματική προσπάθεια, ὅπου τὸ γιατί ἔχει θέση κλειδί: ὅλα βρίσκονται ὑπὸ ἐρώτηση, γιὰ ὅλα ζητᾶμε λόγο, λογαριασμό, ἐξήγηση, τίποτα δὲν δεχόμαστε χωρὶς ἀνάκριση, καὶ δίνουμε λόγο γιὰ ὅ,τι ἰσχυριζόμαστε, τὸ ἐξηγοῦμε καὶ τὸ τεκμηριώνουμε. Καὶ αὐτή, τὴν τόσο κεντρική ἐννοια τοῦ λόγον διδόναι, ὀφείλουμε στὸν Πλάτωνα.

Τὸ συγκεκριμένο ζήτημα κρίνεται ἀπὸ τὸ ἐξῆς: *υἰάρχουν πνευματικά φαινόμενα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στὸν ἐγκέφαλο,*⁶⁰

Γιὰ παράδειγμα: ὁ ἐγκέφαλος τί λόγο ἔχει νὰ ἀκούσει Μπετόβεν ἀντὶ γιὰ τζᾶζ — εἶτε: ἐκεῖ ποὺ ἀπολάμβανε τὸν Ἔλβις, γιὰτί θὰ ἄρχιζε νὰ ἀκούει Μπάχ; Ὅσο καὶ ἂν τοῦ ἄρέσει ἢ μορφή, ὁ ἐγκέφαλος δὲν ἔχει λόγο νὰ γράψει τὴ μουσική τοῦ Χάουτν ἀντὶ τοῦ Μότσαρτ, δὲν ἔχει λόγο νὰ δημιουργήσει μιὰ συγκεκριμένη μορφή. Γιατί ἓνας φτωχὸς ζηλεύει τὸν πλούσιο ἐνῶ ἄλλος, τὸ ἴδιο ἢ περισσότερο φτωχὸς, δὲν ἐνδιαφέρεται κἂν γιὰ περιουσία, ἢ καὶ λυπᾶται τὸν πλούσιο γιὰ τὴν περιουσία του; Γιατί τὸ ἴδιο ὄργανο θὰ ἤθελε νὰ πάει στὴ σελήνη καὶ ὄχι νὰ ὀργώνει, ἢ τὸ ἀντίθετο; Ἡ πραγματικότητα εἶναι ἴδια γιὰ ὅλους, καὶ ὁ ἐγκέφαλος ἐπίσης: ἢ ἐμπειρία καὶ ἢ δημιουρ-

---

χιλιετίες. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ συμφωνοῦμε μαζί του, εἴμαστε ὅμως ὑποχρεωμένοι νὰ συζητοῦμε μαζί του, ἂν μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ σκεφτόμαστε καὶ ὄχι νὰ κοροϊδευόμαστε.

⁶⁰ Ἀφήνοντας πρὸς τὸ παρὸν στὴν ἄκρη τὸ σχετικὸ ζήτημα, ἂν αὐτὰ ποὺ ἴσως μοιάζουν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο, ἀπλῶς ἐκφράζονται μέσα ἀπὸ τὸ ὄργανο αὐτὸ μὲ συγκεκριμένους τρόπους.

για γιατί διαφέρει έκπληκτικά, φθάνοντας σε απόλυτες συγκρούσεις ανάμεσα σε πρόσωπα, ομάδες, πολιτισμούς, έποχές, περιοχές, στην ίδια οικογένεια, σε αδέρφια;

Ο έγκέφαλος είναι ανίκανος για την έλευθερία. Νά εξηγήσω ως έργο του έγκεφάλου την πολυσύνθετη, πολύπλευρη και αντιφατική πραγματικότητα που δημιουργεί ο άνθρωπος με την προσωπική και συλλογική έλευθερία του, είναι τόσο συνετό και έπιστημονικό όσο αν εξηγοῦσα τους ζωγραφικούς πίνακες ως έργα του καμβά και τῶν χρωμάτων χωρίς την ὑπαρξη ζωγράφου.

Έπειτα, αν ο έγκέφαλος είναι κατ' έξοχήν ὄργανο γνώσης, τί θά ήθελε πάνω απ' όλα; Και ὅμως, οί περισσότεροι άνθρωποι ἀδιαφοροῦν για τή γνώση!⁶¹ Συζητᾶς με κάποιον τὸ βέβαιο τοῦ θανάτου, νά προσπαθήσει νά τὸ σκεφτεῖ, και ἀσχολεῖται με τὸ σπίτι και τὸ ἀμάξι του... Γιατί; Γιατί ἡ ἴδια ἡ βούληση για μορφή διαφέρει ἀπὸ ἄνθρωπο σε ἄνθρωπο και ἀπὸ πολιτισμὸ σε πολιτισμὸ;

Περαιτέρω, αν ο έγκέφαλος είναι ἡ μόνη πραγματικότητα, γιατί ο ἴδιος νομίζει πὼς ὑπάρχει ἡ ψυχή; Πὼς εξηγεῖται ὅτι οί μεγαλύτεροι ἰδίως έγκέφαλοι, ὅπως τοῦ Πλάτωνα, ὄχι μόνο δὲν ἀμφιβάλλουν για τὴν ὑπαρξη τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ και περιγράφουν με λεπτομέρειες τὴν πορεία της μετὰ τὸν θάνατο;

Έπειτα, πὼς θά μπορούσε ο έγκέφαλος νά θελήσει νά θυσιαστεῖ; Τί λόγο ἔχει νά θυσιαστεῖ ἓνας έγκέφαλος για ἓναν ἄλλο έγκέφαλο, ἀκόμη και για ἓνα κατώτερο έγκέφαλο, για ἓνα παιδὶ με νοητικὰ προβλήματα, για ἓνα γέροντα με ἄνοια; Πὼς θά εἶχε ο έγκέφαλος τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου για τὸ

⁶¹ Τὸ φαινόμενο δὲν περιορίζεται στις μικρὲς ἡλικίες.

όποιο αξίζει κανείς να δώσει τη ζωή του;⁶² Ἄν ἡ ‘ψυχὴ’ εἶναι προῖον μιᾶς νομοτέλειας ἠλεκτροχημικῶν συνάψεων, πῶς διαμορφώνεται ὁ χαρακτήρας μὲ ὅλες τὶς ἠθικὲς καὶ ἀξιολογικὲς κρίσεις, καὶ αὐτὲς διαφορετικὲς ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ἀπὸ πολιτισμὸ σὲ πολιτισμὸ, ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο;

Ἀκόμη, πῶς ὁ ἐγκέφαλος θὰ ἄλλαζε, καὶ μάλιστα δραματικά, τὸν ἑαυτὸ πού ὁ ἴδιος δημιούργησε; Γιατί θὰ ἄφηνε τὸν Δία γιὰ νὰ ἀκολουθήσει τὸν Χριστό, ὅταν δὲν ἔχει κἂν αἴσθησι τῆς ἄλλης ζωῆς, ἐφόσον οὔτε κἂν ὑπάρχει ψυχὴ καὶ ἄλλη ζωὴ; Ὅμως δημιουργεῖ μεταφυσικὰ συστήματα, ἀναθεωρεῖ, τὰ ἐγκαταλείπει γιὰ ἄλλα, πού τοῦ φαίνονται (γιατί;) πιὸ ἔγκυρα, ἀκόμη καὶ υἱοθετῶντας συστήματα πού δὲν δημιούργησε ὁ ἴδιος, καὶ μέσα ἀπὸ μαρτύρια, ὅπως συνέβη μὲ τὴν βάπτισι τῶν Ἑλλήνων σὲ μιὰ περιθωριακὴ δοξασία, πού δὲν στέριωσε οὔτε κἂν στοὺς Ἑβραίους — γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες ἀδιαφοροῦσαν ὅλα τὰ προηγούμενα χρόνια...

Ἐπειτα, πῶς ὁ ἐγκέφαλος θὰ μποροῦσε νὰ νοιώσει ἐνοχές; Μὲ ποιὰ κριτήρια θὰ εἶχε ἰδανικὸ ἑαυτό; Γιατί θὰ ἔκανε ἀξία του τὴ φιλανθρωπία ἢ τὴ μετάνοια, τὴν ἐνότητα μὲ τὸν (ἀνυπαρκτο) Θεό, κ.λπ.; Ἡ γιατί θὰ εἶχε ἐμμονές, κακία, φανατισμό...

⁶² Παρόμοια, εἶναι γνωστὸ καὶ ἐκπληκτικὸ ὅτι πολλοὶ μουσικοὶ ἔγραψαν ὠραῖα τραγούδια ὡς παρέα καὶ ὅταν χώρισαν, καθένας μόνος του εἶχε ἀσήμαντο ἔργο, ὅπως οἱ Beatles. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἐγκέφαλος χρειάζεται συνεργασία; Οἱ Rolling Stones ἔμειναν μαζί, ἀλλὰ ἡ μουσικὴ πού γράφουν σήμερα εἶναι πολὺ κατώτερη. Ὁ Μπετόβεν ἦταν πάντα μόνος καὶ ἔγραφε ἄριστη μουσικὴ, τὴν ἀνώτερη στὸ τέλος τοῦ βίου του, καὶ πάλι μόνος.

Τὸ πραγματικὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι ἂν ὑπάρχει ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ ποιὰ εἶναι ἡ σχέση της μὲ τὸν ἐγκέφαλο καὶ μὲ ὅλο τὸ σῶμα.

Τὸ σῶμα εἶναι μιὰ διάσταση τῆς ψυχῆς. Μὲ τὸ σῶμα της ἡ ψυχὴ προσεγγίζει τὰ πράγματα σύμφωνα μὲ συγκεκριμένους τρόπους καὶ μέτρα. Ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ τὸ σῶμα *φυλακὴ τῆς ψυχῆς*. Οἱ Πατέρες τὸ ἀποκαλοῦν *σῶμα τῆς ταπείνωσης*, ἐπειδὴ μειώνει τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς καὶ ταλαιπωρεῖ. Μιὰ νέα ἐμπειρία τῆς ὑπαρξῆς ἀκολουθεῖ τὴν ἀποδέσμευση ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς ταπείνωσης. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ προϋποθέτει μεταμόρφωση τῆς ψυχῆς, ἀπ' ὅπου ἓνα αἰθέριο σῶμα φανερώνεται.

Ἀμέσως μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν πρώτων σημαντικῶν κειμένων τὴν 1η χιλιετία πρὸ Χριστοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἀναφέρεται στὴν ψυχὴ, τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύει πῶς ἤδη στὴν προηγούμενη προφορικὴ παράδοση πολλῶν αἰῶνων, ὑπάρχει μεγάλη ἐμπειρία, τὴν ὁποία προφανῶς δὲν εἶχε οὔτε λόγο οὔτε ἀφορμὴ νὰ παραγάγει ὁ ἐγκέφαλος.⁶³ Ἡ ἀλλιῶς, ἂν εἶναι τόσο ἀπίστευτα καὶ βαθειὰ νοσηρός,⁶⁴ πῶς μπόρεσε νὰ δημιουργήσει μεγάλους πολιτισμούς καὶ τὴν ἴδια τὴν δυνατότητα νὰ ἀναθεωρεῖ τὸν ἑαυτό

⁶³ Ὁ γραπτὸς λόγος κορυφαίας ἀξίας (Ὀμηρικὰ ἔπη, Βέδες, Οὐπανισάδες, κ.λπ.) ἐμφανίζεται σχεδὸν ὅπως ἡ Ἄθηνᾶ ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Δία (στὴν Ἑλλάδα ἀκριβῶς ἔτσι), σὰν ὑπερχείλιση μιᾶς ἐπίγνωσης ποὺ διαμορφωνόταν προφορικὰ γιὰ αἰῶνες. Χωρὶς προηγούμενα κείμενα, χωρὶς ἄσκηση, χωρὶς δοκιμές, τέτοια λογοτεχνικὴ δημιουργία προϋποθέτει ἐκπληκτικῆς διαύγειας, διάρκειας καὶ ἔντασης νόημα ζωντανὸ στὴν καθημερινὴ πραγματικότητα.

⁶⁴ Εἶναι δυνατὸ νὰ χαρακτηρίζουμε ἔργα νοσηρότητας τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσεια, τὸν Ἡσίοδο, τὶς Βέδες; Ἄς ἐπιτραπεῖ κάθε ὕβρις καὶ ντροπὴ, ἀφοῦ μᾶς βοηθᾷ νὰ καταλάβουμε ὅτι μερικοὶ ἐπιστήμονες δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ μοιράσουν δυὸ γαιθάρων ἄχουρα.

του; Ἡ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν ψυχὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ οὔτε κἂν στὸν θαυμασμὸ φυσικῶν φαινομένων.

Πῶς, μὲ ποιὰ ἀφορμὴ καὶ ἐμπειρία, μία σκέψη σὰν τὴν ὀμηρικὴ καταγράφει συνομιλίες ζωντανῶν μὲ νεκρούς; Μαρτυρίες ἀγίων καὶ φιλοσόφων, καὶ ὅμοια ἐμπειρικά δεδομένα, ὅπως εἶναι στὴ δική τους τάξη, δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ τὰ προσπεράσει ἢ ἐπιστήμη ἀσυζητητί, ἰδίως ὅταν προέρχονται ἀπὸ μεγάλους στοχαστές, χωρὶς τοὺς ὁποίους οὔτε κἂν θὰ ὑπῆρχε ἡ ἐπιστήμη (Πλάτων, Ἀριστοτέλης, κ.λπ.)

Ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος καὶ ἄλλοι Πατέρες μιλοῦν γιὰ τὸ νοερὸ μάτι τῆς ψυχῆς, ἓνα μεγάλο φωτεινὸ δίσκο, ποὺ ὅταν ἐμφανιστεῖ, γιὰ ὅση ὥρα ἐμφανίζεται, σκεπάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου (μάτια, μύτη, στόμα). Πῶς ἐξηγεῖται αὐτό, ἂν δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον ὁ ἐγκέφαλος; Τὴν ἴδια ἐμπειρία ἔχουν, γιὰ παράδειγμα, οἱ Ἰνδοὶ (οἱ ὁποῖοι ζωγραφίζουν συμβολικὰ τὸ μάτι τῆς ψυχῆς ἀνάμεσα στὰ δύο μάτια). Πῶς γίνεται διαφορετικοὶ πολιτισμοὶ νὰ συμπίπτουν στὴν ἴδια, ἄσχετη μὲ φυσικὰ φαινόμενα, ‘παραίσθησις’, ἡ ὁποία διαρκεῖ γιὰ αἰῶνες μέχρι σήμερα;

Ἡ πιὸ ἀπλὴ σχέση ἀληθινῆς ἀγάπης ἀναγνωρίζει στὸν ἄνθρωπο μιὰ ἀξία ποὺ δὲν γίνεται νὰ χαθεῖ. Ἡ ζωντανὴ ψυχὴ παίρνει χαρὰ καὶ δύναμη ἀπὸ τὸν θαυμασμὸ, καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ὑψωθεῖ στὴν θεία νόηση.⁶⁵ Ἡ νεκρὴ ψυχὴ ἀρκεῖται στὶς ξεπεσμένες συνθῆκες καὶ εἶναι ἀναίσθητη γιὰ τὶς μεγαλύ-

⁶⁵ Τὸ ἀντίθετο εἶναι εἰσιτήριο γιὰ τὴν κόλαση — ἀχαριστία, μικρότητα, ἀπορρόφηση ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο. Τὴν κατάσταση αὐτὴ ὁ Πλάτων περιγράφει μὲ μιὰ συμβολικὴ εἰκόνα, γιὰ τὴν ψυχὴ ποὺ ἔχασε τὰ φτερά της καὶ ἀντὶ νὰ συναναστρέφεται μὲ τὸν Θεὸ στὸν ὑπερουράνιο τόπο, ἔχει πέσει καὶ σέρνεται στὸ χῶμα.

τερες ιδίως αξίες. Ταυτίζει τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν ἀσημαντότητα ποὺ βιώνει στὴν ὕπαρξη, καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῆς φαίνονται παραμύθια.

1 Δεκεμβρίου / Τί μαθαίνουν;

Πόσο ξαφνιάστηκα! Τὸ μόνο ποὺ γνώριζαν γιὰ τὸν Παῦλο εἶναι πὼς ὑπῆρξε Ἀπόστολος! Οὔτε γιὰ τὴν ὄραση τοῦ Χριστοῦ γνώριζαν, οὔτε ὅτι κακοποιῶσε τοὺς χριστιανούς, οὔτε κάποια συμβουλή ποὺ ἔδωσε στὶς πρῶτες χριστιανικὲς κοινότητες, ὅλες ἐλληνικὲς, ἀκόμα καὶ στὴ Ρώμη. Πόσο ἐξειδικευμένες γνώσεις περιέχουν τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια, γιὰ πράγματα ποὺ ἀγνοοῦν καὶ οἱ φοιτητές, καὶ στὸ τέλος τὰ παιδιὰ δὲν γνωρίζουν οὔτε τὸ ἀλφάβητο! Ὁ χρόνος τους πάει χαμένος, καὶ διασώζεται μόνο ὅ,τι γίνεται στὸ φροντιστήριο, κι αὐτὸ προσωρινά, ἐκτὸς ἀν χρησιμοποιοῦνται στὴ συνέχεια. Γιατί συνέβη καὶ γιατί ἐπιμένει τὸ παράδοξο αὐτό; Ἐνῶ εἶναι τόσο ἐφικτὴ ἡ δημιουργία πραγματικοῦ σχολείου, γιατί προσκυᾶμε τὸν ἴδιο τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀπαιδευσίας;⁶⁶

⁶⁶ Ἡ τηλεκπαίδευση ἔδωσε ἀνάσα ἐλευθερίας. Μὲ τὴν ἐπιστροφή στὰ θρανία προέκυψαν τὰ ἀναμενόμενα. ‘Ποινὲς’ (τοὺς εἶχα ἐνημερώσει) δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὑπάρξουν, ὅποτε ἔφευγα παίρνοντας μαζί μου ὅσους ἠθελαν, καὶ ἀφηνόταν καθένας νὰ ἀξιοποιήσῃ τὸν χρόνο του ὅπως νόμιζε. Λυπᾶμαι ἀλλὰ δὲν ἔχω κἂν δυνατότητα ἐπιλογῆς: παιδεῖα μὲ τὸ ζόρι δὲν νοεῖται.

*

Κάποια στιγμή ή συζήτηση έφθασε στὰ πιὸ κρίσιμα, καὶ ρώτησαν ἂν ἔχω προσωπικὴ ἐμπειρία. Ἐπέμεινα στὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν πολλές μαρτυρίες διαχρονικά.⁶⁷

2 Δεκεμβρίου / Χαμένα χρόνια

Ὁ Κουμανούδης μᾶς ἔλεγε, “ὄσους δὲν ἐνδιαφέρονται τοὺς ἀντιμετωπίζω σὰν ἔπιπλα”. Αὐτὰ σὲ φροντιστήριο, ὅπου ὑποτίθεται ὅλοι ἐνδιαφέρονται! Καταλαβαίνεις τί γίνεται στὸ σχολεῖο. Μᾶλλον καὶ στὸ φροντιστήριο ἀρκετοὶ γονεῖς στέλνουν τὰ παιδιὰ τους μὲ τὸ ζόρι, σώνει καὶ καλὰ νὰ σπουδάσουν, δημιουργώντας θέματα, ὅμως στὸ σχολεῖο ἡ κατάσταση ξεφεύγει τελείως. Ἄν παρείχαμε ἱκανὲς παιδαγωγικὲς προϋποθέσεις, τὰ παιδιὰ δὲν θὰ ἀντιδροῦσαν. Περνᾶνε τὰ χρόνια καὶ ἀντὶ νὰ ὠφελοῦνται μὲ κάτι δημιουργικὸ, ὅλη ἡ προσπάθειά τους ξο-

⁶⁷ Καὶ ὅμως, στὴν πορεία τῆς χρονιάς, ὅλο μὲ ἔπειθαν. Ὅρισμένα τμήματα περισσότερο ἀπὸ ἄλλα, ὁρισμένοι μαθητὲς περισσότερο ἀπὸ ἄλλους, στὰ Γυμνάσια κυρίως, λιγότερο στὰ Λύκεια. Ἐν τέλει ἔμαθαν περισσότερο ἀπ’ ὅσα γνωρίζει ἡ οἰκογένειά μου καὶ οἱ φίλοι μου, καὶ μαζὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ συγκεκριμένο. Θὰ ἤθελα ὅμως νὰ ἀκουγα κάποιον ἄθεο, ποιά σοφιστεία θὰ ἔβρισκε γιὰ νὰ ἐξηγήσει πῶς ὁ Παῦλος, ὁ ἀδυσώπητος διώκτης τῶν χριστιανῶν, ἄλλαξε ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη καὶ ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του στὴ διάδοση τῆς πίστεως ποὺ πολεμοῦσε, ὑποφέροντας χίλια βάσανα καὶ φθάνοντας νὰ μαρτυρήσει γιὰ τὸν Χριστό.

δεύεται σὲ μιὰ ἀπελπισμένη αὐτοάμυνα, πῶς θὰ ἀποφύγουν ὅσο γίνεται περισσότερο τὴν ματαιότητα ποὺ τοὺς φορτώνουμε ὡς δῆθεν ἐκπαίδευση.

Ἰσως ἔλεγε κανεὶς, ‘ἐμεῖς δὲν κάναμε ἔτσι στὴν ἡλικία τους’, ‘δὲν τὰ σπάγαμε’, ‘δὲν βρίζαμε’, ‘δὲν λυσάγαμε’... Πρέπει ὅμως νὰ ὑπολογίζουμε ὅτι σήμερα εἶναι μεγαλύτερη ἢ χειραφέτηση τῶν νέων, εἶναι σὲ ἐπαφή μὲ ὅλο τὸν κόσμο μὲσω τοῦ διαδικτύου, αἰσθάνονται πιὸ ἐλεύθεροι νὰ ἀντιδροῦν, καὶ ἡ ἴδια ἢ γενικὴ ἐλευθερία τους ἐμφανίζει τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ἀκόμη πιὸ βίαιο. Πιὸ κακομαθημένοι ἐπίσης εἶναι.

Ἦδη αὐτὸ ποὺ προσπερνᾶμε ἐπιπόλαια ἢ, ἀκόμη χειρότερα, πολλοὶ τὸ ἐγκρίνουμε, δὲν εἶναι χωρὶς συνέπειες. Μὲ τὰ ὅλοι/λες καὶ τον/την, μὲ τὴ γενικὴ παράνοια τῆς πολιτικῆς ὀρθότητος, καταστήσαμε κάθε αὐτοῦ μεγαλειότης νὰ εἶναι ἔτοιμη νὰ θιγεῖ μὲ τὸ παραμικρό. Τὰ σχολικὰ βιβλία διαφθείρουν. Ὅταν παίρνεις τὰ παιδιά, τοὺς ἀρνεῖσαι τὴ μόρφωση μὲ ἓνα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τόσο χαμηλῆς ἀξίας, ταυτόχρονα κάνοντάς τους πλύση ἐγκεφάλου πόσο σπουδαῖα εἶναι διὰ τῆς ἀπλῆς υπάρξεώς τους, ἔτσι ποὺ κανεὶς δὲν τολμάει νὰ τοὺς μιλήσει χωρὶς νὰ κάνει δέκα ὑποκλίσεις, τί ἄλλο περιμένεις ἀπὸ διόγκωση τοῦ κενοῦ, ναρκισσισμό, ἀσυδοσία καὶ ὀργή; Προσωπικὰ θαυμάζω τὴν ποιότητα ποὺ ἐπιμένει σὲ τόσο πολλὰ παιδιά, στὰ περισσότερα, καὶ δὲν λέει νὰ ὑποχωρήσει παρὰ τὰ λάθη μας.⁶⁸ Πρὸς τὸ παρόν.

⁶⁸ Καὶ εἶναι φοβερό, ἀν τῶλεγεσ στὴν ἀρχὴ τῆς χρονιάς, δὲν θὰ τὸ πίστευα, πόσα παιδιά σὲ λίγους μῆνες, μὲ ὅποιες ἀφορμές, γέμισαν καλοσύνη καὶ ἀπέκτησαν μεγαλύτερη ὄντοτητα. Ὅτι αὐτὸ συνέβη σὲ καιροὺς ἐντατικῆς τηλεεκπαίδευσης, διδάσκει πολλὰ γιὰ τὴν περίφημη *κοινωνικοποίηση*, ἄλλη μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἀγνοεῖ

4 Δεκεμβρίου / Όρια του σχολείου

Περίεργο πού άποροϋμε πώς γίνεται κανένα έλληνικό Παν/μιο νά μή βρίσκεται στις πρώτες 100 θέσεις.⁶⁹ Πέρα από τις ‘τεχνικές’ λεπτομέρειες, πού άπλως έκδηλώνουν τó πρόβλημα, ή άρχή του κακού βρίσκεται στη γενική άδιαφορία μας για γνώση. Παραπονιόταν κάποτε ένας φίλος ότι τά παιδιά του δέν διαβάζουν. Του λέω, σέ έχουν δεϊ ποτέ νά κρατᾶς βιβλίο; Το διάβασμα τó έχουμε μόνο για όσο σπουδάζουμε! Όμως φροντί-

---

τό ύπουργεϊο μας, νομίζοντας ότι ό συναγελασμός, και μάλιστα με τó ζόρι, δημιουργεϊ γνώση και έπαφή. Έχουμε πάρει διαζύγιο από κάθε ανθρώπινη πραγματικότητα, αλλά περιμένουμε παιδεία και άποροϋμε πού δέν τήν έχουμε...

⁶⁹ Ούτε στις 300! — και εϊναι χαρακτηριστικό ότι δέν τίθεται ζήτημα για τις πρώτες 10! Κάτι τέτοιο μᾶς φαίνεται αϊώνια προορισμένο για άλλους! Πάντως, οί μετρήσεις αυτές έχουν αξία κυρίως στις ‘θετικές’ σπουδές. Στις θεωρητικές, όσο πιό σημαντική εϊναι ή κατεύθυνσή τους τόσο πιό άσήμαντο έργο έχουν στην ουσία και τά καλύτερα Παν/μια. Τουλάχιστον μετά τόν Πλάτωνα, στην φιλοσοφία ύπάρχει κυρίως αίτημα επανάληψης και ελάχιστα ανακάλυψης, ή δέ επανάληψη έχει αξία όταν εϊναι προσωπική, έμπρακτη, περιπετειώδης, έξ όρισμοϋ άσχετη με τις άντικειμενικές και καλοσιδερωμένες προϋποθέσεις τῆς ακαδημαϊκής σπουδῆς. Άν κατέθετε τó σύγγραμμά του στις σχολές μας ό Παρμενίδης, θά τόν πέταγαν έξω με τις κλωτσιές! — οί ίδιες σχολές πού συντηροϋνται από τó σύγγραμμά του, παράγοντας χιλιάδες διατριβές, τις όποιες κανεις δέν χρειάζεται πραγματικά νά διαβάσει. Οί σχολές κάθε χώρας, όχι μόνο οί δικές μας, άποφεύγουν νά άντιληφθοϋν ότι ό ίδιος ό τρόπος τῆς ‘σπουδῆς’ πού καλλιεργεϊται εκεί, τις έχει έξορίσει από τήν ουσία τῆς φιλοσοφίας.

ζω πραγματικά τή σκέψη μου όταν δέν κάνω άγγαρεία, κι αυτό δέν σημαίνει μόνο ότι ἔχω κάτι νά σκεφτῶ, ἀλλά ότι δέν διανοοῦμαι ότι θά μποροῦσα νά ζήσω χωρίς νά τὸ σκεφτῶ. Πόσοι φθάνουν στό σημεῖο νά ἔχουν ἀνάγκη γιά γνώση, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας καὶ ἐπαγγέλματος; Ἔνας στοὺς χίλιους; Χρειάζεται ἐπομένως νά προφυλάσσονται ὅσα παιδιὰ ἀνέπτυξαν μιὰ εὐαισθησία, νά ἐντοπίζονται ὅσα ἄλλα θά μποροῦσαν νά κινητοποιηθοῦν, καὶ νά ὑποστηρίζονται τὰ ὑπόλοιπα, πού εἶναι τὰ περισσότερα, νά κερδίσουν τὰ λίγα γιά τὰ ὁποῖα πράγματι ἐνδιαφέρονται. Ὅμως ἐδῶ κάνει παιχνίδι ἢ ἐλευθερία, ἢ ἰδιαιτερότητα, ἢ ἐξατομίκευση, ἢ ἐπιλογή, ὁ διαχωρισμός, ἢ εὐελιξία — ὅλες ἄγνωστες λέξεις γιά τὸ σχολεῖο μας.

7 Δεκεμβρίου / Ἴσως

Σήμερα μὲ μία κόρη ἔνοιωθα νά μιᾶμε χωρίς ἐλπίδα. Τὸ γεγονός ὅτι μοῦ ἀνοίχτηκε Ἴσως περιέχει κάτι ἐνθαρρυντικό, ὅμως ἡ φύση τοῦ προβλήματος δέν ἐπιτρέπει μεγάλη βοήθεια. Τουλάχιστον θά προσπαθῶ κάποια στιγμή νά τὴν προειδοποιήσω γιά μερικὰ πού θά συμβοῦν στὴ ζωὴ της, νά γνωρίζει περὶ τίνος πρόκειται. Ἴσως ἔτσι τὰ ξεπεράσει πιὸ ἀνώδυνα.

8 Δεκεμβρίου / Δέν είναι παιδεία ή πολυμάθεια

Καταλαβαίνεις γιατί δέν μένει τίποτα από τὸ σχολεῖο, ὅταν ἡ μνήμη κρατάει ὅσα μᾶς ἀπασχολοῦν καὶ ἀποβάλλει τὰ ὑπόλοιπα. Κι ἂν κάποτε περάσουμε πέρα ἀπὸ τὴν πληροφόρηση, στὴν κρίση, τὴν δημιουργικότητα, τὴν ἔρευνα, καὶ πάλι χρειάζεται ἐλευθερία. Τὸ πρόβλημα στὴν περίπτωση αὐτὴ δέν συνδέεται τόσο μὲ τὴν ἐπιλεκτικότητα τῆς μνήμης, ὅσο μὲ τὴν ἴδια τὴν προθυμία. Στὴν πραγματικότητα τὸ σχολεῖο τῆς πληροφόρησης εἶναι πιὸ εὐκόλο, ἐπειδὴ ἡ βία κατορθώνει τὴν ἀπομνημόνευση καὶ ματαιώνεται μόνο στὴ συνέχεια, ὅταν ἡ μνήμη ἀντιδράσει στὸν παραλογισμό.⁷⁰ Ὅμως δέν γίνεται μὲ τὴ βία νὰ ἐξαναγκάσεις νὰ σκεφτοῦν πραγματικά, ὅσους δέν ἔχουν ἐπιτακτικὸ λόγο νὰ τὸ κάνουν. Γι' αὐτὸ θὰ βρεῖς ἱκανοὺς σὲ μιὰ ἐπιστήμη, νὰ ἔχουν ἀτροφικὴ σκέψη. Πάντα κρίσιμη προϋπόθεση τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἀνόμοιων — συνεχῆς, εὐέλικτος, πολυποίκιλος, ἐλεύθερος.

⁷⁰ Ἡ ἀποστήθιση δέν εἶναι μόνο λέξη-πρὸς-λέξη. Δέν ὑπάρχει ἀποστήθιση μόνο σὲ μιὰ περίπτωση, ἂν δέν χρειάζεται νὰ ἀνασύρεις γνώσεις ἀπὸ τὴ μνήμη σου, ἀλλὰ διαβάζοντας σκέφτεσαι καὶ δημιουργεῖς γνώση. Ὅταν βρίσκεσαι στὸν χῶρο σου, σὲ αὐτὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἐπέλεξες νὰ ἀσχοληθεῖς, ἕνας βαθμὸς ἀποστήθισης εἶναι ἀναγκαῖος, ἀλλὰ τότε τὸ κάνεις οἰκιοθελῶς, καὶ γιὰ γνώσεις πού πρόκειται νὰ χρησιμοποιεῖς συνεχῶς, ὅποτε θὰ σοῦ μείνουν.

10 Δεκεμβρίου / Σὲ συναρπάζει ἡ ζωή;

Εἶδες τελικὰ πόσο δίκιο ἔχει (καὶ) ὁ Σαχάρωφ; "Ὅλα συμβαίνουν τὴν κατάλληλη στιγμή καὶ συνεργάζονται! Σκέψου νὰ εἶχα συναντήσει τὰ παιδιὰ αὐτὰ τριάντα χρονῶν, μὲ τόσο μικρὴ ἐμπειρία. Καὶ τὰ ἴδια θὰ εἶχαν ἐλάχιστο κέρδος, κι ἐγὼ ἐνοχές, ὄχι μόνο γιὰ τὴ δυνατότητα νὰ τοὺς συμπαρασταθῶ, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι στὸν ἑαυτό μου, ὅτι κανονικὰ ὄφειλα νὰ βρίσκομαι στὸ Παν/μιο ἐρευνῶντας.

Ἰδίως στὰ συγκεκριμένα ζητήματα χρειάζεται γνώση ἀπὸ πρῶτο χέρι. "Ὅσο πέραναγαν τὰ χρόνια οἱ σπουδές μου γίνονταν πιὸ προσωπικές, καὶ τὰ διδάγματα ποὺ προσπαθεῖ νὰ δώσει σὲ καθέναν ὁ βίος του, πιὸ κατανοητά. Ἀκόμη κι ὅταν τοὺς μιλάω γιὰ κάτι ποὺ γνώριζα ἀπὸ μικρός, ὁ τρόπος ἀλλάζει, καὶ δὲν θὰ ἦταν δυνατός, ἂν δὲν μεσολαβοῦσαν τὰ χρόνια αὐτά. "Ἔτσι καὶ οἱ πιὸ ἄσχετοι θὰ κερδίσουν ἴσως ἓνα ἴχνος ἐπαφῆς, καὶ οἱ πιὸ ὅμοιοι θὰ ἀναγνωρίσουν καλύτερα τὸ δικό τους. "Ἄν συναντοῦσα τὰ παιδιὰ νεαρός, θὰ ἦταν σὰν νὰ ἤθελα νὰ τὰ ἐξαπατήσω. Καὶ εἶναι κρίμα, γιὰτι πολλὰ ἔχουν ξεχωριστὴ εὐαισθησία, ὅπως ὁ Στράτος, ὁ ὁποῖος φοβᾶται καὶ τρέμει πάνω ἀπ' ὅλα μήπως ζήσει μιὰ ζωὴ ποὺ δὲν θὰ τὸν συναρπάξει.

Τὸ κύριο εἶναι: σὲ συναρπάζει ἡ ζωὴ σου ἐδῶ καὶ τώρα; "Ἄν ὄχι, γιατί θὰ σὲ συναρπάξει αὔριο; Χρειάζεται νὰ καταλάβουμε ὅτι ζοῦμε πάντα στὸ παρόν. Τί μπορῶ νὰ ἔχω σὲ κάθε παρόν, καὶ νὰ μὴν εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ τὸ χάσω ἢ νὰ τὸ περιμένω; Κερδίζω συνειδητότητα περνῶντας πέρα ἀπ' ὅτιδήποτε εἶναι δυνατό νὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ ἐξωτερικούς παράγοντες, ποὺ δὲν ἐλέγχω. Ἀκόμη κι ἂν βρίσκομαι ἐκεῖ ποὺ δὲν θέλω, ἂν προσέξω τὰ πράγματα περισσότερο, βαθύτερα, ὑψηλότερα, θὰ δῶ ἓνα νόημα ποὺ μοῦ διέφευγε, κι αὐτὸ εἶναι πάντα συναρπαστικό, ἔστω καὶ ὀριακά.

*

Στήν παιδεία ή προσωπική σχέση δέν εἶναι ποτέ κάτι δευτερεῶν, συνεπῶς οὐσιαστική ἀξιολόγηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν δέν θά γίνει ποτέ.⁷¹

Ὅπου ὑπάρχουν προσωπικές σχέσεις, εἶναι τὸ κύριο, εἶναι κάτι ἀδίδακτο, εἶναι ἰερό, καί τὰ ὑπόλοιπα ἀκολουθοῦν. Ἰδίως στίς θεμέλιες βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης, ὅπου τὰ παιδιά δέν χρειάζονται κατάρτιση σέ κάποιο ἀντικείμενο ἀλλά μιὰ συνολική, 'ὑπαρξιακή', ὄθηση, οἱ προσωπικές σχέσεις προηγοῦνται ὅλων. Ὁ Παῦλος τὸ ἐξηγεῖ ὀρθά κοφτά: *ἡ ἀγάπη οὐδέποτε*

---

⁷¹ Ἀξιολογῶ τοὺς καθηγητὲς στήν δευτεροβάθμια σημαίνει ἀξιολογῶ τοὺς καθηγητὲς στήν τριτοβάθμια (ἐν ταυτῶ, ἀλλά χρειάζεται καί προηγουμένως καί εἰδικῶς). Εἶναι γνωστὸ τὸ παιχνίδι ποὺ κάνουν κλίκες καί κόμματα στὰ Παν/μια. Συνήθως ἡ ἀνάδειξη ὀφείλεται σέ διάφορες συναλλαγές, καί τελευταία ἔρχεται ἡ ἀξία ἑνὸς ὑποψήφιου. Ἔστω ἔτσι. Ἄν ἡ ἀξιολόγηση στήν δευτεροβάθμια φανερώσει προβλήματα, αὐτὸ δέν πρέπει νὰ ἔχει ἀμέσως συνέπειες στήν τριτοβάθμια; Κι ἂν βρίσκεσαι μὲ τόσο διαβρωμένη ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα, ποιοί σούπερμαν τοῦ ὑπουργείου θά ἔβαζαν τάξη; Ἐπειτα, πῶς θά βελτιώσεις ὅποιον ὑστερεῖ; Θά τὸν ξαναστείλεις στήν πηγή τοῦ προβλήματός του; Θά τὸν στείλεις σέ ἄλλο μηχανισμό, ὁ ὁποῖος γιατί θά λειτουργεῖ καλύτερα; Σέ κάθε περίπτωση, ὅταν ἔχεις ἓνα πρόβλημα, ἀσχολεῖσαι μὲ τὴν κύρια αἰτία καί συνεχίζεις στήν μικρότερη, μετὰ στήν ἀμέσως μικρότερη, κ.ο.κ. Ποιὸ εἶναι τὸ πρῶτο πρόβλημα στὸ σχολεῖο μας σήμερα; Ἄν εἶχες ἓναν Ἀριστοτέλη σέ κάθε τάξη, θά ξεχείλιζε ἡ γνώση; Ἄν ὄχι, πρέπει νὰ ἀρχίσεις ἀπὸ ἄλλοῦ. Ἄν ναι, φρόντισε γιὰ Παν/μιο ποὺ ἐκπαιδεύει Ἀριστοτέληδες. Τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ράβει ξήλωνε δουλειὰ νὰ μὴ σοῦ λείπει.

πίπτει⁷² — είτε δὲ προφητεῖαι, καταργηθήσονται, είτε γλῶσσαι, παύσονται, είτε γνῶσις, καταργηθήσεται.⁷³ Αὐτὸ προσέχοντας θὰ φροντίζαμε νὰ διαμορφώνουμε τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας σύστημα ὑπολογίζοντας ὡς ἀναπόφευκτη συνθήκη τὴν σπανιότητα πράγματι κατάλληλων ἐκπαιδευτικῶν,⁷⁴ τὴν ὕπαρξη τῶν ὁποίων κανένας θεσμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ — δὲν μπορεῖ νὰ ἐκπαιδεύσει ὅσους χρειάζονται, ἢ ἔστω ἓναν, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ἀξιολογήσει.

---

⁷² Ἡ ἀγάπη ποτὲ δὲν πέφτει, δὲν ματαιώνεται, δὲν ἀκυρώνεται, δὲν χάνει τὴν ἀξία καὶ τὴ δύναμή της.

⁷³ Ἄπ' ὅπου θὰ συμπέρανε κανεῖς, ὅτι ἂν νοιώθεις ἀγάπη, καὶ κάποια στιγμή ἀρχίσει νὰ χάνεται, δὲν ἦταν ἀληθινὴ ἢ ἦταν μικρὴ. Σωστό, ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἄλλες περιπτώσεις. Μπορεῖ νὰ τὴν πρόδωσες. Καὶ τὸ ἴδιο ἂν χανεῖ ἀπὸ τὸν ἄλλο, δὲν σημαίνει πάντα ὅτι δὲν ἦταν ἀληθινὴ. Πῶς προκύπτει ὁ ξεπεσμός; Πῶς ἐπιλέγω νὰ χωρίζομαι ἀπὸ τὸν Θεό; Κι ὅταν συμβεῖ αὐτό, ὁ ἄλλος τί μπορεῖ νὰ κάνει; Τί θὰ ἔκανε μαζί μου, ἀκόμη κι ἂν δὲν ἔφευγα, ἂν κάποιος ἐγωϊσμός ἢ ὁ ἐθισμός μὲ κράταγαν σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ προσκόλληση; Τί θὰ εἶχε νὰ ἀγαπάει πέρα ἀπὸ ἀνάμνηση καὶ ἐλπίδα;

⁷⁴ Τὸ ἴδιο σπάνια εἶναι ἡ ὕπαρξη κατάλληλων μαθητῶν. Ὑπάρχουν βαθμοὶ ὅμως, δὲν εἶναι ὅλα λευκὰ ἢ μαῦρα, γι' αὐτὸ χρειάζεται εὐελιξία καὶ ἐλευθερία.

14 Δεκεμβρίου / Ποιός φοβᾶται τὴ σκέψη;

Νόμιζα ὅτι τὸ πρόβλημα ἀρχίζει μὲ τοὺς φοιτητές, καὶ διαπιστώνω πὼς ἤδη στὸ Λύκειο γίνονται σπάνιες οἱ ἀνοιχτὲς πόρτες. Τόσα παιδιὰ ἀρνοῦνται καὶ νὰ διανοηθοῦν ὅτι ἴσως (μία στὸ ἑκατομμύριο!) ἔχουν λάθος σὲ κάτι. Ἐκπλήσσει καὶ ἡ ἐτοιμότητα πολλῶν νὰ σεβαστοῦν ὅποιαδήποτε πίστη ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δική μας. Φαίνεται πὼς ξεσπᾶνε γιὰ τὰ προβλήματά τους στὸ πιὸ οἰκεῖο τους, κι αὐτὸ σημαίνει μιὰ ἰδιαίτερη ἀνωριμότητα πού δὲν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἡλικία, ἀλλὰ ἐνθαρρύνεται ἀπὸ τὸν προστατευτισμὸ τῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας. Ὁργή, μηδενισμὸς, φανατισμὸς, ἀντιευρωπαϊσμὸς... Γιὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Ἰσλάμ στὴν Εὐρώπη φταίει ἄραγε ἡ κάθε κυβέρνηση; Δὲν εἶναι μόνον ἐλληνικὸ πρόβλημα, καὶ φυσικὰ δὲν εἶναι τυχαῖο, μιὰ ἀπροσεξία τῆς στιγμῆς. Ἐθισμένοι στὸ ψεύτικο σύμπαν τῆς πολιτικῆς ὀρθότητος καὶ τῆς πολυπολιτισμικότητος ἀγνοοῦμε τὰ προφανέστερα, κι ἄς ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτὰ τὸ μέλλον μας.⁷⁵

⁷⁵ Κοινὸι τόποι: 1) Τὸ Ἰσλάμ εἶναι ἀσύμβατο μὲ τὶς δικές μας ἀξίες, 2) Ἐνότητα δημιουργοῦν οἱ ἀξίες πού μοιραζόμαστε, ὄχι ἡ ἀπλή συγκατοίκηση, 3) Ἐξ ὀρισμοῦ οἱ θεολογικὲς ἀξίες εἶναι ἡ καρδιὰ ἐνὸς ἀξιακοῦ συστήματος, 4) Ὅταν ὁ μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς μιᾶς χώρας ἀυξηθεῖ, ἐτοιμάσου γιὰ ἐξελίξεις — τότε ὅμως δὲν ὑπάρχουν πολλὰ νὰ γίνουν. Ἐπομένως, ἀφοῦ ἀπελαθοῦν ὅσοι ἤρθαν παράνομα, ἄς δίνουμε στοὺς μουσουλμάνους κάθε γενιᾶς κίνητρα νὰ ἐγκαταλείπουν τὶς δυτικὲς χῶρες. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν θὰ γίνονται ἀνεκτὲς νέες εἰσροές. Δημιουργῶντας μουσουλμανικὲς ἐστίες, ὅσο ἀκίνδυνες κι ἂν μοιάζουν στὴν ἀρχή, προετοιμάζουμε κοινωνικὴ διάλυση καὶ ἀπώλεια ἐδαφῶν, μὲ ὅλες τὶς εὐνόητες συνέπειες. Ὅποιοι

15 Δεκεμβρίου / Ἀπορῶ

Τελευταῖο μάθημα πρὶν ἀπὸ τὶς γιορτές, ὅπου ἀπολαμβάνουμε μουσικὲς ὥρες YouTube. Καθένας ἐπιλέγει ὅ,τι τοῦ ἀρέσει, καὶ βάζει νὰ τὸ ἀκούσουμε.⁷⁶

*

Ἀπορῶ πῶς σκέφτονται οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔγραψαν τὰ σχολικὰ βιβλία. Γιὰ ποιό λόγο ὅλα αὐτὰ τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὶς διαφορὲς τῶν προτεσταντικῶν παραφυάδων, καὶ πόσο θὰ συγκρατοῦσαν μία τέτοια πληροφορία, ἀκόμη κι ἂν τὰ ἐξανάγκαζα νὰ τὴ μάθουν; Στὰ θέματα ποὺ ἔχουν πράγματι λόγο ὑπαρξῆς, ἢ οὐσία εἶναι συνήθως ὅ,τι διαφεύγει. Καὶ τὰ πάντα ‘διανθισμένα’ μὲ χιλιάδες *τον/την, μαθητή/τριας, ὅλοι/λες*, κ.λπ. ὥστε νὰ μὴ διανοηθεῖς πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ πάρεις ἀνάσα.

τὸ θεωρεῖ αὐτὸ ‘ισλαμοφοβικό’, δὲν ἔχει παρὰ νὰ δεῖ πόσο ἐλεύθερες καὶ δημιουργικὲς εἶναι οἱ ἰσλαμικὲς χῶρες, στὸν βαθμὸ ἀκριβῶς ποὺ εἶναι προσηλωμένες στὸ Ἰσλάμ. Ἀπὸ μόνος του ὁ μουσουλμανισμὸς γίνεται παντοῦ αἰτία παρακμῆς. Ἀπὸ τὸ Ἰσλάμ περιμένεις τὰ χειρότερα καὶ κανένα καλό, σὲ κανένα τομέα, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ τὸ πιὸ ἐκπληκτικό. Ἀκόμη κι ἂν δὲν εἶχαμε νὰ φοβόμαστε τίποτα: τὸ κέρδος ποιό θὰ ἦταν; Σὲ τί θὰ γινόταν καλύτερη ἢ παιδεία, ἢ σκέψη μας, οἱ θεσμοί μας; Τί ἀκριβῶς ἔχει νὰ μᾶς προσφέρει τὸ Ἰσλάμ;

⁷⁶ Ἄκουσα τὴ ράπ τῆς ζωῆς μου! Στὸ τέλος τῆς χρονιάς τοὺς χάρισα (μὲ διαγωνισμὸ) ἓνα CD, πέντε ὥρες καλῆς μουσικῆς — Ρόκ, Ἑλληνικά, Κλασσική, Τζάζ, καὶ Παραδοσιακὰ τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα.

17 Δεκεμβρίου / Μήν υποχωρήσεις!

Όσο πιό έτοιμα τὰ ἔχεις, τόσο λιγότερο τὰ ἐκτιμᾷς: χρειάζεται νὰ καταβάλουν (ὄσοι) τὴν δική τους προσπάθεια, νὰ προσεγγίσουν μὲ δικό τους τρόπο καὶ μὲ ὑπαρξιακὸ ἀντίτιμο ὅσα συζητοῦμε στὰ μαθήματα. Ὅμως τὸ ἴδιο τὸ γεγονός ὅτι μὲ ἔκαναν νὰ τοὺς μιλήσω γιὰ ὅλα αὐτά, σημαίνει ὅτι ἔχουν κάποια ἐτοιμότητα. Γιὰ πολλὰ παιδιά εἶναι ὀλοφάνερο.

*

Ὁ Δημήτρης στὸ ΕΠΑΛ ἔδωσε κάποιους ὀρισμούς πού θὰ δυσκόλευαν ἐπιμελεῖς φοιτητές! Τοῦ ἔστειλα email νὰ μάθω τί σκοπεύει νὰ σπουδάσει.⁷⁷

Ἡ Εἰρήνη (Β' Γυμνασίου) μὲ ἐντυπωσίασε πολλές φορές, καὶ σήμερα. Θυμόταν πράγματα τῆς προηγούμενης ἐβδομάδας σὰν νὰ τὰ εἶχε ἀκούσει πρὶν ἀπὸ 5 λεπτά, τὸ ὁποῖο δείχνει ὅτι τὴν ἐνδιέφεραν.⁷⁸ Τὸ πιὸ ἐκπληκτικὸ εἶναι ὅτι ἀντιπαθεῖ τὸ σχολεῖο καὶ ταυτόχρονα εἶναι ἡ καλύτερη μαθήτριά! Συχνὰ κατανοεῖ πράγματα πού ξεπερνοῦν τὴν ἡλικία της, ἀπαιτοῦν συγκεκριμένες ἐμπειρίες πού δὲν ἔχει, καὶ ἀκόμη προσπαθεῖ νὰ παρατηρεῖ τὴ ζωὴ της, δὲν ἀφήνεται νὰ προχωράει τυφλά. Στὸ ἴδιο τμήμα ὑπάρχουν καὶ ἄλλα παιδιά μὲ ὠριμότητα καὶ νοη-

⁷⁷ Δὲν τὸν εἶδα πρόθυμο γιὰ ἀπαιτητικὲς σπουδές. Ἐλπίζω αὐτὸ νὰ ἀλλάξει, ἂν καὶ δὲν ξέρεις πῶς θὰ ἐκδηλωθεῖ ἡ δημιουργικότητα. Καμμιά φορά οἱ σπουδές εἶναι τὸ τελευταῖο πού χρειάζεται.

⁷⁸ Τὸ ἴδιο θὰ διαπίστωνα μὲ τὸν Μάριο ἀργότερα. Κυρίως μὲ εὐχαρίστησε πού θυμόταν ἕνα συγκεκριμένο θέμα, ἐπειδὴ αὐτὸ δείχνει πῶς ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ πιὸ σημαντικὸ πού μπορεῖ νὰ μάθει κανεὶς στὴ ζωὴ του.

μοσύνη. Έχουν συνειδητοποιήσει ότι αν για οποιοδήποτε λόγο πρέπει να έρχονται στο σχολείο και δεν μπορούν να το αποφύγουν, συμφέρει τουλάχιστον να κάνουν κάτι πιο δημιουργικό απ' το να μετατρέπουν τις σελίδες σε σαίτες. Χρειάζεται να εκτιμᾶς ἔστω μικρές αλλά πραγματικές αξίες για να μὴν μένει ἀργή ἢ σκέψη σου, να μὴν ὑποχωρήσεις στο σύστημα και καταντήσεις να παραμελεῖς τὸν ἑαυτό σου.⁷⁹ Δὲν εἶναι τὸ καλύτερο, ὅμως εἶναι κάτι.

---

⁷⁹ Ἀκούγεται ἴσως περίεργο. Γιατί εἶναι 'συστημικό' να παραμελεῖς τὴν μάθηση, ὅταν τὸ σύστημα σὲ θέλει ἀκριβῶς 'σπασικλάκι'; Κι ὅμως! Ὅσο καλὴ πρόθεση κι ἂν ἔχουν οἱ διοργανωτὲς τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ πράξη τους τὴν προδίδει. Ἐστω ὅτι κάποιος σὲ κλειδώνει μὲ τὶς ὥρες να ἀκοῦς πιάνο, νομίζοντας ὅτι αὐτὸ εἶναι ἐκπαίδευση. Ὑποτάσσεσαι στο 'ἐνδιαφέρον' του, ἂν μισήσεις τὸ πιάνο, ὅχι ἂν παρὰ τὸν βασιανισμό σου κατορθώσεις να τὸ ἀνεχθεῖς και θελήσεις να τὸ γνωρίσεις ἀληθινά. Δυστυχῶς εἶναι σπάνιο να προκύψει ἡ σύνεση αὐτή, να πεῖς χρειάζομαι πραγματικὴ παιδεία. Πιὸ πιθανὸ εἶναι να ἀφομοιωθεῖς ἀπὸ τὸ σύστημα και να τὸ ρίξεις στὸν χαβαλέ, we don't need no education, κ.λπ. Διότι αὐτὸς μὲ τὴν 'καλὴ πρόθεση', προφανῶς ἀδιαφορεῖ για τὴ γνώση, ἀλλιῶς θὰ γνώριζε τὶς στοιχειώδεις προϋποθέσεις τῆς ἐκπαίδευσης. Ἀφομοιώνεσαι λοιπὸν μαζὶ του στὸν βαθμὸ πού κι ἐσὺ ἀρχίζεις ἢ συνεχίζεις να ἀδιαφορεῖς για τὴν γνώση.

24 Δεκεμβρίου / Μουσικὲς γιορτές!

Πρώτη μέρα διακοπῶν, ξύπνησα στὶς 4! Ἔμεινα στὰ σκεπάσματα νὰ σκέφτομαι ὀρισμένα παιδιὰ μὲ τὰ ὁποῖα ἔχω μεγαλύτερη ἐπαφή. Κάποια στιγμή βλέπω ὅτι εἶναι 5. Ἡ ἔναρξη τῶν διακοπῶν πρέπει νὰ τιμηθεῖ μὲ τὴν κατάλληλη μουσική.

Σιμπέλιους, Μότσαρτ ἢ Μπετόβεν; Παραδέχομαι ὅτι αὐτὴ τὴ φορά μὲ κέρδισε ἡ (ἐν γένει) γαλήνια καὶ εὐγενικὴ ἀφήγηση τοῦ Μπετόβεν. Πρῶτα οἱ Συμφωνίες, ἑξήμισι ὥρες, προλαβαίνεις νὰ τις ἀκούσεις τὴν ἴδια μέρα, ἀκόμη καὶ μὲ διαλείμματα, καὶ τὰ κονσέρτα γιὰ πιάνο, τὰ πέντε ἀλλὰ καὶ τὸ τριπλό. (Ἀκόμη πιὸ σύντομες εἶναι οἱ Συμφωνίες τοῦ Σιμπέλιους, τέσσερις ὥρες! Στὸν Μότσαρτ τὰ πράγματα ἀλλάζουν, οἱ Συμφωνίες του ἀπαιτοῦν 14 ὥρες, καὶ πάλι μπορεῖς νὰ τις ἀκούσεις ὅλες σὲ μία ἡμέρα — 12 ὥρες τὰ κονσέρτα γιὰ πιάνο, ἔργα ἀπίστευτῆς διαύγειας, ἀπὸ τὰ πιὸ ἀγαπημένα μου.)

Ἐπειδὴ ἔχω συνδέσει τὸν Ντέηβις μὲ τὸν Σιμπέλιους, εἶπα νὰ τοῦ ἀναθέσω τὴ διεύθυνση τοῦ Μπετόβεν, ὥστε νὰ συμμετέχει ἔμμεσα καὶ ὁ Σιμπέλιους! Ἦδη ἀκούγονται οἱ ἤχοι τῆς 1ης, ἡ ὁποία δὲν στερεῖται ἀρετῶν κι ἄς μὴν περιέχει τὶς ἐμπνεύσεις ἐπομένων! Ὁ Ντέηβις τὸ ἴδιο, δὲν ἀπογοητεύει.

Καλὲς γιορτὲς νὰ ἔχουμε, μουσικὲς!

28 Δεκεμβρίου / Νέο πρόγραμμα!

Έχω να σχεδιάσω έξ' αρχῆς τὰ μαθήματα ἀπὸ Ἰανουαρίου μέχρι Ἰουνίου.

7 Ἰανουαρίου / Τὰ φαινόμενα ἀπατοῦν

Μεγαλώνοντας τὰ παιδιά 'χαλᾶνε'; Ἡ ἴδια ἢ ἡλικία περιέχει ἀρετὲς ποὺ χάνονται στὴ συνέχεια; Εἶναι δυνατὸ νὰ θεωροῦμε ἀρετὴ κάτι ποὺ δὲν ἀναπτύσσεται ἐλεύθερα, ἀλλὰ τὸ χορηγεῖ ἡ βιολογία;

Ἡ κατάσταση τῶν παιδιῶν μοιάζει καλύτερη, χάρη σὲ προσωρινούς παράγοντες ὅπως εἶναι ἡ ἐπίφαση ἀθωότητας ποὺ δημιουργεῖ ἢ ἄγνοια, μιὰ ζωηράδα παραπάνω, κ.λπ., ὅμως ἡ οὐσία εἶναι διαφορετικὴ, γι' αὐτὸ εἶναι λιγότεροι ὅσοι μεγαλώνουν τὰ καλὰ στοιχεῖα τῆς παιδικότητας καὶ ἀποβάλλουν τὰ μειονεκτήματά της, τὴν ἄγνοια, τὴ σκληρότητα, τὴν πονηριά... Ὑπάρχουν ἐπίσης παιδιά μιᾶς ποιότητας ἤδη τόσο πραγματικῆς καὶ ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὴν ἡλικία, ὥστε ἀπορεῖς, πόσο καλύτερα μπορεῖ νὰ γίνουν μεγαλώνοντας... Ἀλλά, εἴπαμε, ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τὴν τελειότητα.

8 Ιανουαρίου / Έρχεται διαγώνισμα

Κατανοούν ότι δημιουργεί πρόβλημα ή πανδημία, και όμως τὰ περισσότερα ήθελαν νὰ ἀνοίξει τὸ σχολεῖο. Τὸ ήθελαν πρὸς τὸ παρόν, ἐννοεῖται — ἢ μᾶλλον νόμιζαν ὅτι ήθελαν, ἐφόσον τοὺς ὑποβάλλεται ἀπὸ παντοῦ αὐτὴ ἡ ἰδέα.⁸⁰ Τοὺς σύστησα τὴν Sicilian Ghost Story, μιὰ ταινία πὸ εἶδα πρόσφατα,⁸¹ καὶ τοὺς ἐνημέρωσα ὅτι ἔρχεται διαγώνισμα! Ἦσυχασαν μὲ τὴν ὑπενθύμιση ὅτι θὰ γράφουν ἔχοντας τὰ βιβλία ἀνοιχτὰ καὶ ἐντοπίζοντας ὅσα θὰ χρειαστεῖ νὰ σκεφτοῦν γιὰ νὰ ἀπαντήσουν.

⁸⁰ Ἡ ἐπαφή μὲ τὴν πραγματικότητα ἔχει πάντα τὸν τελευταῖο λόγο. Ὅταν ἡ καραντίνα ἔληξε, τὸν Ἀπρίλιο, τὸ φύσαγαν καὶ δὲν κρῶνε! Ἡ δημοσιογραφία ἐξήγησε τὴν ἄρνηση ὡς συνέπεια τῆς τηλεκαίτευσης, λὲς καὶ τὰ προηγούμενα χρόνια τὰ παιδιὰ ἀνυπομονοῦσαν πότε θὰ ξημερώσει νὰ πᾶνε σχολεῖο! Διάβαζα καὶ γιὰ τὴν Ἀγγλία, τί τρόπους βρῆκαν οἱ μαθητὲς νὰ ‘κοκκινίζουν’ τὸ self test. Δυστυχῶς ὁ παραλογισμὸς τοῦ βάζω κάτω τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς ‘μαθαίνω’ ὅ,τι μοῦ ρουστάρει, εἶναι καθολικὸς, καὶ δὲν μᾶς πτοοῦν οὔτε τὰ οἰκτρὰ ἀποτελέσματα, οὔτε ἡ ἀγανάκτηση τῶν παιδιῶν, οὔτε καὶ οἱ δικές μας μνηήμες ἀπὸ τὸ σχολεῖο.

⁸¹ Τὸ καλοκαίρι τοὺς σύστησα καὶ ἄλλες πὸ ἔτυχε νὰ προβληθοῦν καὶ εἶχα δεῖ, τὸ Κράμερ ἐναντίον Κράμερ, τὸν Κύκλο τῶν Χαμένων Ποιητῶν, τὴν ‘τριλογία’ Πρὶν τὸ Ξημέρωμα, Πρὶν τὸ Ἡλιοβασίλεμα, Πρὶν τὰ Μεσάνυχτα, τὴν Τεχνητὴ Νοσημοσύνη (Σπῆλμπεργκ), τὸν Νίκολας Νίκλεμπε (BBC), τὴν Καρδιά Βουνό, καὶ ἐλπίζω στὸ μέλλον νὰ προβληθοῦν καὶ νὰ τοὺς συστήσω τὸν Ἄνθρωπο Χωρὶς Πρόσωπο, τὴν Πρώτη Ἀγάπη (Flipped), τὸν Ντέιβιντ Κόπερφελντ (BBC), καὶ τόσες ἄλλες — Κάποιος Σὰν Τὸν Χόντερ, Μὴ Μὲ Ἀφήσεις Ποτέ, Ἀντίο Παιδιά, Wall-E, Τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ (Mel Gibson), Ὅλα Χάθηκαν, Τὰ Κλειδιά Γιὰ τὸ Σπίτι...

Τοὺς ἄρесе, γιὰ εὐνόητους λόγους, ἀλλὰ νὰ δοῦμε ἂν θὰ τὰ βγάλουν πέρα. Ἔνας τὸ ἔπιασε, ὅτι δὲν εἶναι τόσο ἀπλό, καὶ ρώτησε ἂν θὰ εἶναι δύσκολες οἱ ἐρωτήσεις. Τὸν βεβαίωσα ὅτι ἀσχέτως δυσκολίας, θὰ ἔχουν ἐνδιαφέρον.

14 Ἰανουαρίου / Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἓνα συναίσθημα!

Σήμερα ἐγκαινιάσαμε μιὰ ἐνότητα μαθημάτων γιὰ τὴ σχέση ἔρωτα καὶ σέξ. Ἡ ἴδια ἢ εἰσήγηση, προκαταλαμβάνοντας ὅτι εἶναι ἄλλο ὁ ἔρωτας καὶ ἄλλο τὸ σέξ, ἐπέδωκε ὀξύτητα, ἐφόσον τὰ δύο τείνουν νὰ συνδέονται μέχρι ἀκόμα ταυτίσεως. Σκέψου τὸ παρανοϊκό, κάνω ἔρωτα / *make love*. Σχεδιάζα νὰ εἶναι ἀφιέρωμα μίας ὥρας, ἀλλὰ στὴν πορεία φάνηκε ὅτι θὰ χρειαστεῖ περισσότερος χρόνος. Ἄγνοοῦσαν τὸ ὅλο θέμα, ὅμως πόσοι ἐνήλικοι γνωρίζουν; Δεῖξε μου ἓναν! Χρειάστηκε νὰ γίνει φανερό ὅτι ὅσο πιὸ πραγματικὸς εἶναι ὁ ἔρωτας, τόσο χάνεται ἢ σεξουαλικὴ ὁρμή, καὶ ὅτι ὁ ἔρωτας εἶναι μιὰ ἀνώτερη νόηση.⁸²

⁸² Συνήθως ὁ ἔρωτας συνδέεται μὲ τὴν ἐπιθυμία. Στὸ πλατωνικὸ *Συμπόσιο* εἶναι ἡ βούληση γιὰ ἀδιάκοπη κατοχὴ τοῦ ἀγαθοῦ. Στὸν *Φαῖδρο* ἤδη ὁ Πλάτων συμπληρώνει αὐτὴ τὴν ἔννοια. Ὁ ἔρωτας ἐκδηλώνεται ὡς ἐπιθυμία ἂν δὲν ἔχω τὸ ἐπιθυμητὸ ἢ ἂν δὲν τὸ ἀπολαμβάνω ὅσο μπορῶ. Στὴν τελειότητά του κερδίζει ὁλόκληρη τὴ φύση του, ποὺ εἶναι ἡ θεωρία, ἢ ὑψηλότερη μορφή νόησης, ὅταν

Μὲ ἐντυπωσίασε ἡ ἀνοιχτότητά τους σὲ μία γνώση ποῦ προφανῶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν σεξουαλικὴ ὁρμή, τόσο κυρίαρχη ἰδίως στὴν ἡλικία τους. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἀπέκτησαν ἀσκητικὴ διάθεση, ἀλλὰ ὅτι ἓνας διαφορετικὸς ἑαυτὸς ἔχει δυνατότητες νὰ ἀρχίσει νὰ ζεῖ μέσα τους, νὰ μεγαλώσει καὶ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἀκόμη καὶ μετὰ ἀπὸ χρόνια, ὅταν θὰ ἔχουν ἴσως οἰκογένεια καὶ μιὰ διαδρομὴ σεξουαλικῶν σχέσεων.

Ἐνα παιδὶ στὰ ΕΠΑΛ ρώτησε ἂν οἱ ὁμοφυλόφιλοι πηγαίνουν στὴν κόλαση! Ἔτσι τοὺς εἶπε κάποιος. Ἐσὺ τί ἔκανες, τὸν ρώτησα. Ἐσταμάτησα νὰ τὸν ἀκούω, ἀπαντάει. Ἐπομένως δὲν χρειάζεται νὰ ρωτᾶς! Ὅποιον διαφωνεῖ μαζί σου τὸν ἀπορρίπτεις, δὲν ὑπολογίζεις παρὰ μόνον τὴ γνώμη σου — ἢ μᾶλλον οὔτε αὐτή, ἀφοῦ συνεχίζεις νὰ ρωτᾶς... Ἐπροσπάθησα νὰ τοὺς εἰδοποιήσω ὅτι ἂν δὲν σκέφτονται, θὰ γεμίσουν καχυποψία, δὲν θὰ μποροῦν νὰ ζυγίσουν ὅσα λέγονται καὶ θὰ καταλήξουν σὲ δογματισμούς, σὲ μιὰ ἀπελπισμένη προσπάθεια γιὰ αὐτοπεποίθηση καὶ ἀσφάλεια.

Δὲν ὑπάρχει καλὴ καὶ κακὴ ἀγάπη. Ὑπάρχει ἀγάπη μικρότερη ἢ μεγαλύτερη, ἀνάμικτη μὲ ἄλλα ἢ πιὸ ἁθαρῆ, ἀλλὰ ὄχι κακὴ — ὅποιον κι ἂν ἀφορᾷ. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ φύλο καὶ ἡλικία, μὲ τὴν ἴδια ἀγάπη τοὺς ἀγαπᾶμε ὅλους, καὶ ἀλλάζει μόνον, ὅταν ἀλλάζει, ἡ ἔνταση καὶ ἡ καθαρότητα.

Πέρα ἀπὸ αὐτὸ καὶ σὲ συμφωνία μαζί του: ὁ Θεὸς γιατί θὰ εἶχε πρόβλημα μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλία ἀλλὰ ὄχι μὲ τὴν ἐτεροφυλοφιλία; Χρειάζεται νὰ περάσει κανεὶς πέρα ἀπὸ σεξου-

---

βούληση καὶ νόηση συμβάλλουν στὴν ἐνιαία ἀπλότητα τῆς θείας φύσης.

αλικές σχέσεις οποιασδήποτε μορφής, κι αυτό είναι αποτέλεσμα, όχι προϋπόθεση — δὲν ἀρχίζω ἀπὸ ἐδῶ.⁸³

Στις σχέσεις μας μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες διαστάσεις πέρα ἀπὸ τὴ σεξουαλική, ὅπως εἶναι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἀγάπη — ὅμως ἀπὸ μόνου του τὸ σέξ ὀδηγεῖ σὲ ὅ,τι καταγράφουν τὰ πορνοβίντεο. Δὲν εἶναι ‘ὀλοκλήρωση’ μιᾶς σχέσης, ὅπως λέγεται κάποτε, δὲν θὰ ἔλειπε ἀπὸ τὴ ζωὴ μας τίποτα σπουδαῖο ἢ ἔστω ἀπλῶς ‘θετικό’, ἂν δὲν τὸ κάναμε οὔτε μία φορά. Κι ἐνῶ τὸ σέξ δὲν προσθέτει κάτι, ὅμως οὔτε καταστρέφει — ἂν ὑπάρχει σχέση καὶ γιὰ ὅσο ὑπάρχει. Ἡ ἀγάπη συγχωρεῖ κάθε μειοψέφια μέχρι νὰ τὴν ξεπεράσει τελείως.

Γιατί ἐξιδανικεύεται κάτι ἀσήμαντο καὶ ἔντονα προβληματικό, σὲ βαθμὸ πὺ καμμιά φορά ἓνα παιδί, ἂν δὲν τὸ ἔχει κάνει, ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του σὰν νὰ ὑστε-

---

⁸³ Τὸ ἴδιο γιὰ τὴν ἀκτημοσύνη. Ὁ Χριστὸς κάλεσε τὸν πλούσιο νέο νὰ τὸν ἀκολουθήσει, ὅχι ἀπλῶς νὰ ξεφορτωθεῖ τὴν περιουσία του. Ἡ κίνησή μου ἤδη μέσα στὸν προορισμὸ ἀποφασίζει τί, πῶς, πότε χρειάζεται νὰ ἔχω — ἀκτημοσύνη, παρθενία, ἢ ὅτιδήποτε. Δὲν δικαιολογεῖται ἐπομένως ἡ ἄρνηση τοῦ μοναχισμοῦ ἀπ’ ὅσους νομίζουν ὅτι δὲν ταιριάζει μὲ τὸ κοινωνικὸ πνεῦμα τῆς χριστιανοσύνης. Μοναχισμὸς ὑπῆρχε, ἀνοργάνωτος, ἤδη στὶς ἀρχές τῆς νέας θρησκείας, καὶ πολλὰ σημεῖα τῆς Βίβλου θεμελιώνουν τὴν ἄσκηση. Ὁ μοναχὸς δὲν ὀνομάζεται ἔτσι ἐπειδὴ ἔγινε μισάνθρωπος, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀποφεύγει τὴν εὐτέλεια στὶς σχέσεις του καὶ ἀκολουθεῖ περισσότερο ἀπ’ ὅλους τὴν ἐρωτικὴ ὁδὸ, ἢ αὐτὸ ἐλπίζει νὰ κατορθώσει. Ἀκόμα καὶ ὁ ἐρημίτης, δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ ἀπὸ τὶς μικρότητες πὺ ταλαιπωροῦν τὸ κοινόβιο, προσπαθῶντας νὰ ἀνοίξει περισσότερο τὸ πνεῦμα του καὶ νὰ γίνε πιὸ ἐρωτικός. Παραξενεύει ἢ χρῆση τοῦ ὄρου αὐτοῦ, ὅσους παραξενεύει, ἐπειδὴ ὡς ἀνέραστοι ἀγνοοῦν ὅτι ὁ ἔρωτας προχωράει πέρα ἀπ’ ὅλες τὶς ἐπιθυμίες καὶ ὅλα τὰ συναισθήματα, καὶ φυσικὰ δὲν ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ σέξ.

ρεί; Είναι η επιθυμία για ένηλικίωση και η ψευδαίσθηση ότι κάποιος είσαι, ότι είσαι επιθυμητός; Σίγουρα, αν έχεις εκεί τα μέτρα σου, η πραγματική ένηλικίωση είναι ακόμη πολύ μακριά. Μοῦ ἔκανε έντύπωση ὅμως, τόσα παιδιά πού γνώρισα σέ τέσσερα σχολεία, περίμενα νά γίνεται πολύ περισσότερο παιχνίδι ανάμεσά τους. Γίνονται φίλοι, κάνουν παρέα, ὅμως τὰ ὑπαρκτά ἢ ἐκκολαπτόμενα ζευγαράκια εἶναι πολύ λίγα! Μοῦ ἄρεσε αὐτό. Καί τὰ ζευγαράκια μοῦ ἄρεσαν, καί ἀκόμα περισσότερο μιὰ ἀδιαφορία πολλῶν παιδιῶν γιά τῖς σεξουαλικές σχέσεις, ὄχι ἀπό ψυχρότητα ἀλλά ἀπό μιὰ σοβαρότητα ἀσυνήθιστη γιά τήν ἡλικία τους. Ἡ εἰκόνα αὐτή εἶναι παρόμοια στὰ ΕΠΑΛ καί στὰ Γυμνάσια.

Συνοπτικά, ἄν δέν ὑπάρχει ἀγάπη καί σεβασμός, τὸ σέξ ἀπό μόνο του προσεγγίζει τὸν ἄλλο ὡς ὑποχείριο, τὸν φτωχαίνει δραματικά, περιορίζοντας τήν ψυχὴ στὴ σωματικὴ τῆς πλευρᾶ καί σέ ἓνα κατώτερο καί προσωρινὸ σῶμα, προορισμένο νά φθαρεῖ καί νά ἀφανιστεῖ. Αὐτὸ δέν σημαίνει ὅτι χρειάζεται νά γίνω σεξοφοβικός, ὅμως στὸ σέξ δέν ὑπάρχει ἀπλῶς μιὰ ὕλικὴ ἀπόλαυση, εἶναι τρόπος νά ἔρχομαι σέ ἄμεση σχέση μὲ τήν ψυχὴ, στὴν καλύτερη περίπτωση ἐκφράζοντας τρυφερότητα — πού δέν χρειάζεται νά φανεῖ ἔτσι, οὔτε εἶναι αὐτὸς ὁ ἰδανικὸς τρόπος τῆς — στὴν χειρότερη περίπτωση φθάνοντας στὴν καταπίεση καί τὴν κακοποίηση. Δέν ἀφήνω τὸ σέξ ἐπειδὴ εἶναι ἁμαρτία, ἀλλὰ προσπερνῶντας, φυσιολογικά καί αὐθόρμητα, χωρὶς νά τὸ προσπαθῶ, ὅποιαδήποτε κατώτερη ἐπιθυμία, ὄχι μόνο τῖς σεξουαλικές, διασχίζοντας καί προχωρῶντας πέρα ἀπ' ὅλα, στὸν ἴδιο μόνο Του.

Ὁ κόσμος καί ὅλα τὰ πλάσματα, ὅπως τὰ ἀστέρια ὅταν βγεῖ ὁ ἥλιος, ἀφανίζονται κάθε φορά πού ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ συμβαίνει ἤδη τώρα, ὅποτε φανερώνεται ὁ Χριστὸς μὲ δύναμη. Ἡ σχέση μαζί Του, πού ἀναπτύσσεται μυστικά καί ἔμμεσα, ἀναδύεται στῖς φανερώσεις

τῆς ὀλόκληρης μορφῆς Του καὶ ἐξαντλεῖ τὴν ὄραση. Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἓνα συναίσθημα ἀλλὰ ἓνα πρόσωπο. Τὸ ἔχει ἀνακοινώσει μὲ λιτότητα ὁ Ἰωάννης: *Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν* — Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀγάπη / Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ Θεός. Ἄν ὁ Ἰδιος δὲν τὸ φωτίζει, κανένα πρόσωπο δὲν εἶναι ἱερό. *Μήπως δὲν γνωρίζετε τὸν ἑαυτὸ σας;* ρωτᾶει ὁ Παῦλος, *ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι μέσα σας;* Ὁ ζωντανὸς Θεὸς μέσα σὲ δύο ἀνθρώπους ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ Του καὶ στοὺς δύο. Ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ εἶναι ὁ ἔρωτας, καὶ εἶναι μιὰ ἔμμεση καὶ ἥπια φανέρωση. Ὁ Ρίλκε ἔλεγε πὼς ἡ ὁμορφιὰ εἶναι μόνο ἡ ἀρχὴ τοῦ τρομεροῦ, πού ἀκόμη ἀντέχουμε. Ὅμως δὲν ἐκβιάζεται. Δὲν ὑπάρχει μέθοδος. Μπορεῖς νὰ κοιτάξεις τὸν ἄλλο μὲ τὶς ὥρες καὶ τὰ χρόνια, χωρὶς νὰ δεῖς τίποτα. Προσέχεις τὴ ζωὴ σου, ἔχεις ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὶς σχέσεις σου, σκέφτεσαι, διορθώνεις λάθη, κάνεις τὸ καλύτερο πού νομίζεις τὴν κάθε στιγμή, ἐμπιστεύεσαι ὀλόψυχα τὸν Θεό, καὶ ἀφήνεις τὸν Ἰδιο ὅποτε θελήσει νὰ μεγαλώσει τὴ σχέση Του μαζί σου μέσα καὶ ἀπὸ τέτοιες φανερώσεις. Ποτὲ δὲν φανερώνεται ὅταν εἴμαστε μόνοι μας, πάντα ὅταν εἴμαστε μὲ κάποιον ἄλλο. Στὴν ἀμεσότητα τῆς φανέρωσής Του, ὁ ἄλλος χάνεται ἀπὸ μπροστά μου, καὶ ἔρχομαι πρόσωπο μὲ πρόσωπο μὲ τὸν Χριστὸ στὴν ὀλόκληρη αὐθυπόστατη μορφὴ Του. Ὁ ἔρωτας εἶναι νοητικὴ κατάσταση μᾶλλον παρὰ συναίσθηματικὴ, καὶ ἔτσι βιώνεται. Τὸν ἔρωτα ὀνομάζουμε ἐπίσης Σωτηρία, Ἀνάσταση, Θεωρία, Ἄλλη Ζωή, Μετάνοια, καὶ Θέωση.

21 *Γανουαρίου / Μία ἐλάχιστη ἐλευθερία*

Μ' ἀρέσει πού ἔχουν τήν ἀνεση αὐτή στά ΕΠΑΛ νά χρησιμοποιοῦν 'αἰσχροῦς' λέξεις. Μ' ἀρέσει ἐπειδὴ δὲν λέγονται πρόστυχα. Καί τὰ ἄλλα, πού φέρνουν καμμιά φορά τὸν καφέ τους ἢ ἓνα τόστ, εἶναι ἡ ἐλάχιστη ἐλευθερία πού μπορῶ νά τοὺς ἐξασφαλίζω. Τσιγάρο δὲν ἐπιτρέπω γιὰ νὰ μὴ ντουμανιάσουμε. Χάρη στὴν ἐλευθερία αὐτή, παιδιὰ πού ἔχουν κενό, καμμιά φορά ζητοῦν νὰ μποῦν, εἴτε ἐπειδὴ τὸ προτιμοῦν ἀπ' τὸ νὰ εἶναι ἔξω, εἴτε ἐπειδὴ ἔχουν κάποιο φίλο τους καὶ γνωρίζουν ὅτι θὰ μπορέσουν νὰ εἶναι μαζί του χωρὶς νὰ τοὺς βγάλω τὴν ψυχὴ. Ἐν τῷ μεταξὺ στὸ σημερινὸ διαγώνισμα, μία πρώτη ματιὰ πού ἔρριξα στὶς ἀπαντήσεις, ἦταν ἱκανοποιητικὴ.

22 *Γανουαρίου / Ἡ ἡσυχία εἶναι ἡ προσευχὴ*

Στὸ διαγώνισμα εἶχαμε ἓνα κείμενο τοῦ Παΐσιου. Ἐπρεπε νὰ ἀπαντήσουν σὲ δύο ἀπὸ τέσσερις ἐρωτήσεις. Τὸ ἀντιγράψω ἐδῶ, ἀλλὰ δόθηκε χωρὶς τὰ σχόλια πού προσθέτω σὲ ὑποσημειώσεις, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συμπεραίνει κανεὶς πόσες ἐρωτήσεις θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ γίνουν πέρα ἀπὸ τὶς τέσσερις, καὶ πόσα

παραπάνω μπορεί να καταλάβαιναν την ώρα που προσπαθοῦσαν να σκεφτοῦν τις ἐρωτήσεις.⁸⁴

Ἡ ἡσυχία εἶναι μεγάλη ὑπόθεση. Ἀκόμη καὶ νὰ μὴν προσεύχεται κανείς, καὶ μόνο μὲ τὴν ἡσυχία προσεύχεται!⁸⁵ Αὐτὸς ποὺ κάνει δουλειὰ πνευματικὴ στὴν ἡσυχία, βυθίζεται μετὰ στὴν εὐχή. Ξέρεις τί θὰ πῆ βυθίζεται;⁸⁶ τὸ παιδάκι, ὅταν λουφάζη στὴν ἀγκαλιὰ τῆς μάνας, δὲν μιλάει. Εἶναι ἔνωση πλέον, ἐπικοινωνία.⁸⁷

Ἡ ἐξωτερικὴ ἡσυχία,⁸⁸ μακριὰ ἀπὸ τὸν κόσμο, μὲ τὴν διακριτικὴ ἄσκηση⁸⁹ καὶ τὴν ἀδιάλειπτη⁹⁰ προσευ-

⁸⁴ Στὸ κείμενο ἔχω ἐπέμβει συντομεύοντας καὶ συμπυκνώνοντας, ἀφαιρῶντας φράσεις καὶ μετακινῶντας ἄλλες.

⁸⁵ Ἡ ἐσωτερικὴ ἡσυχία εἶναι ἀληθινὰ ἡ προσευχή: δὲν χρειάζεται νὰ προσεύχομαι οὔτε στὸν ναό, οὔτε μόνος μου μὲ λόγια.

⁸⁶ Βυθίζομαι σημαίνει ἀφήνω τελείως μιὰ κατάσταση γιὰ μιὰ ἄλλη.

⁸⁷ Ὅσο δὲν ἔχω οἰκειότητα μαζί Του, δὲν προσεύχομαι. Προσευχὴ εἶναι ἡ ἡσυχία ποὺ ‘ἀγγίζει’ τὴν θεία νόηση. Προσευχὴ, ἐνότητα, θεωρία, ἀγάπη, νόηση, οἰκειότητα, ἔρωτας, εἶναι συνώνυμα.

⁸⁸ Ἡ ἐξωτερικὴ ἡσυχία ἀπὸ μόνη τῆς καταντᾶει ἀνιαρὴ. Γίνεται ἱερὴ ὅσο ἡ σκέψη ὑψώνεται. Μπορῶ νὰ ἔχω τὴν ἡσυχία αὐτὴ μαζί μὲ ὅ,τι ἄλλο κι ἂν κάνω, γι’ αὐτὸ λέγεται ἀδιάκοπη προσευχή.

⁸⁹ Διακριτικὴ εἶναι ἡ ἄσκηση ποὺ δὲν κατευθύνει στὸν ἑαυτὸ τῆς, ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ ἀσήμαντο χωρὶς νὰ χάνεται ἡ αἴσθηση τῆς θείας παρουσίας. Ἐξω ἀπὸ τὴν αἴσθηση αὐτὴ, ἡ ἄσκηση στερεῖται μέτρου καὶ ζημιώνει. Ἡ ἄσκηση εἶναι μιὰ ἀπομάκρυνση ποὺ ἔχει νόημα μέσα στὸν προορισμὸ τῆς καὶ μόνο ἔτσι.

⁹⁰ Χωρὶς διάλειμμα, ἀδιάκοπη.

χή, πολύ γρήγορα⁹¹ φέρνει και την έσωτερική ήσυχία — την ειρήνη της ψυχής — ή όποία είναι ή απαραίτητη προϋπόθεση για την πνευματική λεπτή εργασία.⁹² Τότε πια ό άνθρωπος δέν ένοχλείται από την έξωτερική άνησυχία, γιατί στην ούσία μόνον τό σώμα βρίσκεται στην γή, ένώ ό νοϋς βρίσκεται στον Ούρανό.

Πάντως, νομίζω, δέν είναι τόσο ό έξωτερικός θόρυβος πού ένοχλεί, όσο ή μέριμνα.⁹³ Ό νοϋς είναι ή βάση. Τά μάτια μπορεί νά κοιτάζουν κάτι και νά μήν τό βλέπουν.⁹⁴ Όταν προσεύχωμαι, μπορεί νά κοιτάζω, αλλά δέν βλέπω.⁹⁵ Περπατάω, και μπορεί νά κοιτάζω ένα τοπίο κ.λπ., αλλά νά μήν τό βλέπω. Πρέπει νά φθάση ό άνθρωπος στην θεία άφηρημάδα,⁹⁶ για νά ζήση την

⁹¹ Έν ριπή όφθαλμοϋ! Με τό πού φέρεις τή σκέψη σου στον Θεό, ‘άρπάζεσαι’ ψηλά.

⁹² Πνευματική εργασία είναι ή άπελευθέρωση από τό άσήμαντο.

⁹³ Μέριμνα είναι τό υπερβολικό ένδιαφέρον.

⁹⁴ Χωρίς εκείνον πού συγκεντρώνει και έρμηνεύει τά δεδομένα των αισθήσεων, δηλαδή τον νοϋ, έχω λέξεις πού δέν έβαλα σέ μιá σειρά, άπλό θόρυβος, πού ούτε ως θόρυβος δέν έγινε άντιληπτός.

⁹⁵ Ότιδήποτε ζητάει προσοχή, στον βαθμό πού τό κάνει, με ‘άποσύρει’ από όλα τά υπόλοιπα. Ό Παΐσιος είδοποιεί ότι αυτό συμβαίνει και με την προσευχή. Άν προσεύχομαι άληθινά και δέν κοροϊδεύω τον έαυτό μου, προχωράω πέρα άπ’ όλα. Αύθόρμητα και άβίαστα. Δέν άγωνιζώ για τίς ύποθέσεις μου ούτε έλάχιστα. Δέν κάθομαι άκίνητος έξωτερικά σαν τον Βοϋδα, αλλά έσωτερικά, ή ύψηλότερη ‘περιοχή’ του νοϋ παραμένει άμετακίνητη και είναι μιá ένότητα με τον Θεό.

⁹⁶ Θεία άφηρημάδα είναι όταν ή προσοχή άφαιρείται άπ’ ότι-δήποτε δέν είναι ό ίδιος ό Θεός. Ένα από τά παιδιά πού συμμε-

σεβασθῆ τὸν ἄλλον ποὺ προσεύχεται, αἰσθάνεται ἕνα δέος μετά.⁹⁹ Νὰ μπαίνει ὁ ἕνας στὴν θέση τοῦ ἄλλου. Νὰ σκέφτεται: «Ἄν ἤμουν ἐγὼ στὴν θέση ἐκείνου, πῶς θὰ ἤθελα νὰ μοῦ φερθοῦν; Ἄν ἤμουν κουρασμένος, ἂν προσευχόμουν, θὰ ἤθελα νὰ χτυποῦν ἔτσι τὶς πόρτες;». Ὅταν μπαίνει στὴν θέση τοῦ ἄλλου, τὰ πράγματα ἀλλάζουν.

Τὸ πιὸ καλὸ ἀπ' ὅλα εἶναι ὁ καλὸς λογισμὸς. Πάντα μὲ καλοὺς λογισμοὺς ὅλα νὰ τὰ ἀντιμετωπίζετε. Χτύπησε λ.χ. τὸ ξυπνητήρι κάποιου μία φορὰ, μετὰ ἀπὸ λίγο ξαναχτυπάει! Ἄν σκεφθῆ κανεὶς: «Αὐτὴ ἡ ψυχὴ ἦταν κατὰκοπη, δὲν μπόρεσε νὰ σηκωθῆ», δὲν θὰ στενοχωρηθῆ ποὺ τὸν ξύπνησε τὸ ξυπνητήρι τοῦ ἄλλου. Ἄν ὅμως σκεφθῆ ἐργαίσιμα, ποὺ ξύπνησε ἀπὸ τὰ ρολόγια, μπορεῖ νὰ πῆ: «Τί γίνεται ἐδῶ; Δὲν μπορεῖ νὰ ἡσυχάση κανεὶς λίγο!».

γονεῖς παραβλέπουν τὴν κεντρικὴ αὐτὴ ἀλήθεια στὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τους, ὅπως τὴν ἔχουν συνήθως παραβλέψει καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό τους, δημιουργῶντας ψευτοσχέσεις καὶ χαζοπαρέες, κάνοντας ἕνα ἐπάγγελμα ποὺ δὲν τοὺς ἀρέσει, κ.λπ.

⁹⁹ Τὸ δέος εἶναι θαυμασμὸς ἀνάμικτος μὲ ἕναν ἰδιαίτερο φόβο, ἐπίγνωση ἀδυναμίας μπροστὰ σὲ μιὰ δύναμη ποὺ μὲ ξεπερνάει ἀπόλυτα. Γιατί προκαλεῖ δέος νὰ νοιάζομαι γιὰ τὸν ἄλλο αὐθόρμητα καὶ εἰλικρινά; Ἡ δύναμη ποὺ μὲ συναντάει στὴν περίπτωση αὐτῆ, εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἄλλου. Ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει τὴ συνάντηση μαζί του ρισκάροντας τὴ δική μου ἀπάντηση. Ἡ συναίσθηση τῆς δυνατότητας ποὺ ἔχω νὰ περιφρονήσω τὸ δῶρο, ἡ ἐπίγνωση τῶν τρομακτικῶν διαστάσεων τῆς ἐλευθερίας μου, τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ εὐχαριστῶντας νοιώθω ἀνάξιος, εἶναι ἡ αἰτία τοῦ δέους ὡς σεβασμοῦ.

Γι' αυτό, όσο βοηθάει ένας καλός λογισμός,¹⁰⁰ δὲν βοηθάει καμμιά ἄλλη ἄσκηση.¹⁰¹

Ὅλη ἡ βάση εἶναι ἡ καλή ἀντιμετώπιση. Ὅταν ἔρθη στὸν ἄνθρωπο ἡ ἐσωτερικὴ ἡσυχία, ἡσυχάζουν ὅλα μέσα του, καὶ τίποτε δὲν τὸν ἐνοχλεῖ. Ἄν δὲν ἔχουμε ἔτσι καλοὺς λογισμοὺς καὶ δὲν ἀξιοποιήσουμε τὰ πάντα στὰ πνευματικά, τότε καὶ σὲ Ἁγίους κοντὰ νὰ πᾶμε, δὲν θὰ κάνουμε προκοπή. Ὁ ἀνήσυχος καὶ στὴν ἔρημο θὰ μετα-

¹⁰⁰ Ἡ παροιμία λέει, οὐδὲν κακὸν ἀμιγρὸς καλοῦ. Ὁ Παῖσιος τὸ ἐπαναλαμβάνει ὄχι ὡς παρήγορη διευκρίνιση ἀλλὰ ὡς ἐπιταγή: *χρειαζεται νὰ σκέφτομαι ποῖο καλὸ ὑπάρχει καὶ στὸ πιὸ μεγάλο κακὸ.*

¹⁰¹ Καμμιά ἄσκηση δὲν μπορεῖ νὰ βοηθήσει περισσότερο ἀπὸ αὐτό, ἐπειδὴ αὐτὸ μεγαλώνει τὴν ἐπαφή μὲ τὴν πραγματικότητα. Τὸ σύνολο τῆς ὑπαρξῆς εἶναι προσανατολισμένο στὸ ἀγαθό. Χρειαζεται ἐπίσης νὰ προσεχθεῖ τὸ ἐξῆς: ἂν δὲν μπορῶ νὰ διακρίνω τί ἀκριβῶς κυφορεῖται μέσα ἀπὸ μιὰ συμφορὰ, ἀρκεῖ πρὸς τὸ παρὸν ὅτι εἶμαι βέβαιος γιὰ τὸ (ὅποιο) καλὸ τῆς. Ἔτσι κερδίζω ὑπομονὴ καὶ παραμένω ἀνοιχτὸς νὰ διακρίνω τὸ νόημα τῶν δεινῶν ἀργότερα, ὅταν θὰ ἔχουν φανεῖ οἱ συνέπειες. Οἱ θεϊκὲς νηστεῖες καὶ ἀσκήσεις δὲν εἶναι κάτι ἀπλό. Διαρκοῦν ἴσως δεκαετίες, συχνὰ μὲ ἀκραία σφοδρότητα. Εἶναι ἀρρώστιες, ἀπώλειες, κάθε εἶδους ταλαιπωρία. Στὸ τέλος ὅλα φανερώνονται μὲ μιὰ ἀπλότητα. Ὅπως προχωροῦσα ἀμέριμνος στὴ βλακεία, ἓνα χέρι μὲ ἀγγίζει στὸν ὦμο καὶ μὲ ρωτάει, ἂν εἶμαι σίγουρος ὅτι πηγαίνω ἐκεῖ πού θέλω. Τὸ ἀγγιγμα αὐτὸ εἶναι οἱ συμφορὲς πού περνᾶμε. Ἄν ὁ Θεὸς δὲν ἤλπιζε σὲ μένα, δὲν θὰ τὸ ἔκανε, θὰ μὲ ἄφηνε στὴ 'μοῖρα' μου, ὅπως τοὺς δαίμονες. Ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ δώσει σὲ μένα κάτι πού δὲν θὰ ζήσει ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό Του μὲ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἔνταση. Ὅσο προχωράει κανεὶς στὴν κατανόηση ὅσων συμβαίνουν, τόσο πιὸ διαφορετικὰ τὸν στενοχωροῦν οἱ ταλαιπωρίες αὐτές, ἐπειδὴ συνειδητοποιεῖ ὅτι ἐκεῖνος τίς ἐπιβάλλει στὸν Θεὸ καὶ ὄχι ἀντιστρόφως.

φέρη τὸν ἀνήσυχον ἐαυτὸν. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ψυχὴ θὰ πρέπη νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ἡσυχίαν, ἀκόμη καὶ μέσα στοὺς ἐξωτερικοὺς θορύβους, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἡσυχάσῃ καὶ ἔξω.

26 Ἰανουαρίου / Οἱ ἐξετάσεις ὡς μάθημα

Καιρὸς ἐξετάσεων! Ἀφοῦ πέρασε ἡ ὥρα καὶ οἱ περισσότεροι δὲν εἶχαν τελειώσει, λέω σκεφτεῖτε μὲ τὴν ἡσυχίαν σας τὸ μεσημέρι καὶ στείλτε email μὲ τίς ἀπαντήσεις ὡς τὸ βράδυ.¹⁰² Ἡ λογικὴ τῶν ἐρωτήσεων εἶναι νὰ σκέφτονται ὅσο γίνεται περισσότερο καὶ νὰ γράφουν ὅσο γίνεται λιγότερο, ἔχοντας μπροστά τους τὰ ἀναγκαῖα κείμενα γιὰ νὰ ἐντοπίζουν τὰ στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται στὴν ἀπάντησή τους. Ἡ προθεσμία νὰ τὸ στείλουν ἀργότερα εἶναι κυρίως γιὰ νὰ μὴ γράφουν ἄσχημα, ὅμως

¹⁰² Προφανῶς μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ ἡ ἀντιγραφή διευκολύνεται. Δὲν μὲ νοιάζει, ἂν γίνει ἔξυπνα, ἀφοῦ θὰ ἤθελα νὰ μὴν ἔρχονται καὶ στὸ μάθημα, ἂν δὲν ἐνδιαφέρονται νὰ σκεφτοῦν. Ἐνα κοριτσάκι ἀντέγραψε ἀπὸ τὸ Google κάτι σχεδὸν ἄσχετο μὲ τὸ ἐρώτημα. Πῆρε μικρὸ βαθμὸ. (Πόσο μικρό; Σὲ καμμιά περίπτωση δὲν βάζω κάτω ἀπὸ 15, ὅσο βρισκόμαστε στὸ σημερινὸ 'ἐκπαιδευτικὸ' σύστημα.) Τὴν ρώτησα, ἀφοῦ ἔχεις μυαλό, γιατί δὲν τὸ χρησιμοποιοεῖς; Στὸ ἐπόμενο διαγώνισμα δὲν ἀντέγραψε, καὶ ἔγραψε γιὰ 20. Ἐκεῖνο ποὺ μὲ ἐντυπωσίασε εἶναι πόσο λίγα παιδιὰ ἀντέγραψαν. Προτιμοῦν νὰ διαγωνίζονται μὲ τὸ σπαθὶ τους, καὶ οὔτε νὰ κλέβουν οὔτε νὰ βοήθοῦν ἄλλους νὰ κλέβουν. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ διαφέρει ἀρκετὰ στὰ ΕΠΑΛ.

οί έρωτήσεις επιλέγονται μήπως τούς μείνει κάτι σημαντικό χάρη στην μεγαλύτερη προσοχή που δίνουν επιδιώκοντας καλύτερη βαθμολογία.

27 *Ίανουαρίου / Θυμήσου τὰ νειάτα σου*

“Όπως είναι σήμερα τὸ σχολεῖο χρησιμεύει ἐλάχιστα γιὰ τὸ μέλλον τους, χρειάζονται κυρίως τὸ τυπικὸ προσὸν τοῦ ἀπολυτήριου. Ἐχεις συνειδητοποιήσει ὅτι ὑπομένουν ἓνα καθαρὸ παραλογισμό; *Πόσα εἶναι τὰ ἐπιλεγόμενα μαθήματα; Γιατί πρέπει νὰ βρίσκονται μαζί με ἄσχετους συμμαθητές; Γιατί ἔχουν ὅλη αὐτὴ τὴν ὕλη, πὸν θὰ ξεχάσουν προτοῦ νὰ πεῖς τρία; Γιατί ἔρχονται κάθε μέρα τόσες ὥρες; Γιατί πρέπει νὰ πηγαίνουν καὶ στὸ φροντιστήριο γιὰ τὰ ἴδια μαθήματα; Γιατί τὸ σχολεῖο δὲν τοὺς μαθαίνει τὸ πιὸ σημαντικό, νὰ σκέφτονται; Προτοῦ κρίνεις τὴν συμπεριφορά τους θυμήσου τὰ δικά σου χρόνια στὰ θρανία, ἂν θέλεις νὰ εἶσαι δίκαιος.*¹⁰³

¹⁰³ Τὸ ἴδιο πρόβλημα ἔχουν οἱ καθηγητές, πὸν λησμόνησαν τὰ μαθητικά τους χρόνια, καὶ οἱ γονεῖς, πὸν λησμόνησαν τὰ παιδικὰ τους χρόνια. Ἐξαιρέσεις ὑπάρχουν. Τὰ σημερινὰ παιδιά, τὰ περισσότερα, μεγαλώνοντας θὰ ἐπαναλάβουν τὸ ἴδιο λάθος ὅταν γίνουν γονεῖς, καὶ πάλι ἐπειδὴ θὰ φροντίζουν γιὰ ‘τὸ καλὸ τῶν παιδιῶν’ τους, ‘νὰ μορφωθοῦν’, κ.λπ. Ὁ δρόμος γιὰ τὴν κόλαση εἶναι στρωμένος μὲ καλὲς προθέσεις, λέει μιὰ παλιὰ παροιμία. Πολλὰ προβλήματα θὰ ἀντιμετωπίζονταν ἀμέσως, ἂν δὲν εἴχαμε κοντὴ μνήμη καὶ ὑπερβολικὴ ἀπερισκεψία.

30 Ιανουαρίου / Γνωριμία

Δευτέρα πρωί, επανέναρξη εκ του σύνεγγυς μαθημάτων. Χάρη στην τηλεκπαίδευση όμως γνώρισα καλύτερα τὰ παιδιά τῶν ΕΠΑΛ. Γιὰ πολλὰ δὲν τὸ ἀντέχεις πόσο καλὰ παιδιὰ εἶναι. Μετὰ ἀρχίζουν νὰ παρεμβαίνουν διάφορα, τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον, ὁ συρμὸς τῆς παρέας, κ.λπ.

2 Φεβρουαρίου / Ἴσλάμ

Ποτὲ δὲν γνωρίζεις πῶς θὰ ἐξελιχθεῖ ἡ μέρα! Ἦδη ὅτι συμβαίνει συνάντηση τόσο πολλῶν καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διάθεση καθενός, προετοιμάζει ἐκπλήξεις. Σήμερα κάναμε ὠραῖο μάθημα, μὲ τὴν ἐξαίρεση ἑνὸς τμήματος στὰ ΕΠΑΛ ποὺ ὑπερασπιζόταν τὴν παράνομη μετανάστευση. Κάποια στιγμή πετάγεται ἓνας, ‘ἔχετε ξεφύγει!’ Ἐννοῶντας ὅτι ἐκφράζομαι ρατσιστικά. Δὲν ἐνδιέφερε κανένα ἐπιχείρημα. Ἕνας πιὸ προσεκτικὸς λέει, ‘καὶ νὰ τοὺς ἀντέχαμε οἰκονομικά, δὲν θὰ τοὺς θέλατε’. Ἀπαντᾶω ὅτι, ἂν ἡ Ἑλλάδα μπορούσε νὰ φιλοξενήσει κάθε πικραμένο Βουδδιστὴ, Κομφουκιανιστὴ, Ταοῖστὴ, Ἰνδουῖστὴ, Ἑβραῖο, φυσικὰ χριστιανούς ἄλλων ὁμολογιῶν, ἢ ὅποιον-δήποτε, δὲν θὰ εἶχα πρόβλημα — ὄχι μουσουλμάνους. Καὶ ἐξήγησα γιατί. Ἡ ἐξήγηση δὲν ἀπασχόλησε, μόνη ἀπάντηση ἦταν ὅτι ‘θὰ μπορούσε στὴν τάξη μας νὰ ὑπάρχει μουσουλμάνος, καὶ θὰ τὸν εἶχατε προσβάλει’. Ἀπάντησα ὅτι πρὶν ἀπὸ μένα τὸν προσβάλλει τὸ γεγονός ὅτι ἔχει τὶς γυναῖκες γιὰ ὑποζύγια, παντρεύεται κοριτσάκια 7 ἐτῶν, καὶ σφάζει τοὺς διαφωνοῦ-

ντες. Αυτό δὲν τὸ κάνει ἐπειδὴ εἶναι ‘ἀκραῖος’, τὸ κάνει ὡς μουσουλμάνος. Τὸ Κοράνι ἐνθαρρύνει τὴν μισαλλοδοξία καὶ γράφηκε γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀκριβῶς.¹⁰⁴ Ὁ φιλειρηνικὸς μουσουλμάνος εἶναι ἡ ἐξαιρέση, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ἡ πλειοψηφία, διότι αὐτὸς παραβαίνει τὸ Κοράνι, δὲν τὸ πραγματοποιεῖ. Ὅταν ὅμως ἕνας πληθυσμὸς ἔχει τόσο σαθρὲς πνευματικὲς βάσεις, ὅπως αὐτὲς ποὺ δημιουργεῖ τὸ Κοράνι, οὔτε πολὺ μπροστὰ μπορεῖ νὰ πάει, οὔτε εἶναι δύσκολο νὰ ἐγκαταλείψει τὸν καλὸ ἑαυτὸ ποὺ δημιούργησε ἀγνωῶντας λίγο πολὺ τὴν θρησκεία του. Τὸ παιδὶ δὲν μεταπείσθηκε, εἶμαι ρατσιστής! Τὸ ἴδιο γκροῦπ ἀρνεῖται τὴν φύλαξη τῶν παν/μίων, κατηγορεῖ τοὺς ‘μπάτσους’, ὑπερασπίζεται τὸ ἄσυλο τῶν μπαχαλάκηδων, κ.λπ.

¹⁰⁴ Τὸ σχολικὸ βιβλίον σφυράει ἀδιάφορα. Γιὰ τὴν πολιτικὴ ὀρθότητα καὶ πολυπολιτισμικότητα, τὸ Ἰσλάμ εἶναι ἀπλῶς ἄλλη μιὰ θρησκεία. Ἄν θέλεις, δὲν θὰ δυσκολευτεῖς νὰ μάθεις ὅτι εἶναι μιὰ κακότεχνη ψευδοθρησκευτικὴ ἐπινόηση τοῦ ἐργαστηρίου. Δὲν ἔχει ρίζες σὲ κανένα λαό, γι’ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει παρὰ μόνον ὑπανάπτουκτους πληθυσμούς, τὴ διαφθορὰ τῶν ὁποίων ἐπιτείνει στὸν βαθμὸ ἀκριβῶς τῆς εὐσέβειάς τους. Τὸ Κοράνι προῆλθε ὡς κουρελοῦ παραμορφωμένων ἐβραϊκῶν καὶ χριστιανικῶν ἰδεῶν, μὲ σκοπὸ νὰ ὑποβάλλει τὴν ἰδέα μιᾶς ἀλήθειας ποὺ περιέχει καὶ ξεπερνάει τὶς προηγούμενες, μήπως ἔτσι γινόταν δυνατό νὰ συσπειρωθοῦν οἱ Ἀραβες γιὰ νὰ κατακτήσουν τὸ Βυζάντιο. Φυσικὰ πολλοὶ μουσουλμάνοι ἔχουν ἀρετές, κι αὐτὸ ἀποδεικνύει πὼς ἡ προσωπικὴ ἔλευθερία μπορεῖ νὰ ξεπερνάει ἀκόμη καὶ θεμελιώδεις ἐπιρροές.

4 Φεβρουαρίου / Ἄν δὲν σέβομαι

Καὶ ὅμως ὑπάρχουν παιδιὰ ποὺ ἀντιλαμβάνονται μερικὰ δύσκολα. Πῶς θὰ ὑπομείνεις τοὺς ἄσχετους μήπως βοηθήσεις τοὺς ὑπόλοιπους; Δὲν γίνεται!¹⁰⁵ Ὑπάρχει ἡ λύση τῆς τρομοκρατίας. Ὅμως, ἂν δὲν σέβομαι οὔτε τὸν Πλάτωνα, τί θὰ πῶ στὰ παιδιὰ, μὲ ποιό δικαίωμα;

---

¹⁰⁵ Ἡ φίλη μου διαφωνεῖ: “ἡ Ἀγάπη δεν εἶναι ἀραγε ἡ μόνη που τ’ ἀντέχει κάτι τέτοια Γιώργο; Αυτὴ ὡς προϋπόθεση για τὴ γνώση, ἡ ἴδια και για τὴν ἀντοχὴ του δασκαλοῦ. Ἡ ἀντίδραση του βλέμματος του λαμβάνοντα τὸ δῶρο τῆς ἀγάπης, ἀν και εἶναι ἀγνωστο τὸ πότε στα μάτια θὰ ἀποτυπωθεῖ, θεωρῶ βέβαιο ὅτι θὰ υπάρξει”. Μάθημα ὅμως μὲ ποιὲς συνθῆκες θὰ γίνεῖ; Παιδιὰ ἀδιάφορα για ὅτιδήποτε σχετίζεται μὲ σκέψη καὶ προβληματισμό, μέσα ἀπὸ ποιά ἀγάπη θὰ τὰ πλησιάσεις; Σκέψου τὸν Χριστό! Τοῦ ἔλειπε ἡ ἀγάπη; Τοῦ ἔλειπε ἡ σοφία, ἡ διάκριση, ἡ κατανόηση; Ἄν Ἐκεῖνος μπόρεσε νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τόσο λίγους, τί θὰ ἔκανα ἐγώ;

6 Φεβρουαρίου / Τὸ πρόβλημα ποὺ ἐπιμένει

Λέει ὁ Ἄγγελος, ‘θέλω νὰ τοὺς σκοτώσω! Εἶναι νηπιαγωγεῖο, δὲν τοὺς ἀντέχω.’¹⁰⁶ Σὲ γενικὲς γραμμὲς θὰ συμβιώνουμε ἀλλοπρόσαλλα ὡς τὸν Μεγάλο Διαχωρισμό. Δὲν συμβαίνει μόνο στὸ σχολεῖο, ὅμως ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ἀποφύγουμε σὲ ἓνα πολὺ σημαντικὸ βαθμὸ.

8 Φεβρουαρίου / Μιὰ ἀνώτερη σχέση

Μαθαίνω καλύτερα ἔχοντας τὴν εὐθύνη τῆς προσωπικῆς σχέσης μὲ τὰ παιδιά, ποὺ ὑπερέχει καὶ ἀπὸ τὴ συγγραφικὴ εὐθύνη. Δὲν θὰ μπορούσα ποτὲ νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἐκπαίδευση, ἂν δὲν μάθαινα καὶ ὁ ἴδιος.

---

¹⁰⁶ Ἐνοχλεῖ κι ἐμένα, ὅμως δὲν μπορῶ νὰ τὰ ἐπικρίνω. Δὲν εἴμαστε ὅλοι ἕτοιμοι γιὰ ὅλα, οὔτε τὴν ἴδια στιγμή, οὔτε μὲ τοὺς ἴδιους ὄρους.

9 Φεβρουαρίου / Ζήτω ή τρέλα!

Σήμερα είχα δύο ώρες στο 1ο Γυμνάσιο, όπου τα μαθήματα γίνονται από κοντά. Τήν πρώτη προσπάθησα να ασχοληθώ με όλους. Έγινε κάτι, αλλά όχι σημαντικό. Τήν δεύτερη άφησα να διαβάσουν για το διαγώνισμα που θα έγραφαν άμεσα μετά και ήσαν αναστατωμένοι, και ασχολήθηκα με τη Βάλια, τήν Ειρήνη και τή Μελίνα, οί όποιες δέν άνησυχοῦσαν και ήθελαν να μιλήσουμε. Μοῦ ἔκανε έντύπωση ή σύνεση τῆς Μελίνας — και πόσο σιγά μιλάει ή Βάλια, ή όποία έννοεῖ να απαιτεῖ ανθρώπινες συνθηκες συζήτησης και όχι τήν όχλαγωγία, να φωνάζεις για να μπορέσεις να άκουστεῖς! Οί καλές ώρες με κάνουν να σκέφτομαι πόσο κρίμα εἶναι να διαιωνίζεται ό παραλογισμός. All together, κι ἄς μή γίνει ποτέ μάθημα! Ζήτω ή τρέλα! Από κοντά και οί Σουηδοί που πληρώνουν.

11 Φεβρουαρίου / Δύσκολη και σπουδαία ώρα

Οί δυσκολίες πολλές, κι ἔτσι αὐτές οί στιγμές ξεχωρίζουν ευχάριστα, ιδίως όταν προέρχονται από τα παιδιά των ΕΠΑΛ. Τελευταία ώρα, πτώματα όλοι κι ἐγώ περισσότερο, όπου λείει ή Βασιλική, ‘θέλετε να μην κάνουμε τήν σημερινή ώρα γιατί εἴμαστε κουρασμένοι;’ Ρωτάω λοιπόν τήν τάξη, όπως εἶναι φυσικό. Σιωπή! Ρωτάω τήν Βασιλική, ‘θέλεις να σε άπαλλάξω χωρίς άπουσία;’ Κι ἔτσι ή ἴδια άποσυνδέθηκε ευχαριστημένη,

κι ἐμεῖς κάναμε μία ἀπὸ τὶς καλύτερες συζητήσεις, παρὰ τὴν κούραση.

15 Φεβρουαρίου / Γραμματική

Σήμερα τὸ πρόγραμμα προβλέπει Γραμματική! Πάλι καλὰ ποὺ συμφώνησαν! Τὸ σχολεῖο δὲν ἐξηγεῖ τὴν σπουδαιότητα τῆς γλώσσας καὶ τῶν κειμένων. Ὅμως, ἂν μποροῦσε νὰ τὴν ἐξηγήσει, θὰ μοίραζε βιβλία ποὺ κακοποιοῦν τὴ γλώσσα; Κι ἂν τὸ ἔκανε, τὰ βιβλία ἀπὸ μόνα τους δὲν θὰ ἀκύρωναν τὴν ἐξήγηση; Θὰ ἦταν ὁ ἀπόλυτος ἐφιάλτης, ὅπως ἂν ἀνέλυε τὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας ὁ Στάλιν.¹⁰⁷ Πῶς θὰ μιλοῦσε γιὰ τὴν γλώσσα ἓνα βιβλίο ποὺ οἱ μισὲς λέξεις του εἶναι ὅλοι/λες καὶ τον/την;

Τὴν ἐπόμενη φορὰ θὰ κάνουμε ἀρχαῖο κείμενο (σύντομο),¹⁰⁸ νὰ δοῦμε στὴν πράξη μὲ ἓνα παράδειγμα, τί ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ κινδυνεύει σὲ μιὰ μετάφραση, ὅτι δὲν εἶναι καθόλου πολυτέλεια νὰ μαθαίνουμε Ἀρχαῖα.

¹⁰⁷ Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχει, πρὸς τὸ παρὸν στὴ συγκεκριμένη ἐκδοχὴ τοῦ ὁ ἐφιάλτης, τὸν περιέχει ὅμως ἡ συνολικὴ πραγματικότητα τοῦ σχολείου, τὸ ὁποῖο συστήνει τὸν ἑαυτό του ὡς εὐκαιρία γιὰ μάθηση, κοινωνικοποίηση, κ.λπ., ἐνῶ μοιράζει παραλογισμό.

¹⁰⁸ Τελικὰ δὲν χρειάστηκε παρὰ μόνο μία φράση!

22 Φεβρουαρίου / Ἡ ζωὴ μου εἶναι μιὰ ἀπορία

Ἐχωρίζω ἐδῶ τὸ κείμενο ἑνὸς παιδιοῦ¹⁰⁹ τῆς Γ' Γυμνασί-
ου. Στὴν τάξη ἐπίσης ἄρесе πολὺ, καὶ τὸ συζητήσαμε. Ἐλπίζω
παιδιά σὰν αὐτὸ νὰ κρατήσουν τὴν εὐαισθησία τους μεγαλώνον-
τας (δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο).¹¹⁰

¹⁰⁹ Στὰ περισσότερα παιδιά ἀναγνώριζα προσωπικότητες πλή-
ρεις, μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς εὐθύνες τους! Ἄλλωστε ὁ
βασικὸς χαρακτήρας δὲν ὑπάρχει ἤδη; Λέγεται ὅτι γύρω στὰ 7 ἔχει
διαμορφωθεί, καὶ ἔπεται 'μόνο' ἡ τελειοποίησή του. Καθόλου εὐκολο-
λο, συμβαίνει μάλιστα τὸ ἐξῆς. Ἄν ἔχω τοῦ κόσμου τὶς ἀρετές, ἔχω
διανύσει ὅλη τὴν πορεία γιὰ τὸ καλύτερό μου, ἀπομένει ὅμως ἓνα
ἐλάχιστο βηματάκι, ὁ Θεὸς θὰ κάνει τὰ πάντα γιὰ νὰ προχωρήσω
καὶ σὲ αὐτὸ — τόσο πολὺ, σὰν ἐδῶ νὰ κρινόταν τὸ σύνολο! Γι' αὐτὸ
εἶναι δυνατὸ ὡς τὸ τέλος νὰ προκύπτουν μεγάλες ταλαιπωρίες.

¹¹⁰ Αὐτὸ μὲ κάνει καὶ ἀπορῶ μὲ ὅσα θέλουν σώνει καὶ καλὰ νὰ
γίνουν γονεῖς! (Βέβαια, εἶναι μερικά, ὅπως ἡ Εἰρήνη, ποὺ θὰ εἶναι
ιδανικοὶ γονεῖς, καὶ πετάω ἀπ' τὴ χαρὰ μου γιὰ τὰ παιδιά τους, ποὺ
θὰ ἔχουν αὐτοὺς τοὺς γονεῖς!) Δὲν ἦταν κάποτε μικροὶ καὶ οἱ με-
γάλοι ποὺ ἀπορρίπτουμε; Εἶτε λοιπὸν τὰ παιδιά (ἄρα καὶ τὰ δικά
μας) χαλᾶνε μεγαλώνοντας, εἶτε ἡ πραγματικὴ φύση τους κρύβε-
ται, ὅσο εἶναι παιδιά, ἀπὸ προσωρινὰ πλεονεκτήματα — μιὰ ζωη-
ράδα παραπάνω, ἓναν αὐθορμητισμὸ, ἀφέλεια ποὺ μοιάζει μὲ ἀθω-
ότητα, φυσικὴ συστολὴ ἀπὸ μιὰ ἀδυναμία ποὺ μοιάζει μὲ ταπεινο-
φροσύνη, κ.λπ. Τὸ ἀξιόλογο παιδί ὅσο μεγαλώνει τόσο πιὸ παιδί
γίνεται, ἀναπτύσσει τὰ καλὰ τῆς νεότητος, μειώνει τὰ ἐλαττώμα-
τα, σὲ πορεία ποὺ διαρκεῖ ὡς τὸ τέλος τοῦ βίου, εἶναι συνήθως ἐπί-
πονη καὶ ἀργή. Κανονικά, θὰ μᾶς προσεῖλκυαν οἱ ἠλικιωμένοι πε-
ρισσότερο ἀπὸ τὰ παιδιά. Ποῦ ὀφείλεται τὸ ἀντίστροφο;

Ένα φαινόμενο που με αφορά αρκετά¹¹¹ τον τελευταίο καιρό είναι κατα πόσο είναι δυνατόν ένα παιδί¹¹² στην ηλικία μου να ξέρει ήδη το ποιος¹¹³ είναι, τι κάνει

¹¹¹ 'Αρκετά', δηλαδή, δέν τρελαίνομαι! Ύγιης στάση! Δέν βιαζόμαστε νά κλειστούμε σέ ταυτότητες, δίνουμε χρόνο νά προκύψει ὅ,τι πραγματικά θά μᾶς ἀγκαλιάσει ὁλόκληρους.

¹¹² Ὄταν ἀρχίσεις νά ζεῖς τέτοια ἀπορία, δέν εἶσαι παιδί. Τὸ παιδί πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι ἐμπιστοσύνη.

¹¹³ Βλέπεις τί ὑπέροχο νά εἶσαι φυσιολογικός ἄνθρωπος ἀντι γιὰ ἓνα τεχνητὸ πρᾶγμα, ἰδεοληπτικό; Πρόσεξε τί ὠραῖα πού σκέφτεται αὐτὸ τὸ παιδί: *‘κατα πόσο είναι δυνατόν ένα παιδί στην ηλικία μου να ξέρει ήδη το ποιος είναι’*... Χωρὶς ἀγωνία μὴν πάει καὶ θίξει κάποιον φεμινιστικὸ σύνδρομο, ἐνῶ μπορούσε νά γράφει *‘ποιὸ εἶναι’*, ἐφόσον ὑποκείμενο εἶναι *‘ἓνα παιδί’*, γράφει αὐθόρμητα *‘ποιοὺς εἶναι’*, κι ἂς εἶναι ἡ ἴδια κορίτσι! Γιατί; Ἐδῶ καὶ χιλιετίες ἢ γλῶσσα μας ἔχει δύο γένη γιὰ ἀνθρώπους (καὶ ὄχι μόνο, ἀλλὰ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ ἄνθρωποι). Τὸ οὐδέτερο, ὅπως δηλώνει καὶ ἡ λέξη, δέν εἶναι γένος, προσδιορίζεται ἀρνητικά. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ παιδί πού ἔγραφε τὸ κείμενο, ἔνοιωσε πῶς δέν *‘κολλάει’* νά πεῖ *‘ποιὸ εἶναι’*, τὴν ὥρα πού ζητούμενο εἶναι ἀκριβῶς ἡ ταυτότητα, νά φύγει ἀπὸ τὸ οὐδέτερο τοῦ *‘παιδιοῦ’*. Καὶ πάλι ἀπέφυγε αὐθόρμητα τὸ *‘ποιὰ εἶναι’*, ἐπειδὴ αὐτὸ θά ἦταν στὰ συγκεκριμένα συμφραζόμενα ὑπερβολικὰ ἐξηρητημένο ἀπὸ τὸ φύλο της, τὴν ὥρα πού ἀναζητᾷ τὴν ταυτότητά της ὡς ἀνθρώπου, καὶ ὁ ἄνθρωπος, μᾶς ἀρέσει ἢ δέν μᾶς ἀρέσει, γραμματικὰ ἔχει ἀρσενικὸ γένος. Πιὸ μετὰ, σὲ ἄλλα συμφραζόμενα, λέει *‘ποιὰ εἶμαι’*, ἀφοῦ δέν παύει νά εἶναι καὶ κορίτσι, καὶ πιὸ μετὰ λέει *‘χωρὶς κανένα παρόμοιο με εμένα’*, καὶ ὄχι *καμμιά παρόμοια*, ἐφόσον χάρη στὸ γένος τοῦ ἀνθρώπου, γραμματικὰ τὸ ἀρσενικὸ περιέχει καὶ τὰ δύο γένη. Βλέπεις, ὅταν κάποιος εἶναι ἄνθρωπος, νοιώθει ἄνθρωπος καὶ σκέφτεται ἀνθρώπινα, τί ὠραῖα πού ἐκφράζεται, φυσιολογικά, φυσικά, μὲ ἀντιθέσεις, μὲ διαφοροποιήσεις, μὲ αὐθορμητισμὸ, χωρὶς

και τι θέλει, ή κατά πόσο κάνω εγώ κάτι λάθος. Από μικρή νόμιζα ότι με ξέρω, τι ήθελα να κάνω, ποια είμαι. Τελευταία όμως ό,τι ήξερα δεν ισχύει για μένα. Ό,τι στο παρελθόν έκανα αυθόρμητα τώρα δεν τα θεωρώ καν σωστά η ενδιαφέροντα.¹¹⁴

Όσο το συζητάω με άτομα της ηλικίας μου όλοι λένε τα ίδια, “ούτε εγώ ξέρω”,¹¹⁵ ή κάτι παρεμφερές, και ενώ όλοι το λένε κανένας δεν το δείχνει!¹¹⁶ Όλοι στην τελική δείχνουν να ξέρουν τι θέλουν, όχι αναγκαστικά κάτι μεγάλο που θα αλλάξει την ζωή τους αλλά και το πιο μι-

ιδεοληπτικές κατασκευές και χωρίς τὰ τεχνητά και αποκρουστικά όλοι/λες τῶν σχολικῶν βιβλίων; Σκέψου νὰ ἔγραφε, ‘χωρίς κανέναν/μιά παρόμοιο/μοια με εμένα’, ή ἀπορία της δὲν θὰ εἶχε κἄν ὑπάρξει, ἂν εἶχε ἥδη ὑπάρξει τόσο προχωρημένη διαστροφή, και δὲν θὰ συναντοῦσες παρὰ ἄλλη μιὰ θλιβερή περίπτωση ιδεοληψίας, μιὰ κατεστραμμένη ψυχὴ — κάτι πού συνάντησα σὲ πολὺ μικρὸ βαθμὸ, τῆς τάξης τοῦ 5%, ἀκόμη και στὰ ΕΠΑΛ. Τὰ βιβλία τοῦ σχολείου ἐκφράζουν μιὰ περιθωριακὴ ἀντίληψη. Πῶς κατόρθωσε κάτι τόσο ἀδύναμο στὴν κοινωνία, νὰ κυριαρχήσει στὴν ἐκπαίδευση; Γιατί οἱ πολιτικάντηδες, δεξιοὶ και ἀριστεροί, ἔχουν τρελαθεῖ στὰ ὅλοι και ὅλες, ὅταν ἡ ἀπήχηση στὸ κοινωνικὸ σῶμα εἶναι τόσο μικρὴ; Ἔχουμε και ἐδῶ μιὰ περίπτωση ἡγεμονίας τῆς ἀριστεροσύνης; Πῶς ἐξηγεῖται; Πάντως, ἂν φθάσουμε, ἐπειδὴ δὲν μᾶς ἀρέσει τὸ ἓνα και τὸ ἄλλο, νὰ καταργήσουμε τὰ Ἑλληνικά, τουλάχιστον ἄς μὴ νομίζουμε ὅτι μᾶς ἐνδιαφέρει ή μόρφωση, ὅπως κάνει τὸ σχολεῖο μας, τὸ ὁποῖο μοιράζει διαφθορὰ και τὴν ὀνομάζει παιδεία.

¹¹⁴ Ὅρισμὸς τῆς ἐνηλικίωσης. Ἀνεξέταστες βεβαιότητες καταρρέουν, ὁ ἑαυτὸς ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται μέσα στὴν ἀπορία του.

¹¹⁵ Ἐπειδὴ ἓνα ἐρώτημα σὲ ἀναγκάζει νὰ ὁμολογήσεις ἄγνοια, δὲν σημαίνει ὅτι τὸ ὅλο θέμα σὲ ἀπασχολεῖ.

¹¹⁶ Δὲν ἔχει ἀφορμὴ νὰ τὸ δείξει, ἐφόσον δὲν τὸν ἀπασχολεῖ.

κρό είναι σίγουροι για αυτό, και νιώθω ακόμη πιο περίεργα γιατί εγώ δεν είμαι.

Με κάνουν να νιώθω σαν να μην ανήκω εκεί, και ίσως όντως να μην ανήκω, αλλά μετά το μόνο που σκέφτομαι είναι, και εγώ πού ανήκω; Αν δεν ανήκω με τα παιδιά του σχολείου της περιοχής της ηλικίας μου, πού ανήκω; Ή είμαι απλά μόνη μου; Χωρίς κανέναν παρόμοιο με εμένα;¹¹⁷

23 Φεβρουαρίου / Μᾶς φταῖνε οἱ παπάδες;

Σήμερα στο ΕΠΑΛ ἔφεραν τὴ συζήτηση στὰ στραβὰ τῆς Ἐκκλησίας! Ἡ γνώμη πολλῶν συνοψίζεται στὸ ἐξῆς: ἐντάξει ὁ χριστιανισμός, ἀλλὰ ὄχι οἱ παπάδες! Ὅμως τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι τόσο ἀπλό, καὶ τὸ δημιουργοῦν ὅλοι ὅσοι δηλώνοντας χριστιανοὶ δὲν πιστεύουν ἀληθινά — παπάδες ἢ μὴ. Οἱ ἱερεῖς εἶναι φυσικὸ νὰ γίνονται χειρότερο παράδειγμα, ὅμως ἡ πίστη ἔρχε-

---

¹¹⁷ Ὁ κίνδυνος ἐδῶ εἶναι νὰ νομίσει κανεὶς ὅτι ὑπερέχει, ἐπειδὴ μεγάλωσε πιὸ γρήγορα. Λίγη ὑπομονὴ χρειάζεται, καὶ δὲν θὰ ἀργήσεις νὰ ἀναγνωρίσεις τοὺς δικούς σου, καὶ ἤδη ἄρχισες νὰ τὸ κάνεις! Πολλοὶ φθάνουν σὲ βαθειὰ γεράματα, καὶ ἀκόμη ζοῦν σὲ συνήθειες, ἐμπάθειες καὶ προκαταλήψεις. Ἡ πνευματικὴ ἐνηλικίωση δὲν εἶναι μόνον θέμα ἡλικίας.

ται από μέσα μας, αν είναι γνήσια, και βρίσκει ο Θεός τρόπους να βοηθήσει. Ποιοί παπάδες εμπόδισαν εμάς να πιστέψουμε; Στόν βαθμό που ο κληρικός έχει προβλήματα, είναι δυνατό να με καθυστερήσει, να με ύπονομεύσει, να με τραυματίσει, αλλά ως εκεί: δεν θα γίνει καταστροφικός, αν δεν βρει άφορμες μέσα μου. Ποιός είναι όμως ο βαθμός του προβλήματος;

Το 'παπαδαριό', όπως αποκαλούν μερικοί τους ιερείς μας, για μένα υπήρξε πνευματικό στήριγμα πολλά χρόνια. Οί μοναχοί, και μόνο που σκεπτόμουν ότι άφησαν τὰ πάντα για να γνωρίσουν όσο γίνεται περισσότερο τον Θεό. 16 χρονών στους μοναχούς αναγνώριζα, ότι πιο σπουδαίο μπορεί να κάνει ο άνθρωπος, ασχέτως αν δεν είχε ο ίδιος την κλίση να γίνω μοναχός. Οί ιερείς με τη Λειτουργία και τὰ Μυστήρια, τὴν εὐσέβεια, τὴν σπουδή, τὴν φιλανθρωπία... Φυσικά θὰ βρεις και προβλήματα, όμως οί ἀρετὲς εἶναι περισσότερες. Μοῦ φαίνεται πὼς οί ἐπικριτὲς ζητοῦν εὐκαιρία. Δὲν θὰ εἶχαν καλὸ λόγο να ποῦν ἀκόμη και αν ὅλοι οί παπάδες ἦταν ἄγιοι.

25 Φεβρουαρίου / Μᾶς χρειάζονται τὰ Ἀρχαῖα;

Τὸ εἶδαμε και ἔγινε ἀντιληπτό: ἀποκλείεται να διαβάσεις τὰ ἀρχαῖα κείμενα στὰ σοβαρά, αν δὲν παρακολουθεῖς τὸ πρωτότυπο. Δὲν θέλεις να ἔχεις ἐπαφή με τὴ γλῶσσα; Ἐέχασε τὸν Ὅμηρο, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Αἰσχύλο, και ὅλους. Οί μεταφράσεις εἶναι βοηθητικές, συχνὰ παραπλανητικές, συνήθως ἀνεπαρκεῖς. Κι ἐνῶ μιλάμε τὴν ἴδια γλῶσσα χι-

λιάδες χρόνια, σήμερα που έχουμε όλη αυτή την συστηματική εκπαίδευση δεν κατορθώνουμε να μάθουμε ούτε καν τις μικροδιαφορές που εμποδίζουν να αποκτήσουμε στοιχειώδη έπαφή με τις παλαιότερες μορφές της γλώσσας μας.¹¹⁸ Είναι φανερό ότι δεν μας χρειάζονται τα κείμενα αυτά, δεν έχουμε τί να κάνουμε μαζί τους. Και όμως με ξάφνιασε που δεν μπόρεσαν να ταυτοποιήσουν το *ἐμῶ* ή το *κεχαρισμένος*. Και τα δύο, όπως όλες σχεδόν οι αρχαίες λέξεις, έχουν παρουσία στα νέα Έλληνικά, και όμως, μετά απ' όλα τα Αρχαϊα που διδάχθηκαν, δεν καταλαβαίνουν μία από τις πιο βασικές αντωνυμίες και μία μετοχή παρακειμένου πασίγνωστου ρήματος. Οι ώρες που αρπάξαμε από τη ζωή τους πετάχτηκαν στο καλάθι των άχρηστων.¹¹⁹

¹¹⁸ Ένα παράδειγμα: *ή ζωή εν τάφω κατετέθης Χριστέ, και Ἀγγέλων στρατιαί ἐξεπλήττοντο. Τί ἀκατανόητο ὑπάρχει ἐδῶ; Τί περισσότερο θά καταλάβαινα, ἂν ἔλεγε: ή ζωή στον τάφο κατατέθηκες Χριστέ, και στρατιές Ἀγγέλων ἐκπλήσσονταν; Κάποιες καταλήξεις διαφέρουν, οι λέξεις είναι όλες ίδιες με τις σημερινές. Πολλά κείμενα έχουν δυσκολίες, όμως βλέπεις ως ποῦ φθάνει ή ταυτότητα της γλώσσας και πόσο ἀπλό είναι καταβάλλοντας μιὰ προσπάθεια ὄχι να μάθεις Αρχαϊα, ἀλλά να μπορείς να παρακολουθεῖς τὸ πρωτότυπο ὥστε να διακρίνεις πῶς ἀλλάζει τὸ νόημα στή μετάφραση, στα σημεία που ἀλλάζει πραγματικά και σημαντικά, ἀκόμη και για τὴν διαφορά της σειράς τῶν λέξεων.*

¹¹⁹ Μοῦ ἔλεγαν ἐπίσης για τις ξένες γλωσσες, ὅτι είναι ἀδύνατο να τις μάθουν στο σχολεῖο. Μήπως τὸ ἴδιο δὲν συνέβαινε στα δικά μας χρόνια; Ποιός ἔμαθε ξένη γλώσσα στο σχολεῖο; Φορτώνουμε τὸ πρόγραμμα με ὥρες για τὸ ἓνα και τὸ ἄλλο, κακοποιῶντας τὰ παιδιὰ, ἀφοῦ για να μάθουν ὅτιδήποτε τὸ φροντιστήριο είναι μονόδρομος. Τώρα θά μποῦν Ἀγγλικά στο Νηπιαγωγεῖο! Δὲν ἔχουν μάθει οὔτε Ἑλληνικά ὡς τὸ Λύκειο, θά μάθουν ὅμως Ἀγγλικά ἀπὸ τὸ

26 Φεβρουαρίου / Συμφέρει ἢ ὑποκρισία;

Ἄρκετὰ καλὴ ἰδέα ἀποδείχτηκε νὰ ἀφήνω νὰ διαλέγουν οἱ ἴδιοι¹²⁰ τὸ θέμα τῆς ἡμέρας ὅποτε θέλουν. Ἄν συμβεῖ νὰ τοὺς ἀπασχολεῖ κάτι, βρίσκουν εὐκαιρία. Καὶ ὅπως φαίνεται τοὺς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν ὑποτιθέμενη ‘Τελικὴ Κρίση’ καὶ τὴν Δικαιοσύνη. Τοὺς ἔκανε ἐντύπωση ποὺ εἶπα ὅτι ὁ Θεὸς δὲν τιμωρεῖ κανένα σὲ καμμιά περίπτωση, οὔτε τὴν πιὸ ἀκραία (Μάο, Στάλιν, Χίτλερ, κ.λπ.) Ἡ ἀντίληψη ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι μιὰ παρεξήγηση, πὼς οἱ καλοὶ ἀμείβονται στὸν παράδεισο, οἱ κακοὶ τιμωροῦνται στὴν κόλαση! Δὲς τίς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ. Παντοῦ σχεδὸν εἶναι ὁ αὐστηρὸς Κριτής. Σκέψου καὶ τὴν πεποιθὴση ὅτι συμφέρει νὰ ζοῦμε ὡς ἐάν ὑπῆρχε ὁ Θεός, ἀκόμη κι ἂν δὲν ὑπάρχει! (Τὸ λέει ἓνας ἥρωας τοῦ Ντοστογιέφσκυ, ὁ Ἰβάν Καραμάζωφ, καὶ πιὸ πρὶν ὁ Βολταῖρος, καὶ πιὸ πρὶν ὁ Πασκάλ, καὶ ἀκόμα πιὸ πρὶν ὁ Ὀβίδιος). Ὡραία λογικὴ! Ἰδανικὴ γιὰ νὰ μὴν ἀνακαλύψεις ποτὲ οὔτε τὸν Θεὸ οὔτε τὸ πραγματικὸ σου συμφέρον! Ὅμως ἂν δὲν γίνεσαι καλύτερος, γίνεσαι χειρότερος, καὶ μέσα στὴν ἀδιαφορία καὶ τὴν ὑποκρισία ἢ ἐπιδείνωση εἶναι βέβαιη.

Νηπιαγωγεῖο. Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω πὼς εἴμαστε ἱκανοὶ γιὰ τόση παράνοια.

¹²⁰ Σκέψου νὰ ἔγραφα: *οἱ ἴδιοι/ες...* Μιλᾶμε γιὰ ρεζιλίκι. Τὰ σχολικὰ βιβλία κακοποιοῦν τὴ σκέψη — μᾶς φταίει ὅμως ἂν θὰ μποῦν ἢ θὰ βγοῦν τὰ ἐξῆς κεφάλαια, ἢ ἂν θὰ προσθέσουμε νέα συγγράμματα. Κράτος ποὺ δίνει στοὺς μαθητὲς ὅλο αὐτὸ τὸ σκουπιδαριό, ὀνομάζοντάς το *ἐγκεκριμένο σχολικὸ βιβλίο*, πόσο καλὲς ἀποφάσεις μπορεῖ νὰ πάρει γιὰ τὴν παιδεία;

1 Μαρτίου / Ἐκπλήξεις

Σήμερα προσέξαμε ὀρισμένα ποιήματα τοῦ Καβάφη.¹²¹ Περισσότερο μὲ ἐντυπωσίασε ἓνα παιδί στὴν Γ΄ Γυμνασίου, ἐπειδὴ ἔφθασε πολὺ κοντὰ σὲ μιὰ πραγματικὴ ἐξήγηση τῆς παρατήρησης τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴ σχέση ἱστορίας καὶ ποίησης.¹²² Στιγμὲς πού σὲ δυναμώνουν νὰ συνεχίσεις.¹²³ Καὶ ὅπως φαίνεται ‘σκανδαλίζει’ τὸ ζήτημα τῶν δεινῶν. Ἀποροῦν γιατί ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐπιτρέπει τόσες συμφορές, κάποτε μαζεμένες, συντριπτικές...

¹²¹ “Ὅσο μπορεῖς. Θερμοπόλες. Τὰ παράθυρα. Ἀπιστία. Τὰ ἄλλα τοῦ Ἀχιλλέως.

¹²² “Ὅτι, φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν: *Περὶ Ποιητικῆς* 1451b.

¹²³ “Ἐνα παιδί μὲ διόρθωσε ὅταν εἶπα τὸ ἀντίθετο ἀπ’ ὅ,τι σὲ ἄλλο μάθημα, πού σημαίνει ὅτι ὄχι μόνο πρόσεχε, ἀλλὰ τὸν ἐνδιέφερε ἀρκετὰ γιὰ νὰ τὸ θυμᾶται μετὰ ἀπὸ καιρό. Τὸ περιστατικὸ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ἀφιερῶσουμε ἓνα μάθημα στὴν προκατάληψη, διότι αὐτὸ πού εἶχα πεῖ πρῶτο ἦταν συμπέρασμα δικῆς μου ἔρευνας, ἐνῶ ἀργότερα εἶπα κάτι πού εἶχα μάθει ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ ὡς τὸ Παν/μιο, τὸ ὁποῖο πιστεύει ἐπίσης ἡ Ἐκκλησία ἀκόμη σήμερα, καὶ εἶναι κοινὸς τύπος στὴν κοινωνία μας — τὸ πιστεύουν οἱ πάντες! Προφανῶς τὸ λάθος μοῦ ἔχει ἐντυπωθεῖ τόσο βαθειά, ὥστε ἔφθασα νὰ τὸ πῶ ἀσυναίσθητα σὰν νὰ ἦταν αὐτονόητο, κι ἄς παρέβαινε τὴν ἴδια τὴν προσωπικὴ μου γνώση! Φρικτὸ ἀλλὰ συμβαίνει, προφανῶς. Μὲ τὴν προκατάληψη εἶναι σὰν νὰ ὑπάρχει ἄλλος ἑαυτὸς πού κάνει τὰ δικά του. Τὴν ἐπόμενη μέρα τινάχτηκα ἀπὸ τὸν ὕπνο ἔντρομος καὶ λέω “Δὲν εἶναι δυνατὸν! Τί ἦταν αὐτὸ πού εἶπες!”

2 Μαρτίου / Αντιθέσεις

Άλλη μιὰ τρελή μέρα τῶν ἀντιθέσεων! Στὴν ἀρχὴ μὲ τὰ παιδιὰ τοῦ 1ου Γυμνασίου καὶ θέμα τὴν αὐτογνωσία. Μετὰ εἶχα κενὸ ὥσπου νὰ ἔρθουν τὰ τμήματα τοῦ ΕΠΑΛ, καὶ δὲν ἔκανα τίποτα, δὲν μπῆκα στὸ Ἴντερνετ, δὲν διάβασα, ἤθελα νὰ μείνω μὲ τὴν αἴσθησή τῶν παιδιῶν αὐτῶν. Ἔπειτα, στὶς ὥρες τοῦ ΕΠΑΛ, τὸ πρῶτο τμήμα στὴν τρελὴ χαρὰ, καὶ μιὰ συζήτηση ἐλεύθερη, προσωπική, γόνιμη, ἀνετη, δὲν θυμόσουν ἂν ὑπῆρχε σχολεῖο, θὰ μπορούσε νὰ διαρκέσει ὥρες... Στὸ ἐπόμενο τμήμα μοῦ ἔλεγαν ὅτι ὁ Κουφοντίνας δὲν εἶναι τρομοκράτης ἀλλὰ ἐπαναστάτης, οἱ μπάτσοι γουρούνια καὶ ὁ Κούλης γκαντέμης...

3 Μαρτίου / Δὲν ἰσχύει

Σήμερα μιλήσαμε γιὰ μερικὲς ἰδέες ποὺ νομίζονται χριστιανικές, ἐνῶ διαστρεβλώνουν τὸν χριστιανισμό καὶ δημιουργοῦν μεγάλες παρεξηγήσεις.

Ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὕα.

Δὲν ἰσχύει. Ἀπορεῖς, πῶς γίνεται κάτι τόσο ἄσχετο νὰ περνάει γιὰ ἱερὴ ἀλήθεια. Οἱ διηγήσεις τῆς Δημιουργίας στὴν Βίβλο εἶναι ποιητικὰ καὶ συμβολικὰ κείμενα, δὲν γίνεται νὰ γνωρίζουμε τί λέγεται, ἂν δὲν διαβάζουμε ἀναζητῶντας ἓνα νόημα ποὺ ὑπερβαίνει συνθηκὲς καὶ συμπτώσεις, ὅτιδήποτε μπορεῖ νὰ ἀλλάξει μὲ τὸν τόπο καὶ τὴν ἐποχὴ. Τότε θὰ δοῦμε νὰ ἐγγράφεται στὶς διηγήσεις αὐτὲς ἀκόμα καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐξέλι-

ξης. Τὰ σχετικά μὲ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐὰ δὲν περιγράφουν τὴν ἱστορία τῆς δημιουργίας ἀλλὰ ἐξηγοῦν τὴν οὐσία τῆς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μιὰ ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ, ἡ γυναίκα εἶναι μιὰ ἐνότητα μὲ τὸν ἄνδρα, τὸ σύνολο τῆς ὑπαρξῆς εἶναι μιὰ ἐνότητα μὲ τὸν Θεό.

Ὁ Θεὸς κάποτε δημιούργησε τὸν κόσμο.

Δὲν ἰσχύει. Καὶ αὐτὴ εἶναι πολὺ διαδεδομένη παρανόηση, ὅτι κάποια στιγμή ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν κόσμο! Στὸν Θεὸ δὲν ὑπάρχει πρὶν καὶ μετὰ, ἡ ὑπαρξὴ Του δὲν ὑπάγεται στὸν χρόνο, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτα ποὺ δὲν ἔκανε προηγουμένως. Ἐφόσον ὑπάρχει ὁ κόσμος, ἡ ψυχὴ, ὅτιδήποτε, ἔχουν αἰώνια σχέση μαζί Του. Ἡ Δημιουργία σημαίνει τὴν ἐξάρτηση, ὅτι ὅλα χρειάζονται Ἐκεῖνον γιὰ νὰ ὑπάρχουν. Μέσα στὸν χρόνο τὰ ἴδια μπορεῖ νὰ οἰκειοποιῶνται τὴν ἐξάρτηση σὰν ἐξέλιξη, ἀλλαγὴ, δημιουργία, κ.λπ.

Ὁ ἄνθρωπος ζοῦσε εὐτυχισμένος στὸν παράδεισο, ἀπ' ὅπου διώχθηκε μετὰ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα.

Δὲν ἰσχύει. Ὁ παράδεισος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι μιὰ ξεπεσμένη κατάσταση, ὁ ἄνθρωπος ἤδη ἐκεῖ δὲν εἶναι φίλος μὲ τὸν Θεό, τὸν ἀκούει ἀπὸ μακριά, τὸν ἀντιλαμβάνεται ἐπίφοβο, δέχεται ἐντολὲς ὅπως ἀπὸ ἀφέντη, καὶ ἀποφασίζει ἐν τέλει νὰ ἀντιδράσει προσπαθῶντας νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν ἐλευθερία του. Ἡ 'ἐκδίωξη' ἀπὸ τὸν δῆθεν παράδεισο ὄχι μόνο δὲν τιμωρεῖ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ τοῦ δίνει εὐκαιρία νὰ ἀνακαλύψει τὴν ἐλευθε-

ρία του και να ἐπιστρέψει στὸν ἀληθινὸ παράδεισο, πὺ εἶναι ἡ ἐνότητα, οἰκειότητα καὶ φιλία μὲ τὸν Θεό.¹²⁴

Ἡ Δευτέρα Παρουσία εἶναι Ἡμέρα Κρίσης.

Δὲν ἰσχύει. Ὁ Θεὸς δὲν κρίνει οὔτε τιμωρεῖ κανένα γιὰ κανένα λόγο. Ὁ σατανᾶς δὲν βρίσκεται στὴν κόλαση ἐπειδὴ ‘τιμωρήθηκε’. Κανένας ἄνθρωπος δὲν θὰ διωχθεῖ, κριθεῖ, τιμωρηθεῖ. Κόλαση εἶναι ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ¹²⁵ διαίρεση ἀπὸ τὸν Θεό. Τὴν ἀποφασίζει καθένας μόνος του γιὰ τὸν ἑαυτό του στὴν πράξη, μὲ τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς του (δὲν εἶναι ‘δίλημμα’ τῆς στιγμῆς). Μὲ τὸν βίο μας δημιουργοῦμε τὸν παράδεισο καὶ τὴν κόλαση, δηλαδὴ σχέση εἴτε ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση μας. Φύση μας εἶναι ἡ ἐνότητα μαζί Του.

Στὴν Δευτέρα Παρουσία θὰ ἀνοίξουν οἱ τάφοι καὶ θὰ ἀναστηθοῦν οἱ νεκροί.

Δὲν ἰσχύει. Καὶ αὐτὸ εἶναι τόσο ἄσχετο, ὥστε ἀπορεῖ κανεὶς πῶς κυκλοφορεῖ σὰν ἀλήθεια τῆς πίστης.¹²⁶ Ὅ,τι συνήθως

¹²⁴ Περισσότερα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ γράφω στὸν *Χρόνο καὶ Δημιουργία*, σ. 75 κ.έ.

¹²⁵ Ἀπόλυτη διαίρεση, εἶναι νὰ μὴν ὑπάρχεις, νὰ ἔχεις ἀρνηθεῖ τὴν δημιουργία σου (αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πὺ ἡ Ἐκκλησία ἀντιμετωπίζει μὲ αὐστηρότητα τὴν αὐτοκτονία, ἐπειδὴ εἶναι ἡ ἀμέσως ἐπόμενη ριζικὴ ἄρνηση τοῦ Θεοῦ). Ἀλλιῶς, καὶ ὁ δαίμονας γιὰ νὰ ὑπάρχει εἶναι ἐνωμένος μὲ τὸν Θεό, τὴν μόνη ἀρχὴ καὶ ‘ὕλη’ γιὰ τὰ πάντα, καὶ διαιρεῖται μόνο μὲ τὸν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς του, δηλαδὴ μὲ τὴν κακία.

¹²⁶ Κάνουν ὀρθοσκευτικὰ τόσα χρόνια, (ὑποτίθεται πῶς) ἔχουν μάθει τίς πιὸ ἀπίθανες λεπτομέρειες γιὰ τὰ πιὸ εἰδικὰ θέματα, ἀλλὰ

ονομάζουμε θάνατο, ούτε καν υπάρχει! Τὴν ὥρα τοῦ ‘θανάτου’ αὐτὸ ποὺ συμβαίνει εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ ‘ξεφορτώνεται’ τὸ σῶμα τῆς ταπείνωσης, στὸ ὁποῖο εἶναι τώρα σὰν φυλακισμένη,¹²⁷ καὶ ἀπομένει μὲ μιὰ ‘αἰθέρια’, σχεδὸν ἄυλη, σωματικότητα, μὲ τὴν ὁποία περνάει σὲ ἄλλη διάσταση. Μόνος θάνατος εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη διαίρεση ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ Ἀνάσταση εἶναι ἡ τέλεια ἐνότητα τῆς ζωῆς μαζί Του. Μὲ τὴν Ἀνάσταση ὡς σωματικὸ γεγονός τὰ ἱερά κείμενα χρησιμοποιοῦν μιὰ πραγματικότητά γνωστὴ σὲ ὅλους καὶ ὀδυνηρὴ, ἐπειδὴ συνδέεται μὲ τὸν χωρισμὸ ἀπὸ ἀγαπημένους μας μέσα ἀπὸ τὴν θέα τοῦ ἄψυχου σώματος, γιὰ νὰ δείξουν πόσο χαρμόσυνη εἶναι ἡ νίκη ἐπάνω στὸν θάνατο, ἢ ἐπίγνωση ὅτι δὲν υπάρχει θάνατος, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς ζωντανῶν, καὶ ἀληθινὴ ζωὴ ἢ ζωὴ μαζί Του.

Ἡ νηστεία εἶναι ἀποφυγὴ ὀρισμένων τροφῶν.

Δὲν ἰσχύει. Τί κακὸν ὑπάρχει στὶς τροφές ποὺ ἀποφεύγουμε, τὸ ὁποῖο εἶναι κακὸ ὀρισμένες ἡμέρες καὶ ὄχι ἄλλες; Ἄν πάλι τὸ πρόβλημα βρίσκεται στὴν ἀπόλαυση, γιατί δὲν πρέπει νὰ ἀπολαύσω ἓνα ποτήρι γάλα, ἐνῶ μπορῶ νὰ ἀπολαύσω μιὰ μακαρονάδα; Ἡ νηστεία ὡς ἀποφυγὴ συγκεκριμένων τροφῶν εἶναι περιφρόνηση τῆς εὐσέβειας. Νηστεύω σημαίνει πεινάω, καὶ τόσο πιὸ ἀληθινὰ νηστεύω, ὅσο περισσότερο πεινάω — μέ-

---

ἀκόμη ἀγνοοῦν πῶς διαβάζουμε ἓνα ποιητικὸ / συμβολικὸ κείμενο! Ὁ ἄλλοτε πῶς τὸ σχολεῖο μας τὸ ἔχουν ὀργανώσει ἐξωγήινοι.

¹²⁷ Σὰν φυλακισμένη ὄχι ἐπειδὴ βρίσκεται ‘μέσα’ του. Ἡ φυλάκιση σημαίνει τὴν ἐξάρτηση, ὅτι ἡ σωματικὴ τῆς διάσταση περιορίζει τὶς δυνάμεις τῆς.

χρη του σημείου να δοκιμάζεται ή υγεία μου.¹²⁸ Τί σημαίνει όμως ή επικίνδυνη αυτή ταλαιπωρία — πότε, με ποιές προϋποθέσεις, γιατί ωφελεί; Την νηστεία που χρειάζεται πραγματικά, προσωπικά για μένα, ήπια ή άγρια, την στέλνει ο ίδιος ο Θεός, και μπορεί να είναι άρρώστια, φτώχεια, απώλεια, όποιαδήποτε ‘συμφορά’. Κατά τὰ άλλα, να γλεντάς Μ. Παρασκευή δεν συνιστά παράκαμψη μιᾶς μάταιης νηστείας, ἀλλὰ χυδαίότητα.

Πρέπει να πιστεύουμε τυφλά, χωρίς να έρευνᾶμε.

Δέν ισχύει. Ο ίδιος ο Χριστός συμβουλεύει, ‘να έρευνᾶτε τίς Γραφές’, και ο χριστιανισμός αρχικά υιοθετήθηκε μόνο από τους Έλληνες, από μιᾶ παράδοση έρευνας, σκέψης, συζήτησης. Δέν είναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι οἱ λεγόμενες ‘δυτικές’ χώρες, οἱ χώρες που ἔβαλαν τὰ θεμέλιά τους στον χριστιανισμό, είναι οἱ περισσότερο σκεπτόμενες. Πίστη δέν είναι ή φανατική προσκόλλησή σε μιᾶ ιδεολογία, ἀλλὰ ή ἐμπιστοσύνη σε συγκεκριμένες ποιότητες τῆς ζωῆς μας, που ἀναγνωρίζουμε τόσο ὑψηλές, ὥστε να δεχόμαστε ὅτι χαρακτηρίζουν τήν ἴδια τή θεότητα. Αρχίζω να πιστεύω στον Θεό, στον βαθμό που αρχίζω να πιστεύω ἀληθινά στον ἄνθρωπο.

Οἱ θεῖες ἐντολές είναι διαταγές και ή παρακοή τους ἐπιφέρει ποινή.

Δέν ισχύει. Οἱ ἐντολές είναι ὑποδείξεις, συμβουλές για δρόμους που δέν μπορῶ να ἀγνοήσω, ἄν θέλω να φθάσω σε ἕνα συγκεκριμένο προορισμό. Για παράδειγμα, ή ἐντολή τῆς ἀγά-

¹²⁸ Σκέψου πόσο αντίθετο είναι αυτό με μιᾶ ἄλλη ‘εὐσεβῆ’ νοοτροπία, ὅτι ή νηστεία είναι ἀποτοξίνωση...

της τοῦ πλησίον δὲν σημαίνει ὅτι μισῶντας τὸν ἄλλο θὰ τιμωρηθῶ, ἀλλὰ ὅτι ἓνας ἄνθρωπος γεμάτος ἀπὸ μίσος δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ζήσει κοντὰ στὸν Θεό, πού εἶναι ἡ ἀγάπη. ‘Τιμωρία’ γιὰ τὶς ‘παραβάσεις’ εἶναι οἱ ἴδιες οἱ παραβάσεις, τὸ γεγονός ὅτι ἀποφάσισα νὰ μὴ φθάσω ἐκεῖ πού δείχνουν οἱ ἐντολές. Μὲ καλεῖ στὸν ἑαυτὸ Του καὶ προτιμῶ τὴν διαίρεση. ‘Ποιῶν’ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ μου, διατάζω τὸν Θεὸ νὰ ζήσει μακριά μου.

Ἡ Καινὴ Διαθήκη εἶναι τὸ θεμέλιο τῆς χριστιανοσύνης.

Δὲν ἰσχύει. Ἡ Καινὴ Διαθήκη οὔτε κἂν ὑπῆρχε ὅταν δημιουργήθηκε ἡ χριστιανοσύνη, θεμέλιο τῆς ὁποίας εἶναι ὁ Χριστός. Μόνο μιὰ ψεύτικη θρησκεία θὰ ἄρχιζε ἀπὸ ἓνα βιβλίο. Ὅλες οἱ γνήσιες θρησκείες¹²⁹ ἀρχίζουν μέσα στὴν συμβίωση καὶ ἀναπτύσσονται ἀπὸ κοινὰ βιώματα καὶ διαθέσεις πού προκύπτουν στὴν ἴδια τὴν καθημερινότητα. Πέρασαν αἰῶνες μέχρι ἡ Ἐκκλησία νὰ καταλήξει ποιά κείμενα ἀπ’ ὅσα κυκλοφοροῦσαν ὡς Εὐαγγέλια, Ἐπιστολές, Πράξεις, κ.λπ., θὰ ἀναγνωρίζονταν ἀξιόπιστα καὶ θὰ ἐντάσσονταν στὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἡ Βίβλος εἶναι ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, καὶ θεμέλιο τῆς Ἐκκλησίας ὁ Χριστός. Μέχρι σήμερα ὅσοι πιστεύουν πραγματικά, δὲν πιστεύουν σὲ κάποιες ιδέες πού διάβασαν σὲ ἓνα βιβλίο, ἀλλὰ σὲ βιώματα τῆς ζωῆς τους, τὰ ὁποῖα ἀναλογίζονται καὶ μέσα στὰ ἱερά κείμενα, καὶ ὄχι μόνο σὲ αὐτά, καὶ πολλοὶ δέχονται ἄμεσες προσωπικὲς ἀποκαλύψεις τῆς θεότητας τοῦ Χριστοῦ.

¹²⁹ Προφανῆς ἐξαίρεση τὸ Ἰσλάμ, πού δὲν εἶναι θρησκεία ἀλλὰ πολεμικὴ ἰδεολογία μασκαρεμένη ὑπουλα μὲ μιὰ θρησκευτικὴ ἐπέκταση τῆς πλάκας. Ὁ ἴδιος ὁ ‘προφήτης’ Μωάμεθ ὑμνεῖται ὡς ὄπλαρχηγός.

Τὰ Μυστήρια μεταδίδουν στὸν ἄνθρωπο θεία δύναμη.

Δὲν ἰσχύει. Πόσοι βαπτίστηκαν καὶ εἶναι ἄθεοι; Πόσοι παντρεύτηκαν στὴν Ἐκκλησία, οὐς ὁ Θεὸς συνέλευξε, καὶ χωρίσαν εἴτε εὐχονται νὰ εἶχαν χωρίσει; Τὰ Μυστήρια δὲν εἶναι μαγικὲς τελετές. Μπορῶ νὰ ἐξομολογοῦμαι ἢ νὰ μεταλαμβάνω καθημερινά, χωρὶς νὰ ἔχω ἐμπειρία τῶν δώρων τοῦ Πνεύματος. Τὰ Μυστήρια ὅπως οἱ ἐντολές, εἶναι προσκλήσεις, ὑποδείξεις, συμβουλές, μὲ τίς ὁποῖες μπορῶ νὰ συμμορφώνομαι ἐξωτερικά, πράγματι πηγαίνοντας ἀπὸ τὸ κακὸ στὸ χειρότερο, ἀκόμη καὶ νομίζοντας πὼς εἶμαι εὐσεβής.¹³⁰

---

¹³⁰ Πιὸ ἐπικίνδυνο ἀπ' ὅλα, μὲ διαφορά, εἶναι τὸ Μυστήριο τῆς Θείας Κοινωνίας, ἐπειδὴ εἶναι πιὸ εὐκόλο νὰ προσεγγίσω τὰ Τίμια Δῶρα σὰν νὰ ἦταν μάγια. Κανονικὰ ἡ μετάληψη παιδαγωγεῖ σὲ μιὰ διαφορετικὴ πρόσληψη τοῦ κόσμου, τοῦ συνόλου τῆς ὑπαρξης, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀνοίγομαι σὲ προσωπικὴ σχέση μὲ τὸν Θεό. Ἄν δὲν συμβεῖ αὐτό, γιὰ μένα τὸ Μυστήριο ματαιώνεται, καταντάει μαγικὴ 'τροφή', ποῦ ὑποτίθεται προσφέρει θεία δύναμη (ποιὰ;) ἐνῶ δὲν προσφέρει ἀπολύτως τίποτα καὶ ἐθίζει στὴν ἐξαπάτηση. Ἄν ὅμως ἐκπληρωθεῖ ὁ σκοπὸς τοῦ Μυστηρίου, δὲν ὑπάρχει πιά λόγος νὰ κοινωνήσω! Ἐλάχιστοι ἱερεῖς θὰ συμφωνοῦσαν μὲ τὴν ἀπλή αὐτὴ ἀλήθεια, ἴσως κανένας, ἂν καὶ ποτὲ δὲν ξέρεις.

8 Μαρτίου / Ὑπακοή καὶ γάμος

Τοὺς ἔκανε ἐντύπωση ὅτι ἀποτελεῖ βαρεῖα ἁμαρτία ἡ ὑπακοή στὸν Θεό.¹³¹ Ὅταν τὸ ἀνακοίνωσα ὡς θέμα, ἓνα παιδί νόμισε ὅτι δὲν ἄκουσε καλά, καὶ ζήτησε νὰ ἐπαναλάβω. Τότε πετάγεται ἐκπληκτος! “Δὲν καταλαβαίνω, γιατί εἶναι ἁμαρτία;” Σκέψου πόσο διαποτισμένα εἶναι μὲ τὴν παρανοϊκὴ ἰδέα Θεοῦ ἀφέντη!¹³² Καὶ ὅμως ἔχουμε ὀρθὴ δόξα, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς κακοὺς δυτικοὺς ποὺ πλανῶνται!¹³³ Ὅταν ἐξηγήθηκε ὅτι αὐτὸς ποὺ ὑπακοὺε εἶναι ὁ δοῦλος, καὶ ὁ Θεὸς δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ

¹³¹ Κι ἂν αὐτὸ εἶναι ἁμαρτία, σκέψου τί εἶναι ἡ ὑπακοή στὸν σύζυγο! Ὅμως ἄλλο νὰ ὑποτάσσεσαι στὸν ἀφέντη, καὶ τελείως ἄλλο νὰ παραμερίζεις τὸ θῆλμά σου ἐπειδὴ παίρνεις χαρὰ νὰ εὐχαριστεῖς τὸν σύζυγό σου.

¹³² Ἴσως γι’ αὐτὸ τοὺς ἐνδιαφέρει τόσο πολὺ τὸ ζήτημα τῆς δικαιοσύνης, ἐπειδὴ στὸν Θεὸ ἀντιλαμβάνονται κυρίως κάποιον ποὺ ἀπειλεῖ. Ὅλη τὴ χρονιά προσπάθησα μὲ ἀρκετοὺς τρόπους νὰ δείξω ὅτι εἶναι προτιμότερο νὰ μὴν πιστεύουν καθόλου, παρὰ νὰ ἐπιμείνουν σὲ μία τόσο ἄστοχη ἰδέα.

¹³³ Ἀρκετὰ συχνὰ ἀναφερθήκαμε σὲ σοφοὺς τῆς καθολικῆς καὶ προτεσταντικῆς χριστιανοσύνης, καὶ ἀφιερῶσαμε ἓνα μάθημα στὸν Μάιστερ Ἐκκαρτ. Προσπάθησα νὰ τοὺς δείξω ὅτι καὶ αὐτὲς οἱ Ἐκκλησίες ἔχουν μεγάλους σοφοὺς καὶ ἀξία συχνὰ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ δική μας, γιὰ παράδειγμα στὴν σπουδὴ τους τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων. Δυστυχῶς ἡ Ἐκκλησία μας τείνει νὰ προσεγγίζει μικρόψυχα τὴν κλασικὴ φιλοσοφία. Πάλι καλὰ ποὺ ἀντέγραψε τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ διασώθηκαν, καὶ ἔστω χωρὶς νὰ ὁμολογεῖ τὸν θαυμασμό της, τὰ χρησιμοποίησε γιὰ νὰ διαμορφώσει τὴ θεολογία της. Ὅμως οἱ ‘κακοὶ ξένοι’ τὰ ἀγαποῦν καὶ τὰ χρησιμοποιοῦν δέκα φορές περισσότερο ἀπὸ μᾶς.

ἔχει δούλους, ἀναζητάει φίλους — οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους... ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους¹³⁴ — ὅμως ὁ φίλος ἀγαπάει, συνεννοεῖται, παίρνει καὶ δίνει χαρά, δὲν ἔχει τίποτα λιγότερο ἀπὸ οἰκειότητα καὶ ἐμπιστοσύνη, δὲν δυσκολεύτηκαν νὰ καταλάβουν πόσο μεγάλη παρεξήγηση δημιουργεῖ ἡ ἀπόσταση πού μᾶς χαρακτηρίζει, ὅσο κι ἂν λέμε ὅτι πιστεύουμε: τὸν σκεφτόμαστε ξένο καὶ φοβερό, ἐπειδὴ βρισκόμαστε μακριά Του, δὲν τὸν θέλουμε στὴ ζωὴ μας! Μάλιστα, ἀρκετὲς πλευρὲς στὴ θρησκεία μας εὐνοοῦν τὴν ἀποξένωση, ὅπως ἡ ἴδια ἢ εἰσαγωγή τῆς προσευχῆς (... ἄγιος ἰσχυρός, ἄγιος ἀθάνατος). Εἶναι χαρακτηριστικό, καὶ μὴν τὸ ὑποτιμοῦμε: τὸν Θεὸ πάνω ἀπ' ὅλα ὡς ἰσχυρὸ ἀντιλαμβάνονται οἱ δαίμονες.

Σὲ ἄλλο τμῆμα μιλήσαμε γιὰ τὸν γάμο, καὶ γιὰ τὴ σύγκυση τῆς Ἐκκλησίας στὸ ζήτημα. Ἐφόσον οἱ περισσότεροι εἶναι τῆς σχολῆς λεφτὰ καὶ οἰκογένεια, δυσκολεύονται νὰ σκεφτοῦν τὸν γάμο σὰν μιὰ προσωρινὴ καὶ κατώτερη μορφὴ σχέσης. Ὅμως ὁ κληρὸς μας πῶς λησμόνησε ὅτι πέρασαν αἰῶνες προτοῦ κάνει τὸ αὐτονόητο, νὰ φτιάξει μιὰ Λειτουργία τοῦ γάμου! Πότε εἶχαν δίκιο οἱ ἱερεῖς μας, τοὺς πρώτους δέκα αἰῶνες, πού 'παραμελοῦσαν' τὸν γάμο, ἢ τοὺς ἐπόμενους δέκα πού τὸν ἐξιδανίκευαν; Εἶναι τόσο περιττὴ ἢ ἐξήγηση τοῦ 'παράδοξου' αὐτοῦ, ὥστε νὰ μὴν ἔχει δοθεῖ ἀκόμη τώρα, μετὰ ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια; Πάντως, ἐκεῖνο πού μὲ ἐνδιαφέρει σὲ σχέση μὲ τὰ παιδιὰ εἶναι νὰ μὴ φαντάζονται τὴν οἰκογένεια σὰν ἓνα χαρούμενο σπίτι μὲ παιδικὲς φωνές. Αὐτὴ εἶναι μιὰ φοῦσκα πού πρέπει νὰ σκάσει προτοῦ κλειστοῦν μέσα της, ὁπότε θὰ σκάσει ἐπάνω τους. Ἄν εἶναι νὰ παντρευτοῦν, συμφέρει νὰ γνωρίζουν ἀπὸ πρὶν τί ἀκριβῶς κάνουν, ὥστε νὰ προστατεύσουν τὸν γάμο

¹³⁴ Ἰω. 15, 15.

τους, ἂν τὸ θέλουν, καὶ νὰ τὸ κάνουν γιὰ τὸν σωστὸ λόγο καὶ μὲ σωστοὺς τρόπους, νὰ μὴν παρατείνουν μιὰ σχέσηη χωρὶς νόημα.

Πρῶτο καὶ κύριο: ὁ γάμος ἀρχίζει, ὅσο πιὸ σωστὰ εἶναι δυνατὸ, μόνο ἂν ἔχει τὴν αἰτία του στὸ ζευγάρι ἀποκλειστικά. Ἡ προσωπικὴ σχέσηη δὲν εἶναι ἐργαλεῖο, δὲν παντρευόμαστε γιὰ νὰ κάνουμε παιδιά.¹³⁵ Περαιτέρω, ὅταν γεννᾷς ἕνα παιδί, τὸ πρῶτο πού τοῦ δίνεις, εἶναι ἡ σχέσηη σου μὲ τὸν σύζυγό σου. Χρειάζεται λοιπὸν νὰ μὴ σὲ νοιάζει νὰ κάνεις παιδί, νὰ μὴ σὲ νοιάζει νὰ υἱοθετήσεις, νὰ ἀρκεῖσαι στὸν σύζυγό σου, ἂν πρόκειται νὰ φέρεις στὸν κόσμον τὸ παιδί σου μέσα σὲ ἀγάπη καὶ ὄχι σὲ ἀδιαφορία, διχασμὸ καὶ προσποίηση.¹³⁶ Ἡ ἐπιθυμία γιὰ

¹³⁵ Ἐκ τῶν ὑστέρων παρατηρῶντας μπορεῖ νὰ νομίσει κανεὶς ὅτι σκοπὸς τῆς σχέσης εἶναι οἱ καρποί. Ὅμως οἱ καρποὶ δὲν προσθέτουν κάτι οὔτε δικαιολογοῦν, μόνο ἐκδηλώνουν, καὶ εἶναι σκοποὶ ὄχι γιὰ τὴν σχέσηη, ἀλλὰ γιὰ τὰ χαρίσματα. Ἡ σχέσηη εἶναι σὰν ἕνας 'χώρος', στὴν αὐτάρκεια τοῦ ὁποῖου τὰ χαρίσματα γονιμοποιοῦνται. Ὁ γάμος δὲν εἶναι ὁ μόνος χῶρος πού γονιμοποιεῖ τὰ χαρίσματα τῆς οἰκογένειας, ἐφόσον τίποτα δὲν μὲ ὑποχρεώνει νὰ ἀγαπάω περισσότερο τὰ δικά μου παιδιά. Ἄν ἀγαπάω λιγότερο τὰ παιδιά τῶν ἄλλων, δὲν ἔχω ἀγαπήσει ἀρκετὰ οὔτε τὰ δικά μου. Γι' αὐτὸ ὁ Χριστὸς εἶπε στὴν Παναγία, αὐτὸς εἶναι ὁ γυιὸς σου, δείχνοντάς της τὸν Ἰωάννη.

¹³⁶ Δὲν σημαίνει ὅτι ὅσα παιδιά γεννιῶνται σὲ κακὲς γονεϊκὲς σχέσεις θὰ καταστραφοῦν! Δόξα τῷ Θεῷ ἡ ἐλευθερία μας ἀντέχει πολλά! Ὅμως τί θέλω γιὰ τὸν ἐαυτό μου; Προτιμᾶω νὰ ὑποστηρίξω θετικὰ τὸ παιδί μου, ἢ νὰ γίνω ἄλλο ἕνα ἐμπόδιο πού θὰ χρειαστεῖ νὰ ξεπεράσει στὸν βίό του; Τὸ ἴδιο ἰσχύει στὴν ἐκπαίδευση. Στὸ σχολεῖο πρωτεύει ἡ σχέσηη δάσκαλου καὶ μαθητῆ, ὅμως προτοῦ μπεῖς στὴν τάξη τὸ κύριο εἶναι ἡ σχέσηη σου μὲ τὰ γράμματα καὶ τὴ γνώση. Αὐτὸ χρειάζεται νὰ σὲ νοιάζει πάνω ἀπ' ὅλα, νὰ τὸ θέλεις ἀ π ὀ λ υ τ α, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε τάξη καὶ μαθητῆ. Ἄν γίνεις ἐκπαιδευτικός, τὸ πρῶτο πού θὰ κρίνει τὸ ἔργο σου εἶναι ἂν ἔχεις νὰ δώσεις

οικογένεια αποβλέπει σέ μιὰ χαρούμενη καὶ βαθειὰ σχέσηη πού πιστεύω ὅτι θὰ ἔχω μὲ τὰ παιδιὰ μου. Τί ἀκριβῶς ἐμποδίζει νὰ ἔχω τὴ σχέσηη αὐτὴ μὲ τὸν σύζυγο ἢ τοὺς φίλους μου; Τὸ σκέφτηκα; Ἡ οὔτε κἂν μὲ ἀπασχολεῖ; Χρειάζεται ἐπίσης νὰ εἶναι συνειδητὸ ὅτι δὲν κάνουμε παιδιὰ, ἀλλὰ μωράκια, πού γίνονται παιδιὰ—ἔφηβοι—ἐνήλικοι—γέροι... Συμφέρεῖ νὰ βλέπει κανεὶς ὅλη τὴν εἰκόνα, ἂν δὲν θέλει νὰ βρεθεῖ πρὸ ἐκπλήξεων. Ἄν προχωρούσαμε ἔτσι, πολλὰς ἐξιδανικεύσεις θὰ κατέρρεαν, καὶ μαζὶ ἐκείνη τῆς οἰκογένειας.¹³⁷

Δεύτερο, ἐξίσου κύριο: δὲν ὑπάρχει ὁ ἓνας καὶ μοναδικός, ὁ ἰδανικός σύζυγος. Ὅσο πιὸ ἀληθινὲς σχέσεις δημιουργοῦμε, τόσο ἀγαπᾶμε τὴν ἴδια τὴν ἀγάπη, καὶ ὅπως εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουμε δέκα παιδιὰ καὶ νὰ τὰ ἀγαπᾶμε ὅλα, ἔτσι μποροῦμε νὰ ἀγαπήσουμε καὶ ἄλλους τὸ ἴδιο ἢ περισσότερο ἀπὸ τὸν σύζυγό μας. Ἐπομένως, ὅταν εἴμαστε πραγματικὰ ὄριμοι γιὰ γάμο,

---

στὰ παιδιὰ τὴν λαχτᾶρα σου ὄχι γιὰ τὰ ἴδια, ἀλλὰ γιὰ τὴ γνώση, ἀκόμη καὶ τὴν ὥρα πού βάζεις τὰ παιδιὰ πάνω ἀπ' ὅλα, τὸ κάνεις μέσα στὴν ἀγάπη σου γιὰ τὴ γνώση καὶ ἐπειδὴ τὴν ἔχεις.

¹³⁷ Προσωπικά, προσπαθῶ νὰ φανταστῶ τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου στὸ μέλλον, μὲ τὰ προβλήματα πού φέρνουν οἱ μεγαλύτερες ἡλικίες. Τὰ βλέπω 80 καὶ 90 χρονῶν, καὶ σὲ ἐνδιάμεσες ἡλικίες. Θὰ καταφέρουν ἄραγε νὰ μεγαλώσουν τὴν ἐπαφή τους μὲ τὴν πραγματικότητα, ἢ θὰ ἀφήσουν τὴν ἐξωτερικὴ κατάρρευση νὰ γίνῃ καὶ ἐσωτερική; Μοῦ ἀρέσουν αὐτοὶ οἱ στίχοι τοῦ Σολωμοῦ στοὺς Ἐλεύθερους Πολιορκημένους, ὅταν περιγράφει τὶς ψυχὰς πού νικοῦν τὸν θάνατο: “ἀγάπη κι ἔρωτας καλοῦ τὰ σπλάχνα τους τινάζουν, / τὰ σπλάχνα τους κι ἡ θάλασσα ποτὲ δὲν ἠσυχάζουν, / γλυκιά κι ἐλεύθερ' ἡ ψυχὴ σὰ νὰ ἔτανε βγαλμένη, / κι ὑψῶναν μὲ χαμόγελο τὴν ὄψη τὴ φθαρμένη”.

δὲν ὑπάρχει πιά λόγος οὔτε νὰ παντρευτοῦμε οὔτε νὰ κάνουμε παιδιά.¹³⁸

Φαινόμενο πού περνάει γενικῶς ἀπαρατήρητο (ὄχι μόνο μεταξὺ τῶν παιδιῶν), ἐνῶ εἶναι σημαντικό καὶ χαρακτηριστικό: γιατί παντρεύονται συνήθως οἱ μικροί, σπάνια οἱ μεγάλοι, ὅταν σὲ μεγαλύτερες ἡλικίες ὁ ἄνθρωπος ἔχει γίνει καλύτερος καὶ ἀγαπάει περισσότερο; Γιατί ὁ Χριστὸς εἰδοποιεῖ τόσο ἐπίμονα ὅτι δὲν νοεῖται γάμος στὴν ἀναστάσιμη ζωή; Οἱ ἀναφορὲς τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὸν γάμο κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν σεξουαλικότητα, ἤδη μὲ τὴν ὑπενθύμιση τῆς διάκρισης τῶν φύλων τὴν ὥρα τῆς δημιουργίας, κατόπιν μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς στροφῆς τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνδιαφέροντος σὲ ἄλλον ἐκτὸς τοῦ συζύγου ὡς αἰτίας διαζυγίου, κ.λπ. Προϋποτίθεται χαμηλὴ ἐκτίμηση τοῦ γάμου, ὁ ὁποῖος δὲν συνδέεται μὲ τὴν ἀγάπη ὅσο μὲ τὸ σέξ. Ἰδρύνοντας τὸν γάμο ὡς Μυστήριο ἢ Ἐκκλησία ἐλπίζει γιὰ τὸ ζευγάρι νὰ ἔρθει μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου σὲ τέλεια ἐνότητα, ἀπ' ὅπου θὰ βεβαιωθεῖ πὼς ἡ ἀγάπη δὲν χρειάζεται σεξουαλικές, ἐθιμικές ἢ σχέσεις αἵματος, οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ περιοριστεῖ μέσα τους — εἶναι στὴ φύση της νὰ ἀφορᾷ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀκριβῶς τὸ ἴδιο.

¹³⁸ Τὸ ἔχω ζήσει στὸ παρελθόν, καὶ πάλι τώρα μὲ τὸ σχολεῖο ἔγινε φανερό ὅτι ἂν εἶχα δικὰ μου παιδιά, ἀποκλείεται νὰ τὰ ἀγαποῦσα περισσότερο. Βέβαια παρεμβαίνει ὁ 'νόμος τῆς ἀμοιβαιότη-
τας', ὅπως τὸν ἀποκαλῶ. Δὲν ἀνταποκρίνονται ὅλοι στὸν ἴδιο βαθμό, ἐπομένως δὲν σοῦ δίνεται ἀντικειμενικά ἢ δυνατότητα νὰ ἔχεις μὲ ὅλους τὴ σχέση πού μορφεῖς.

10 Μαρτίου / Τί σημαίνει ἡ ἀθεΐα;

Σήμερα για πολλούς όλα είναι ‘σχετικά’, δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια, μόνο γνώμες, καθένας πιστεύει ὅ,τι τοῦ καπνίζει καὶ εἶναι ἀποδεκτὸς γι’ αὐτό. Καὶ ὅμως κατορθώσαμε νὰ φανεῖ, συζητῶντας μὲ τὸ συγκεκριμένο τμήμα, ὅτι στὴν ἀθεΐα δὲν θὰ βρεθεῖ τίποτα τὸ ἀξιοσέβαστο: γιὰ νὰ εἶσαι ἄθεος χρειάζεται νὰ ζεῖς ἄλογα, νὰ ἀδιαφορεῖς γιὰ τὸ νόημα τῶν πραγμάτων, ἢ νὰ ὑποφέρεεις ἀπὸ ἐμπάθειες καὶ φανατισμό.¹³⁹

Ἡ ἀπουσία ἀποδείξεων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ Του εὐνοεῖ τὴν εἰκασία πὼς ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει, ἢ μήπως σημαίνει ὅτι δὲν θέλει νὰ μὲ ἀναγκάσει νὰ τὸν δεχτῶ ἀντικειμενικά, ἔστω μόνο ἐπιφανειακά, ἂν δὲν μὲ ἐνδιαφέρει ἡ σχέση μαζί Του; Γίνεται νὰ ἀπαντηθεῖ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ μὲ ἔγκυρο τρόπο;

¹³⁹ Πῶς γίνεται καὶ εὐφυεῖς νὰ ζοῦν ἄλογα; Ἡ εὐφυΐα θὰ κατορθώσει, στὴν καλύτερη περίπτωση, ὅλους τοὺς δυνατοὺς ὑπολογισμούς, θὰ μάθει πῶς λειτουργεῖ τὸ σύμπαν, ὅμως αὐτὸ δὲν ἀποκαλύπτει γιὰ τί ὑπάρχουν ὅσα ὑπάρχουν, ἂν ἔχουν κάποιο νόημα ἢ σκοπὸ. Χρειάζεται ἄλλη δύναμη γιὰ νὰ μάθω τί νόημα μπορεῖ νὰ κρύβεται στὴ ζωὴ καὶ τὸν θάνατο, ἢ ἂν ἔχουν τὸ νόημα ποὺ θὰ δώσω ὁ ἴδιος αὐθαίρετα, ἀκόμη καὶ ὅτι δὲν ἔχουν νόημα. Ὁ εὐφυῆς ἄθεος ἀντέχει νὰ ζεῖ χωρὶς ἀπάντηση στὸ πιὸ σημαντικό, ἐπειδὴ τοῦ ἀρκοῦν οἱ ἐφήμερες ἀξίες, ἃς ποῦμε μιὰ δίκαιη κοινωνία, εἴτε ἢ ἀπλὴ χυδαιότητα, νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε μέχρι νὰ πεθάνουμε. Ἐπομένως ἡ νοημοσύνη του, ἡ συνολικὴ δύναμη τοῦ νοῦ του, εἶναι χαμηλὴ. Μπροστὰ στὸν Στήβεν Χώκινγκ, ὁ ἅγιος Πορφύριος εἶναι ἐπιστημονικά ἀδάης, ὅμως μπροστὰ στὸν Πορφύριο ὁ Χώκινγκ δὲν εἶναι μόνον θεολογικά ἀδάης, εἶναι ἓνας ἄνθρωπος χαμηλῆς νοημοσύνης, παρὰ τὴν εὐφυΐα καὶ τὴν ἐπιστήμη του καὶ ἀσχέτως αὐτῶν, εἶναι πνευματικά ἀνάπηρος.

Προηγείται τὸ αὐτονόητο σπάνιο: χρειάζεται νὰ θέλω νὰ δώσω ἀπάντηση. Ἄραγε, ὅποιος ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, ζήτησε πραγματικά νὰ μάθει — μὲ πείσμα, μὲ ἀφοσίωση, μὲ ὑπομονή καὶ ἀγωνία — καὶ δὲν βρῆκε τίποτα, ἢ μήπως περιμένε νὰ ἀνακαλύψει τὸν Θεό, ὅταν αὐτὸ ἦταν τὸ τελευταῖο ποῦ τὸν ἐνδιέφερε;

Ἄδιαφορία ἢ φανατισμὸς βρίσκεται πίσω καὶ ἀπὸ ἓνα ἀθεϊστικὸ ρεῦμα ὑποτίθεται πρὸς 'ψαγμένο', τὸν ἀγνωστικισμό. Ἀγνωστικιστὴς εἶναι ὁ κουτοπόνηρος ἄθεος, ποῦ κατάλαβε (ἐπιτέλους!) πὼς ἡ ἀθεΐα εἶναι ἐξίσου προσωπικὴ ὑπόθεση, εἶναι μία πίστη μὲ ἀρνητικὸ περιεχόμενο, ἐφόσον ἡ ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ δὲν ἀποδεικνύεται περισσότερο ἀπὸ τὴν ὕπαρξή Του, καὶ ἀντὶ νὰ ζητήσει ἀληθινὴ διέξοδο, ἀποφάσισε νὰ παριστάνει τὸν ἀντικειμενικὸ δηλώνοντας ἄγνοια, ὅτι εἶναι ἓνας κακομοῖρης, καταδικασμένος νὰ μὴ μάθει ποτὲ ἂν ὑπάρχει Θεός, μετὰ θάνατον ζωῆ, κ.λπ.

Ἡ πραγματικότητα διαφέρει. Ὅποιος θέλει νὰ μάθει, ἔχει στὴ διάθεσή του πληθὺς ἐνδείξεων — ἀπλὴ ἄγνοια δὲν εἶναι δυνατὴ: δὲν ἔχουν καὶ οἱ δύο ἐκδοχὲς τὸ ἴδιο βᾶρος, ἡ ἀρνηση καὶ ἡ κατάφαση τῆς ὕπαρξης τοῦ Θεοῦ. Πρέπει νὰ εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ (παριστάνω πὼς) ἀγνοῶ,¹⁴⁰ ἂν δὲν κατόρθωσα νὰ ἀνακαλύψω οὔτε τὸ ὀλοφάνερο, πόσο συντριπτικὰ πε-

¹⁴⁰ Μιὰ ἐντιμὴ στάση γιὰ τὸν ἀγνωστικιστὴ θὰ ἦταν νὰ παραδεχτεῖ ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται. Γιατί παριστάνει πὼς βρίσκεται σὲ ἀδιέξοδο, ἂν ὄχι ἐπειδὴ καταλαβαίνει νὰ τὸν ἐκθέτει ἡ ἀδιαφορία του; Ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἔξυπνο νὰ προσπαθεῖς νὰ κρύψεις τὴν περιφρόνησή σου γιὰ τὸν Θεὸ ἀντὶ νὰ ἐρευνήσεις ποῦ ὀφείλεται ἡ ντροπὴ σου.

ρισσότερες είναι οι πιθανότητες ο Θεός να υπάρχει, και μάλιστα να είναι ο Χριστός.¹⁴¹

Όλοι οι μεγάλοι πολιτισμοί αναγνώρισαν και έχουν ως θεμέλιό τους μια μυστική ιερή πραγματικότητα, που ξεπερνάει ό,τι είναι άμέσως αισθητό. Αν οι θρησκείες ήταν φορείς τόσο μεγάλης πλάνης, πώς οδήγησαν σε σημαντικούς πολιτισμούς, δίνοντας πραγματική ισχύ και νόημα; Μια επιπόλαιη άθεϊστική έρμηνεία των θρησκειών, προσπαθεί να τις παρουσιάσει ως 'όπιο του λαού'. Σύμφωνα με την 'εξήγηση' αυτή, ο άνθρωπος έπινοεί μια μεταφυσική διάσταση απ' όπου άντλει ψεύτικη παρηγοριά και έθίζεται στην αυταπάτη. Είναι δυνατόν ο έθισμός στην αυταπάτη να δημιουργήσει μεγάλο πολιτισμό; Είναι δυνατόν μια αυταπάτη των μεγαλύτερων διαστάσεων να δημιουργήσει την 'Ιλιάδα, την Πολιτεία, τον Παρθενώνα, την Βίβλο, τους Ύμνους των Θείων Έρωτων; Το να νομίζεις ότι τα χέρια σου είναι φτερά είναι ο πιο βέβαιος τρόπος να τσακιστείς.

Όχι κάποιος 'δεύτερος' πολιτισμός, αλλά ο άρχαιος έλληνικός, χωρίς τον όποιο δέν θα υπήρχε ούτε καν η άθεΐα μας, αναπτύχθηκε στην ένότητα Θεού και ανθρώπου. Η άρχαία Έλ-

¹⁴¹ Ο Χριστός δέν γίνεται να περιγραφεί σαν ένας 'φωτισμένος άνθρωπος', 'προφήτης', 'άγιος', 'δάσκαλος', κ.λπ., όπως τον δέχεται μια άλλη μερίδα αντίχριστων, πρόθυμη να του αναγνωρίσει όλες τις δυνάμεις και άρετές, άρκεί να άπορρίψει την θεότητά Του. Πώς θα ήταν πράγματι φωτισμένος, αν βρισκόταν σε τόσο μεγάλη σύγχυση να νομίζει πως ο Ίδιος είναι η Όδος, η Αλήθεια, η Ζωή, η Ανάσταση, όταν ισχυρίζεται πως υπάρχει προτού γεννηθεί ο Άβραάμ και ότι όποιος πιστεύει στον Ίδιο θα σωθεί, και τόσα άλλα, που δέν έχει πεί για τον έαυτό του κανένας άγιος και δάσκαλος καμμιάς θρησκείας;

λάδα ἦταν γεμάτη ναούς. Τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα Ἑλληνας φαίνεται νὰ ἔχει ἱερατικὴ ἔτυμολογία. Στὸν Ὅμηρο Θεοὶ καὶ ἄνθρωποι βρίσκονται σὲ διαρκῆ προσωπικὴ ἐπαφή. Ὁ Πλάτων ἐξηγεῖ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὸ κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν! Ὁ Ἀριστοτέλης ἀξιολογεῖ τὴν Θεολογία ὡς γνώση τῶν γνώσεων. Ὑπῆρχε ἰσχυρὴ ἀσκητικὴ παράδοση, ὄχι μόνο στὸν 'ἀπλοϊκὸ' πληθυσμὸ ἀλλὰ καὶ στοὺς φιλοσόφους. Καὶ μόνο ἡ ὑπαρξὴ μεγάλων σοφῶν ποὺ μιλοῦν γιὰ μιὰ πραγματικότητα ὄχι ἀμέσως προσιτῆ, ἐπιβάλλει νὰ μὴν κλείσω τὸ ζήτημα βιαστικά. Ἔστω μόνο ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ σκέφτομαι τὰ σχετικὰ ἐρωτήματα προσεκτικὰ γιὰ πολλὰ χρόνια.

Ἐπειτα, πῶς θὰ ἐνδιαφερόμουν νὰ σκεφτῶ πραγματικά, καὶ δὲν θὰ προσπαθοῦσα νὰ κατανοήσω τὸ φαινόμενο τῶν χιλιάδων Μαρτύρων τὸν καιρὸ ποὺ ὁ χριστιανισμὸς ἦταν μιὰ περιθωριακὴ διωκόμενὴ θρησκεία; Σοῦ ἀνακοίνωνε ὁ αὐτοκράτορας ὅτι ἂν δὲν ἀρνηθεῖς τὸν Χριστὸ θυσιάζοντας στοὺς παραδοσιακοὺς θεοὺς, στὸν Δία κ.λπ., θὰ δεῖς τὰ παιδιά σου νὰ σφάζονται μπροστά σου καὶ θὰ σταλεῖς σκλάβος στὰ ὄρυχεῖα τῆς Αἰγύπτου. Ποιὸς θὰ ἀποφάσιζε νὰ τὰ θυσιάσει ὅλα γιὰ μιὰ ἀμφίβολη ἐβραϊκὴ διήγηση, ποὺ εἶχαν ἀπορρίψει καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἑβραῖοι, τὴν ὥρα μάλιστα ποὺ ὁ αὐτοκράτορας ζητοῦσε νὰ ἐπιστρέφεις στοὺς πατρῶους θεοὺς, ὄχι σὲ κάτι ξένο; Ἐπειτα, θὰ μποροῦσαν νὰ λατρεύουν τὸν Χριστὸ κρυφά, ἀλλὰ οὔτε αὐτὸ δὲν ἀνέχθηκαν! Θυσιάζαν ὄχι μόνο τοὺς δικούς τους θεοὺς, ἀλλὰ τὴν οἰκογένειά τους, τὰ παιδιά τους, ὅλη τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ ζωὴ τους, ἀντὶ νὰ ἀρνηθοῦν τὸν Χριστὸ ἔστω μόνο ἐπιφανειακά, μόνο φραστικά. Γιατί;

Ἄν εἶχα πραγματικὸ ἐνδιαφέρον νὰ βεβαιωθῶ, τί θὰ μὲ ἔκανε νὰ προσπεράσω χιλιάδες ἀνθρώπους διαχρονικά ποὺ διηγοῦνται ὅτι ὁ Χριστὸς τοὺς ἔχει φανερωθεῖ καὶ τὸν ἔχουν δεῖ, πρόσωπο μὲ πρόσωπο; Δὲν πρόκειται γιὰ ἀπλὴ πεποιθῆ-

ση, αλλά για όραση, συνάντηση, έμπειρία, πού εμφανίζεται στο επίκεντρο ενός από τους μεγαλύτερους, σοβαρότερους, επιστημονικότερους και εύφύστερους πολιτισμούς, έμπειρία πού συνεχίζεται μέχρι σήμερα, και έχει οδηγήσει σε ύψηλές μορφές δημιουργίας — λογοτεχνικές, εικαστικές, μουσικές, αρχιτεκτονικές...

“Όλες αυτές οι ένδειξεις, ή ίδια ή μεταστροφή του μεγαλύτερου αρχαίου πολιτισμού, χωρίς την οποία δεν θα υπήρχε καμμιάς μορφής χριστιανισμός, ούτε ο λεγόμενος ‘δυτικός’ πολιτισμός, και φυσικά ούτε ο νέος έλληνισμός, είναι όλο αυτό κάτι ασήμαντο, και μόνο σημαντικό ότι ο έαυτούλης μου δεν έχει δεϊ τον Χριστό; Πόσα πράγματα δεν έχω δεϊ; Σημαίνει ότι δεν υπάρχουν;” Η αν μου φαίνεται ή ζωή άδικη, γιατί αυτό θα σήμαινε ότι δεν υπάρχει ο Θεός; Έπειδή δεν έχει τὰ δικά μου κριτήρια για τή δικαιοσύνη;” Η αν μου φαίνεται απίθανος ένας Θεός πού βασανίζεται και πεθαίνει, πώς έξηγῶ ότι προσωπικότητες μεγαλύτερες από μένα αφιέρωσαν τή ζωή τους σε ένα τέτοιο Θεό ακριβώς, μεγάλοι φιλόσοφοι, όπως ο Σεστώφ ή ο Κίρκεγκωρ, μεγάλοι επιστήμονες, όπως ο Νεύτων και ο Πασκάλ, μεγάλοι καλλιτέχνες όπως ο Ρέμπραντ και ο Βαν Χόχ, μεγάλοι μουσικοί όπως ο Μπάχ και ο Μπετόβεν, λογοτέχνες, όπως ο Δάντης, ο Μπλέηκ, ο Έλιοτ, ο Ούγκώ, ο Τολστόι, ο Ντοστογιέφσκυ, και πόσοι άλλοι... Έχω κάνει τον κόπο να σκεφτώ τί μπορεί να σημαίνει ή Σταύρωση;¹⁴²

¹⁴² Είναι σύμπτωση πώς οι όντως σπουδαίοι άθιοι, όπως ο Νίτσε, είναι δραματικά λιγότεροι και λιγότερο σημαντικοί; Φτιάξε δύο λίστες με τις μεγαλύτερες προσωπικότητες πού πίστευαν στον (όποιο) Θεό, και βάλε την πλάι σε μιὰ λίστα με άθιους. Θα εκπλαγείς με τή διαφορά στον αριθμό και, τὸ κυριώτερο, στήν σπουδαιότητά τους. Παρ’ όλα αυτά, αν κάποιος αδυνατεί να εκτιμήσει τὰ με-

Υπάρχουν και αντίχριστοι που νομίζουν ότι αρνούνται τον Χριστό, ενώ στην πραγματικότητα αρνούνται νοστροπίες και συμπεριφορές που καλλιέργησε ή Έκκλησία παραμορφώνοντας τον χριστιανισμό. Όμως ή εύκολη ‘απόρριψη’ τής πίστης από τον ‘μέσο’ άθεο θα παρέμενε αυτό, απλή άνοησία, αν δέν ήταν χυδαίο να αρνεΐσαι κάτι για τὸ ὁποῖο οὔτε καν ενδιαφέρθηκες, ὅταν μάλιστα αὐτὸ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Τί ἄλλο ἀπὸ χυδαιότητα ἀποδεικνύει νὰ κοιμᾶσαι καὶ νὰ ξυπνᾶς μὲ ἀγωνία γιὰ τὴν ὑγεία σου, τὴν εὐημερία σου, τὰ διάφορα σχέδιά σου ἢ ὅτι-δήποτε, ὁ Θεός νὰ μὴν εἶναι οὔτε ὁ τελευταῖος στὴ λίστα μὲ τὰ ἐνδιαφέροντά σου, καὶ ὅμως νὰ ἔχεις θεολογικὲς γνώμες...

Ἐπειτα, πῶς προσεγγίζω τὸ ἴδιο τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς; Κάτι τόσο μεγάλο εἶναι μιὰ τυχαιότητα; Τὸ πιὸ πολύτιμο, ἀν ποῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ πολύτιμο, ἀνήκει στὰ ὅρια μιᾶς τυχαίας προσωρινότητας; Πῶς ἀντέχω νὰ μεγαλώνω τὰ παιδιά μου στὸν ἀπόλυτο παραλογισμό, νὰ βγάλουν ὅσο περισσότερα λεφτὰ γίνεται ἢ νὰ ὑπηρετήσουν διάφορα ‘ιδανικά’, μέχρι νὰ μποῦν σὲ μία κοῦτα καὶ νὰ γίνουν χῶμα ἢ στάχτη μαζί μὲ τοὺς γονεῖς τους καὶ τὰ παιδιά τους;

Προτοῦ ἀρνηθῶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ μὲ φανατισμό, ἢ παραστήσω τὸν ἀντικειμενικό, ὅτι εἶμαι καταδικασμένος νὰ ἀγνοῶ,

---

γέθη, τουλάχιστον ἔχει καὶ ἔτσι ἓνα ἀκόμη ἔρεισμα νὰ μὴν κλείσει τὸ ζήτημα χωρὶς νὰ τὸ σκεφεῖ μὲ ἀπόλυτη σοβαρότητα, γιὰ πολλὰ χρόνια. Φοβᾶμαι ὅμως ὅτι ἀρκετοὶ ἄθεοι δέν ἔχουν κατανοήσει τίς θεολογικὲς ἀλήθειες καὶ αὐτὸ πὸν πράγματι ἀρνοῦνται, νομίζοντας ὅτι ἀρνοῦνται τὸν Θεό, εἶναι μιὰ δική τους παρεξήγηση, εἴτε, ἀκόμη χειρότερα, τὸν ἀρνοῦνται σὴν νὰ τὸν ‘ἐκδικοῦνται’ γιὰ τὴ ζωὴ τους πὸν δέν τοὺς ἀρέσει — δέν σκοπεύουν πράγματι στὴ γνώση, γι’ αὐτὸ ἔχουν τόσο μικρὲς ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὴ σκέψη τους. Ἄς ἐλπίσουμε κάποτε νὰ ἐνηλικιωθοῦν.

ὅς προσπαθῆσω νὰ καταλάβω τὴ σπουδαιότητα ἑνὸς πολὺ ἀπλοῦ ἐρωτήματος: ἀναγνωρίζω στὸν ἄνθρωπο — στὸν κάθε ἄνθρωπο προσωπικά — μιὰ ἀξία τόσο πολύτιμη, ἰσχυρὴ καὶ μόνιμη, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ χαθεῖ; Ἄν ὄχι, δὲν μπορῶ νὰ πιστέψω στὸν Θεό, ἀκόμη κι ἂν πιστεύω. Ἀπὸ ἐδῶ ἀρχίζουν ὅλα καὶ σὲ αὐτὸ κρίνονται, στὴν ἐμπειρία ποὺ ἔχω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὄχι στὴν ἰδέα ποὺ ἔχω γιὰ τὸν Θεό.

1 Ἀπριλίου / Ἡ μαγικὰ δὲν εἶναι ἐπανάσταση

Πόσο ἀληθινὴ ἐπαναστατικὴ θὰ μπορούσε νὰ προκύψει μὲ ὑπανάπτουκτη σκέψη; Ἐπειδὴ ἡ κριτικὴ δύναμη παραμένει γιὰ τοὺς περισσότερους ἀτροφικὴ ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἡ κοινωνία μας — ἀπὸ τὶς πιὸ σπουδαγμένες, μιὰ ποὺ ὁ γονιὸς λαχταράει ἓνα 'χαρτί' γιὰ τὸ παιδί του — δυσκολεύεται νὰ ξεπεράσει ἀκόμα καὶ ὀλοφάνερες ἀγγυλώσεις. Ἔτσι καὶ ὡς ἐπαναστατικὴ ἀναγνωρίζει μόνο μιὰ ἐξωτερικὴ βία. Ἐθισμένος στὴν ἀπουσία σκέψης, ἀλλάζει ὁ Μανωλιὸς βάζοντας τὰ ροῦχα του ἀλλιῶς. Τὸ ζοῦμε καθημερινὰ στὴν Ἑλλάδα μὲ τὶς λεγόμενες 'προοδευτικὲς' δυνάμεις, ὅπου ἔχει συγκεντρωθεῖ ὅ,τι πιὸ ἄσχετο καὶ ἀναχρονιστικό. Τὸ πρόβλημα ἐκδηλώνεται ἐκτυφλωτικά σὲ ἱστορικὲς περιπτώσεις σὰν τῆς Ρωσίας, ὅταν ἡ λαϊκὴ 'ἐπανάσταση' ἔβαλε στὴ θέση τοῦ παλιοῦ τσάρου ἓναν ἀσυγκρίτως πιὸ αὐταρχικό, διεφθαρμένο, ἄχρηστο καὶ ἀνελέητο.

13 Ἀπριλίου / Ἡ σχέση μας μεγάλωσε

Τὰ ΕΠΑΛ ἄνοιξαν! Χάρηκα πὺ εἶδα τὰ παιδιὰ ἀπὸ κοντά, καὶ ἐκεῖνα τὸ ἴδιο. Ἐλπίζω νὰ διαρκέσει. Ἐλπίζω γιὰ ἐκεῖνα, ἐγὼ εἶμαι δεδομένος. Ἡ τηλεκπαίδευση μεγάλωσε τὴ σχέση μας,¹⁴³ τὸ ὁποῖο σημαίνει ὅτι ἀρκετοὶ εἶχαν προϋποθέσεις κάπως νὰ σκεφτοῦν ὅσα μᾶς ἀπασχόλησαν. Στὰ κοριτσάκια ἰδίως παρατήρησα ἐντυπωσιακότερες ἀλλαγές, δὲν τὰ ἀναγνώριζα! Θὰ βεβαιωθεῖ ἢ πρώτη ἐντύπωση τὶς ἐπόμενες ἡμέρες;¹⁴⁴

19 Ἀπριλίου / Κερδοσκοπία καὶ πρόοδος

Σήμερα ἡ συνάντηση ἀφιερώθηκε ἄμεσα¹⁴⁵ στὶς προϋποθέσεις τῆς σκέψης, σὲ αὐτὸ πὺ κυρίως θὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκεται μὲ ὅλα τὰ μαθήματα σὲ ὅλες τὶς πρωτοβάθμιες καὶ δευτε-

¹⁴³ Καὶ ὄχι μόνο στὰ ΕΠΑΛ. Ποτέ, οὔτε πρὶν οὔτε μετὰ, δὲν βρέθηκα πὺ κοντὰ μὲ τὴν Εἰρήνη, γιὰ παράδειγμα, ἢ μὲ τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Θεσέα, τὴν Ἄννα, καὶ τόσους ἄλλους, ἀπ' ὅσο στὴν τηλεκπαίδευση. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἤδη μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ στοχασμὸς συνδέεται κυρίως μὲ τὴν ἀκοή. Ἡ τηλεκπαίδευση εἶναι ὁ θρίαμβος τοῦ λόγου. Ἄντε τώρα νὰ συνεννοηθεῖς μὲ ὅσους νομίζουν πὺς ἡ συζήτηση εἶναι νεκρή, ἐνῶ ἀρκεῖ νὰ συναγελάζεσαι γιὰ νὰ ὑπάρχεις διὰ ζώσης.

¹⁴⁴ Βεβαιώθηκε.

¹⁴⁵ Ἐμμεσα αὐτὸ ὑπηρέτησαν ὅλες οἱ συναντήσεις μας.

ροβάθμιες τάξεις,¹⁴⁶ αντί για τὸν σωρὸ τῶν πληροφοριῶν ποὺ ἔχουν προορισμό τους τὴν λήθη.¹⁴⁷

Συζητήσαμε ὡς παράδειγμα τὴν πολιτικὴ ἑξαπάτηση, ἀπ' ὅπου φάνηκε μὲ ποιὸ τρόπο οἱ τυχοδιῶκτες ἐκμεταλλεύονται τὴν ἀνοησία ἐνὸς πληθυσμοῦ, προτείνοντας λύσεις ποὺ ἀκούγονται ἐλκυστικὲς ἐνῶ εἶναι ἀνέφικτες ἢ καταστροφικὲς, ὅπως ἡ ἀπαγόρευση τῆς ιδιωτικῆς περιουσίας πρὸς ὄφελος δῆθεν τῆς ἰσότητος. Μᾶς ἀπασχόλησε πῶς θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν προβληματικὴ τέτοιων ἰδεῶν, προ τοῦ διαπιστώσει τὴν ἀποτυχία τους στὴν πράξη, ὅταν πιά τὸ κακὸ ἔχει συμβεῖ. Χωρὶς προκαταλήψεις καὶ μὲ ἐτοιμότητα ἀντίληψης, τόσα παιδιά διαπίστωναν μὲ ἀπλὰ λογικὰ βήματα τίς συνέπειες τοῦ λαϊκισμού! Ἦταν ἐντυπωσιακὸ νὰ παρατηρεῖς πόσο ἄνετα ἔρχονταν στὴν ἐπιφάνεια τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο ζητήματα ποὺ διανοούμενοι καὶ ὀπαδοὶ τῆς ἐξίσωσης θὰ πεθάνουν χωρὶς νὰ ἔχουν ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτὸ τους νὰ τὰ προσέξει καὶ συνειδητοποιήσει.

Μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἐξίσωσης ἀπὸ τὸ ὑποτιθέμενο 'δίκαιο κράτος', μὲ τὴν κατάργηση τῆς δυνατότητας γιὰ πλουτισμό, δὲν ἔχεις κἂν κίνητρο νὰ κοπιᾶσεις, ἢ διαπλοκὴ καὶ ἢ διαφθορὰ θεριεύουν, ἢ σκέψη λογοκρίνεται καὶ τὰ Παν/μια ἀδυνατοῦν νὰ προμηθεύσουν ἄξια στελέχη στὶς ἐπιχειρήσεις, τὸ σύνολο τῆς

¹⁴⁶ Ἀποφεύγω νὰ ἀναφέρομαι στὸ Δημοτικὸ, ἐπειδὴ δὲν ἔχω πρόσφατη ἐμπειρία, ὅμως δὲν τὸ ἀποφεύγω ἀπόλυτα, ἐπειδὴ γνωρίζω παιδιά φίλων στὶς ἡλικίες αὐτές, καὶ πάντα μὲ ἐντυπωσίασε πόσο ἰκανὰ εἶναι γιὰ μιὰ λογικὴ συζήτηση. Βέβαια, τὰ ἔχω δεῖ σὲ συνθῆκες ποὺ εὐνοοῦν τὴ συνεννόηση καὶ ὄχι σὲ συνωστισμούς τῶν 20 καὶ 30 ἀτόμων.

¹⁴⁷ Ἔχεις συνειδητοποιήσει ὅτι ἀκόμα καὶ τὴν προπαίδεια θὰ τὴν ξέχναγες, ἂν δὲν τὴν χρησιμοποιοῦσες τόσο συχνά;

κοινωνικῆς ζωῆς παρακμάζει, ὁ μαρασμός, ἡ ἀποσύνθεση, ἡ παραίτηση γίνονται ἡ ψυχῆ-χωρὶς-ψυχῆ τῆς κοινωνίας. Μέσα σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ὑπερβολὴ στειρότητας, αὐταρχισμοῦ, διαπλοκῆς, ὑποκρισίας, καχυποψίας, ἀδικίας, διαφθορᾶς, κυνισμοῦ, δὲν ἀπομένει ὡς προοπτικὴ ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀπόγνωση.

Θὰ συγκρατήσουν ἄραγε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μπορέσαμε νὰ φθάσουμε σὲ ἔγκυρα συμπεράσματα;

*

Τὰ προσκάλεσα σὲ ἕκτακτο, καὶ φυσικὰ προαιρετικό, μάθημα γιὰ τὸ μεσημέρι τῆς Μ. Παρασκευῆς! Μόνο παιδιὰ τῶν Γυμνασίων.

ροῦμε νὰ ζήσουμε τὴν ἐλευθερία τῆς παιδείας, ὅτι τὸ σχολεῖο δὲν κατόρθωσε νὰ μᾶς ἀποξενώσει.

30 Ἀπριλίου / Μεγάλη Παρασκευή

Μετὰ ἀπὸ τόσους μῆνες, πρώτη φορὰ εἶχα τρᾶκ στὸ μάθημα, ἐπειδὴ τοὺς ξεσήκωσα ἀπὸ τὶς διακοπές. Ἄλλὰ ἦταν καὶ μιὰ συναρπαστικὴ ἡμέρα, ἐπειδὴ εἶχε τὴν αἰτία τῆς ἀποκλειστικὰ στὴν ἐλευθερία μας. 16 παιδιὰ ἤρθαν. (Ἴσως συμμετεῖχαν ἀκόμη μερικά, ὅμως εἰδοποίησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ κάνουν κάτι μὲ τοὺς γονεῖς τους, κ.λπ.) Ἰπῆρχαν σχολεῖα ποὺ ἔκαναν μάθημα σήμερα; Μᾶλλον συναντηθήκαμε μόνο ἐμεῖς σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Τὸ πιὸ σημαντικό εἶναι ὅτι συναντηθήκαμε χωρὶς νὰ τὸ ἐπιβάλλει κανένα πρόγραμμα, ἐπειδὴ ἔτσι θέλαμε! Ἦταν καλὸ μάθημα; Ἀπὸ δικῆς μου πλευρᾶς ὄχι ὅσο θὰ ἤθελα! Ἄν καὶ ἐκούσιο, δυστυχῶς ἐνοιωθα τὸ μάθημα αὐτὸ καὶ σὰν 'εἰσβολή' στὶς διακοπές τους, γι' αὐτὸ προσπάθησα νὰ εἶναι σύντομο, ἔγινε βιαστικά. Ἄν αἰσθανόμουν πιὸ ἄνετα, θὰ ἦταν καλύτερο.

12 Μαΐου / Πρότυπα τοῦ μηδενός

Στὰ πειραματικὰ μπαίνεις μὲ κλήρωση, ὅπως εἶναι φυσικό. Ἄν τὸ σχολεῖο ὀργανώνεται ὡς κάτεργο, τὰ πειράματα χρειά-

ζεται να *ἀφοροῦν* τὸ τυχαῖο σύνολο. Στὰ λεγόμενα ‘πρότυπα’¹⁴⁸ οἱ μαθητὲς ἐπιλέγονται μὲ ἐξετάσεις, ὅποτε ἐξασφαλίζεται μιὰ προθυμία, γὰρ νὰ σπαταληθεῖ στὴν ἴδια ἀτελέσφορη βία τοῦ μονολιθικοῦ προγράμματος. Στὰ ‘πρότυπα’ συγκεντρώνουμε πιὸ ἐργατικά παιδιά καὶ τοὺς ἀπαγορεύουμε νὰ διαμορφώνουν τις σπουδὲς τους σύμφωνα μὲ τις κλίσεις τους. Τὸ σχολεῖο πὸ ἔχουμε φτιάξει, ὑποτιμάει τοὺς μαθητὲς, περιφρονεῖ τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία, καὶ περιμένει πρόοδο μὲ κεντρικὸ σχεδιασμὸ καὶ ἐπιβολὴ τοῦ προγράμματος.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Ἦδη τὸ ὄνομά τους δημιουργεῖ παρεξήγηση. Τίνων πρότυπα εἶναι, ἂν τὰ ὑπόλοιπα σχολεῖα δὲν μποροῦν νὰ τοὺς μοιάσουν; Ἄν μποροῦν, γιατί δὲν τὸ κάνουν; Ἐπομένως δηλώνουμε ὅτι τὸ καλὸ σχολεῖο ἀδυνατοῦμε νὰ τὸ προσφέρουμε σὲ ὅλους ὅσοι θὰ ἀνταποκρίνονταν. Καὶ ὅμως ὑπάρχουν λύσεις. Γιὰ παράδειγμα, τί ἐμποδίζει ὅλα ἢ τὰ περισσότερα σχολεῖα νὰ ἔχουν τμήματα μαθητῶν πὸ ἐγγράφονται μὲ ἐξετάσεις; Αὐτὸ θὰ πολλαπλασίαζε τὰ ‘πρότυπα’ ἀμέσως. Ἡ φαίνεται προσβλητικὸ στὸ ἴδιο κτήριο νὰ στεγάζονται δύο κατηγορίες μαθητῶν; Ἐνῶ σὲ διαφορετικὰ κτήρια ἢ προσβολὴ χάνεται! Δὲν εἶναι αὐτονόητο πὸς ἢ παιδεία δημιουργεῖ διακρίσεις; Γι’ αὐτὸ δὲν ἔχουμε ἀξιολογήσεις καὶ βαθμολογίες; Στὰ ὑπόλοιπα (ὑποδομὲς / ἐξοπλισμὸ, προσπάθεια γιὰ πιὸ ἀπαιτητικὲς μεθόδους διδασκαλίας, κ.λπ.) τὰ τμήματα αὐτὰ ἄς ὑστεροῦν λίγο σὲ σύγκριση μὲ ἓνα πλῆρες ‘πρότυπο’. Τουλάχιστον ἐρχόμαστε πιὸ κοντὰ στὴν ἀληθινὴ τάξη. Ὅσο γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς, τὸ ἔχουμε πεῖ. Σὲ ὅσα ἀξιολογοῦνται ἀντικειμενικά, εἶναι συνήθως *overqualified*. Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα δὲν ὑπάρχουν πολλὰ νὰ γίνουν, ὅπως ἀκριβῶς μὲ τοὺς γονεῖς, γὰρ τοὺς ὁποίους δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε, παρὰ μόνο σὲ ἀκραῖες περιπτώσεις, ἂν εἶναι ἀκατάλληλοι νὰ μεγαλώσουν τὰ παιδιά τους.

¹⁴⁹ Ἐμφανίζεται ἡ τάση νὰ ἀποκτήσει κάποια αὐτονομία ἢ ‘σχολικὴ μονάδα’. Ἀκούγεται καλὸ, εἶναι καλύτερο ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή τοῦ παντὸς στὸ ὑπουργεῖο, ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετὰ καλὸ. Ἡ ἐκπαίδευση δὲν γίνεται νὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν ἰδιαίτερη φύση, τὰ χαρίσμα-

13 Μαΐου / Ζευγαράκι!

Όσο σκέφτομαι τὰ μαθητικά μου χρόνια, όταν μᾶς ἀπέβαλαν ἐπειδὴ στὴν Γ΄ Γυμνασίου στὸ προαύλιο φίλησα ἓνα κοριτσάκι (στὸ μάγουλο)... Σήμερα στὰ ΕΠΑΛ ἓνα ζευγαράκι φιλιόταν στὸ στόμα τὴν ὥρα τοῦ μαθήματος, καὶ συμμετεῖχαν ἐπίσης στὴ συζήτηση. Μοῦ δίνει χαρὰ ὅτι αἰσθάνονται αὐτὴ τὴν οἰκειότητα καὶ ἐλευθερία.

17 Μαΐου / Τὸ πιὸ πολύτιμο

Ὅπως ἐτοιμαζόμουν νὰ ἀναλάβω ἓνα τμήμα καὶ ξεκλείδωνα, ἡ καθηγήτρια ποὺ ἐπιτηροῦσε τὴν ὥρα τοῦ διαλείμματος λέει ‘χαίρομαι πάρα πολὺ ποὺ τοὺς κάνετε ἐσεῖς μάθημα’. Ἀπορημένος ρώτησα τὸν λόγο, καὶ ἀπάντησε, ‘βλέπω τὰ παιδιά ὅτι σᾶς ἀγαπᾶνε’. ἤρθα σὲ δύσκολη θέση καὶ δὲν συνέχισα. Ὅμως γιὰ νὰ γνωρίζει κάτι τέτοιο, καὶ γιὰ νὰ φθάσει νὰ τὸ πεῖ, σημαίνει ὅτι καὶ ἡ ἴδια τὰ ἀγαπάει. Αὐτὸ εἶναι πάρα πολὺ σπάνιο! Ἀρκεῖ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς τὰ δικά του μαθητικά χρόνια. Γνωρίσαμε δεκάδες καθηγητές. Μὲ πόσους εἶχαμε πραγματι-

---

τα καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν μαθητῶν. Ὅσο δὲν ἀφήνουμε τὸν μαθητὴ νὰ διαμορφώνει ὁ ἴδιος τὸ πρόγραμμα, τὸν τρόπο καὶ τὸν ρυθμὸ τῶν σπουδῶν του στὸν μεγαλύτερο δυνατὸ βαθμὸ, θὰ κάνουμε μικρὲς ἢ μεγάλες τρῦπες στὸ νερό.

κὴ ἐπαφή; Καὶ ὅμως, ὑπάρχει ἀρετὴ γιὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸ μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ παιδιά; Καλύτερα νὰ μὴν εἶσαι τόσο καλὸς στὸ ἀντικείμενό σου, παρὰ νὰ ἀδιαφορεῖς γιὰ τὰ παιδιά.¹⁵⁰ Τὰ ἀνάλογα ἰσχύουν γιὰ τοὺς μαθητές, μὲ τὴ διαφορά ὅτι ἡ ἡλικία τοὺς δικαιολογεῖ μεγαλύτερη σκληρότητα. Ὑπάρχουν πάντα περισσότεροι ποὺ μοιάζουν ἄσχετοι, ἐνῶ θὰ φανερώσουν ἓνα διαφορετικὸ ἑαυτό.

¹⁵⁰ Μὲ τὸν σημερινὸ ἀνταγωνισμὸ καὶ τὰ πολλαπλὰ κριτήρια, δὲν εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ διοριστεῖς ἂν εἶσαι ἄσχετος. Γι' αὐτὸ μοῦ φαίνεται ὅτι περιττεύει νὰ συζητοῦμε γιὰ ἀξιολόγηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν, ὡς ἐὰν ἐδῶ βρισκόταν κάτι ἄλλο ἀπὸ ἀνύπαρκτο ἢ δευτερεύον πρόβλημα. Οἱ καθηγητές εἶναι περισσότερο ἀπ' ὅσο χρειάζεταιται ἱκανοὶ στὸ ἀντικείμενό τους — πέρα ἀπὸ τὴ γενικὴ τους παιδεία, νοσοτροπία καὶ εὐαισθησία, ὅπου συνήθως ὑπάρχουν προβλήματα. Τὰ προβλήματα αὐτά, κι ἂν τὰ ἐντόπιζε ἡ ἀξιολόγηση, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ τὰ διορθώσει ἐφόσον ἡ εὐαισθησία δὲν διδάσκεται. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὅ,τι κι ἂν κάνουμε, δὲν γίνεται νὰ ἔχουμε mass production πραγματικὰ σωστῶν καθηγητῶν, ἄς φροντίζουμε νὰ καλύπτονται ὅσο γίνεται σπουδαιότερα τυπικὰ προσόντα, παράλληλα δίνοντας στοὺς μαθητές τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφύγουν ὅσους δὲν θέλουν, ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι καὶ οἱ χειρότεροι. Ἡ σχέση δάσκαλου μαθητῆ εἶναι πολύπλοκη. Τὰ περίεργα καὶ ἀπρόβλεπτα τῆς σχέσης αὐτῆς ἐπιλύει ἀπὸ μόνῃ τῆς φυσιολογικὰ ἢ δυνατότητα τῶν μαθητῶν νὰ ἐπιλέγουν μαθήματα καὶ νὰ ἀναθεωροῦν τὶς ἐπιλογές τους κατὰ βούληση.

20 Μαΐου / Μην κάνεις αυτό το λάθος!

Πόσα θὰ τὸς μείνουν; Ἐλάχιστα! Θὰ ἤθελα νὰ θυμοῦνται περισσότερα; Ἀσφαλῶς! Ἔχω δικαίωμα νὰ τὸ θέλω; Κανένα! Ποιὰ εἶναι ἡ λύση; Νὰ μάθουν νὰ σκέφτονται, γιὰ νὰ μὴ χρειάζεται νὰ θυμοῦνται. Νὰ ἀφεθοῦν στὴν ἐλευθερία τους καὶ νὰ ἐνεργοποιηθεῖ ἡ δημιουργικότητά τους. Αὐτὸ διαπιστώσαμε ἀνάμεσα σὲ πολλά, κάνοντας ἓνα μάθημα γιὰ λάθη ποὺ χρειάζεται νὰ ἀποφύγει κανεὶς στὴ ζωὴ του πάση θυσία.

Προσπαθήσαμε νὰ καταλάβουμε ὅτι χρειάζεται μεγάλη προσοχή, νὰ μὴν καθορίζει κανεὶς χωρὶς τὴ θέλησή μας πῶς θὰ ζήσουμε, νὰ σεβόμαστε τὰ χαρίσματά μας, νὰ ἀφήνουμε αὐτὰ νὰ διαμορφώνουν τὶς ἐπιλογές μας, νὰ σεβόμαστε ἐπίσης τὴν ἀπορία καὶ τὸν δισταγμὸ μας. Καλὸ θὰ ἦταν νὰ μὴν ἔχουμε αὐταπάτες γιὰ τὶς κλίσεις μας, καὶ πάλι ὅμως δὲν πολυπειράζει, ἐξηγεῖ ὁ Τζὼν Στιούαρτ Μίλ:

Ὅταν ἓνα ἄτομο διαθέτει κάποιον ἀνεκτὸ ποσοστὸ κοινῆς λογικῆς καὶ ἐμπειρίας, ὁ δικὸς του τρόπος νὰ διαμορφώνει τὴν ὑπαρξή του εἶναι ὁ καλύτερος: ὄχι ἐπειδὴ αὐτὸς καθ'αυτὸν εἶναι ὁ καλύτερος, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι ὁ δικὸς του τρόπος [...] Τὰ ἴδια πράγματα ποὺ βοηθοῦν ἓνα ἄτομο νὰ καλλιεργήσει τὴν ἀνώτερη φύση του, ἓνα ἄλλο τὸ ἐμποδίζουν [...] Ὅλα τὰ σφάλματα ποὺ εἶναι πιθανὸ νὰ διαπραχθεῖ, παρὰ τὶς συμβουλές καὶ τὶς προειδοποιήσεις, εἶναι ἀσήμαντα ἐν συγκρίσει μὲ ἓνα ὀλέθριο, πραγματικὸ σφάλμα: νὰ ἐπιτρέψει, δηλαδή, στοὺς ἄλλους νὰ

τοῦ ἐπιβάλουν αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνοι κρίνουν ὅτι εἶναι τὸ καλὸ του.¹⁵¹

Χρειάζεται νὰ ὑπολογίζουμε τὶς πιθανὲς ἢ βέβαιες συνέπειες τῶν ἀποφάσεών μας. Κοινότοπο, ὅμως τὴν πατᾶνε οἱ περισσότεροὶ ἐνήλικοι! Δὲν εἶναι πάντα ἀπλὸ νὰ προβλέψεις ποῦ ὀδηγοῦν οἱ πράξεις σου καὶ νὰ εἶσαι βέβαιος τί θὰ κρατήσεις, τί θὰ ἀπορρίψεις, τί θὰ ρισκάρεις, πῶς θὰ συνεχίσεις.

Χρειάζεται νὰ εἴμαστε πρόθυμοι καὶ ἔτοιμοι νὰ ἀλλάζουμε πορεία. Νὰ μὴ μαραζώνουμε σὲ μιὰ δουλειὰ ἐπειδὴ βολευθήκαμε. Ἄν αὐτὸ ἀρχίσει νὰ συμβαίνει νωρίς, μεγαλώνει ὁ ἀριθμὸς τῶν δυνατῶν ἀναθεωρήσεων, ἂν καὶ μπορεῖ νὰ ἀρκεῖ μόνο μία.

Χρειάζεται νὰ μὴ θέλουμε οἰκογένεια: ὁ σύζυγος εἶναι ἀπόλυτος σκοπός, ἀλλιῶς ὁ γάμος ἔχει ἀκόμα περισσότερες πιθανότητες νὰ ἀποτύχει. Περαιτέρω, χρειάζεται ἐπίγνωση ὅτι ὁ γάμος ἀποδεικνύει ἀνωριμότητα: ἂν μπορῶ νὰ ἀγαπήσω ἀκόμη καὶ ὄλους, γιατί θὰ δημιουργήσω μιὰ σχέση τόσο μεροληπτική; Γνωρίζοντας τὸ πρόβλημα προχωρῶ προσεκτικά, γίνομαι ἔτοιμος νὰ προσαρμῶσω τὸν γάμο σὲ μιὰ πραγματικότητα ποὺ τὸν ξεπερνᾷ.

Χρειάζεται νὰ ἔχουμε ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὶς σχέσεις μας, νὰ τερματίζουμε συναναστροφὲς ἀσήμαντης ἐπαφῆς καὶ χαμηλοῦ σεβασμοῦ. Ἡ ἀπουσία σεβασμοῦ δὲν εἶναι σφάλμα, ὅσοδήποτε βαρὺ, σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέση, ἐπομένως δὲν ἔχουν νόημα οὔτε ἡ ἐπιείκεια οὔτε ἡ αὐστηρότητα. Μπορῶ νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι κάποιος δὲν μὲ σέβεται καὶ ὅτι ἴσως δὲν ἔχει κἂν δυνατότητα νὰ τὸ κάνει, ἂν ἀδιαφορεῖ γιὰ αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἔχω

¹⁵¹ Τζ. Στ. Μίλ, *Περὶ ἐλευθερίας*, σ. 118, 132.

ἐπενδύσει τὴ ζωὴ μου. Ἄν εἶναι μαζί μου εὐγενικός, περιποιητικός, κ.λπ., καὶ δὲν σέβεται αὐτό, δὲν γίνεται νὰ ὑπάρχει ἀληθινὴ ἐπαφὴ μεταξύ μας.¹⁵² Τὸ ἴδιο φυσικὰ ἰσχύει γιὰ μένα. Δὲν σέβομαι κάποιον, καὶ οὔτε κἂν μπορῶ νὰ τὸ κάνω, ἂν εἶμαι ἀναίσθητος γιὰ ὅσα τὸν συγκινοῦν. Συχνὰ ἕνας φίλος ποὺ μὲ ἐγκαταλείπει ἢ μὲ ἐξωθεῖ μὲ τὸν τρόπο του νὰ τὸ κάνω ἐγώ, μὲ βοηθάει περισσότερο ἀπ' ὅσους μὲ ἀνέχονται, εἴτε ἐπειδὴ ἐλπίζουν σὲ μένα εἴτε ἐπειδὴ δὲν ἔχουν ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὴ σχέση μας καὶ ἀρκοῦνται σὲ μιὰ συνήθεια. Πέρα ἀπὸ κάθε ἐπιμέρους διαφορὰ καὶ ὁμοιότητα, στὸν βαθμὸ ποὺ τελειοποιεῖται ἡ ἀγάπη δημιουργεῖ τὸν μεγαλύτερο σεβασμὸ, σὲ ὅποιους μποροῦν νὰ τὴν ἐκτιμήσουν, καὶ ἀναπληρώνει πλήθος ἐλλείψεων.

Περαιτέρω, χρειάζεται νὰ μὴ βρισκόμαστε στὴ ζωὴ μας σὰν ξένοι, ἀλλὰ νὰ ἐξετάζουμε τὴν ζωὴ μας, ὅπως συμβουλεύει ὁ Σωκράτης, νὰ μαθαίνουμε ἀπ' ὅλα, γνωρίζοντας καὶ ἀλλάζοντας τὸν ἑαυτὸ μας. Τίποτα τυχαῖο δὲν συμβαίνει, καὶ τίποτα ποὺ δὲν περιέχει κάτι ἀγαθό.

Χρειάζεται οὔτε στιγμὴ νὰ μὴν ὑποχωρήσουμε στὴν ἀχαριστία: καὶ λίγα, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀπολαμβάνουμε, δὲν εἶναι αὐτονόητα. Ὅταν τραυματίζω τὸ δάχτυλό μου, καταντάει περιπέτεια νὰ ἀγγίξω ἕνα πλῆκτρο στὸ PC, καὶ ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τοῦ τραύματος ἴσως γίνεи ἀδύνατο — αὐτὸ ποὺ τώρα ἔχω δεδομένο καὶ πανεύκολο. Ἔτσι εἶναι ὅλα ποὺ μοιάζουν αὐτονόητα, ἢ ἴδια ἢ ἀναπνοή.

¹⁵² Ἔτσι γίνεται κατανοητὴ ἡ ἐρώτηση τοῦ Χριστοῦ στὴν Παναγία: *τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι;* Ἀναφέροντας τὸ φύλο τῆς εἶναι σὰν νὰ τὴν εἰδοποιεῖ ὅτι ἀνήκει ἐκεῖ ὅπου τὰ φύλα καὶ οἱ σχέσεις αἵματος ἔχουν σημασία — ὄχι μαζί Του.

Χρειάζεται ακόμη να αδιαφοροῦμε για τὴν καταξίωση καὶ νὰ νοιαζόμαστε γιατὴν ποιότητα τῆς σκέψης μας, ἀπ' ὅπου προέρχεται ἀληθινὴ δύναμη. Ἀδιαφορία γιατὴν καταξίωση εἶναι ἡ ἀπόλυτη προσοχὴ στὸ ἔργο μας, ὄχι ἡ περιφρόνηση τῶν ἄλλων. Ὁ ἅγιος Μᾶρκος ὁ ἀσκητὴς λέει ὅτι “τὰ κρυφὰ κάθε ἀνθρώπου τὰ γνωρίζει ὁ Θεὸς καὶ ἡ συνείδηση: ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ καθένας ἄς διορθώνεται”.

Χρειάζεται νὰ βλέπουμε μακριά, νὰ σκεφτόμαστε τὸν θάνατο καὶ τί μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μετὰ: τὸ τέλος ἐπιτρέπει ἔγκυρη γνώση. Ἀρχίζουμε ἀπὸ τὸ τέλος, ἀν θέλουμε νὰ ἀρχίσουμε σωστά.

Χρειάζεται νὰ μὴ φοβόμαστε τὰ λάθη μας, ὅσο χαμηλὰ κι ἂν πέσουμε. Σκεφτόμαστε, μαθαίνουμε, σηκώνομαστε καὶ συνεχίζουμε. Ποτὲ δὲν ἀπελπιζόμαστε μὲ τὸν ἑαυτὸ μας.

Χρειάζεται νὰ γνωρίζουμε τὰ μεγαλύτερα ἰδίως ἐλαττώματά μας — στὴν πράξη, ὄχι στὰ λόγια. Δηλαδή νὰ γινόμαστε καλύτεροι ἔχοντας ἐμπειρία ἀπὸ τὸ καλύτερο, ἀκολουθώντας βιώματα, ὄχι ἰδεολογήματα.

Χρειάζεται νὰ διαβάζουμε ὅπως συναντᾶμε φίλους. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ περιοριζόμαστε στὸν ἄμεσο περίγυρο, ὅταν μὲ τὰ βιβλία μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε τόσους ποὺ δὲν βρίσκονται μαζί μας, καὶ ἴσως ἔχουν περισσότερα καὶ καλύτερα νὰ μᾶς ποῦν.

Χρειάζεται νὰ μὴν ἀνησυχοῦμε γιατὴν ὑγεία, τὴν εὐημερία καὶ τὴν ἐπιτυχία μας. Κάνουμε ὅ,τι καλύτερο μποροῦμε, δὲν παραμένουμε ἄπραγοι μοιρολατρικά, γνωρίζοντας ὅτι δὲν εἶναι στὸ χέρι μας οὔτε ἡ ὑγεία, οὔτε ἡ εὐημερία, οὔτε ἡ ἐπιτυχία μας: ὅλα εἶναι χαρίσματα, τὰ χειρότερα ὅσο τὰ καλύτερα. Ἀφοῦ ὅλα εἶναι χαρίσματα, τί νόημα ἔχει νὰ προσπαθοῦμε; Ἡ πράξη μας, ἡ προσπάθειά μας, εἶναι ὁ ‘δρόμος’ μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖο δεχόμαστε ἢ μεγαλώνουμε τὰ χαρίσματα, εἴτε, ὅταν δὲν δίνονται, εἶναι ὁ τρόπος νὰ βεβαιωνόμαστε γιατὴν βούληση

πού τὰ ἀρνεῖται. Μόνο δικό μας ἔργο εἶναι τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ χαρακτῆρα μας.

Χρειάζεται νὰ μὴ φοβόμαστε τὸν Θεὸ σὲ καμμιά περίπτωση γιὰ κανένα λόγο. Ποτὲ δὲν πρόκειται νὰ μᾶς βλάψει, νὰ μᾶς κρίνει ἢ νὰ μᾶς τιμωρήσει, *ὅτιδῆποτε* κι ἂν κάνουμε. Ὁ Θεὸς πάντα προσπαθεῖ γιὰ ἕνα, γιὰ τὴ μεγαλύτερη χαρὰ καὶ ἱκανοποίηση πού θέλουμε — γιὰ τὴ μεγαλύτερη καὶ γιὰ τίποτα λιγότερο, καὶ μόνο γιὰ ὅ,τι θέλουμε, ὄχι γιὰ ὅ,τι νομίζουμε πὼς θέλουμε.

24 Μαΐου / Μυστικὸ τῆς εὐτυχίας

Λεφτά, διασημότητα, υγεία, οἰκογένεια, καταξίωση, εἶναι συνήθως τὸ κύριο πού ἐπιδιώκουμε, νομίζοντας ὅτι μὲ τέτοια ἔρχεται ἡ εὐτυχία! Πολλοὶ εἶχαν τὰ περισσότερα ἢ ὅλα αὐτά, χωρὶς ἱκανοποίηση, συχνὰ φθάνοντας στὴν ἀπελπισία, ἀκόμα καὶ στὴν αὐτοκτονία. Ἄλλοι δὲν εἶχαν τίποτα, καὶ ὅμως στὴν ταλαιπωρία τους ἀπολάμβαναν μιὰ ζωὴ μὲ νόημα, ἀπ' ὅπου καὶ εὐγνωμοσύνη καὶ καλοσύνη.

Δύο μόνο ἀρκοῦν καὶ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν εὐτυχία μας σὲ αὐτὴν ἐδῶ τὴ ζωὴ: νὰ ἀξιοποιήσουμε ὅσο εἶναι δυνατό τὰ χαρίσματα καὶ τίς κλίσεις μας, καὶ νὰ γνωρίσουμε τὸν Θεό, πού εἶναι ἡ τέλεια ἀγάπη. Θᾶλεγες ὅτι τὸ δεύτερο ἀρκεῖ, ὅμως τὰ χαρίσματα δὲν δίνονται γιὰ πλάκα!

Γιατί θὰ μπορούσα νὰ ἀγνοήσω τὸ πιὸ δικό μου, αὐτὸ πού θὰ ἤθελα περισσότερο ἀπ' ὅλα, γιὰ τὸ ὅποιο εἶμαι καὶ ἱκανότερος; Καὶ ὅμως, δὲν εἶναι δύσκολο οὔτε παράλογο νὰ συμβεῖ! Σὲ μικρὲς ἡλικίες μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιβάλουν οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς νομίζο-

ντας ὅτι μᾶς προστατεύουν. Ἀργότερα μπορεῖ νὰ τὸ ἐπιβάλει ἡ ἀπερισκεψία ἢ ἄλλο δικό μας μειονέκτημα. Γιὰ παράδειγμα, ἔστω πὼς εἶμαι ἰκανὸς συνθέτης σὲ ἓνα δύσκολο πειραματικὸ εἶδος μουσικῆς, καὶ ἀντὶ νὰ ἀφιερῶ σὲ αὐτὸ πού μὲ συναρπάζει, ἔχοντας ὅμως ἀσήμαντα εἰσοδήματα, γράφω μουσικὴ γιὰ γοῦστα τοῦ συρμοῦ. Στὸ τέλος θὰ ἔχω τὴν τσέπη γεμάτη, καὶ ἔργο λειψό. Θὰ κοιτάω πίσω καὶ θὰ λυπᾶμαι πού ἔζησα. Καὶ φυσικὰ στὸ ἐνδιάμεσο θὰ καταστρέφω τὴ ζωὴ μου, θὰ ἀσχολοῦμαι λίγο πολὺ μὲ τὸ ἀσήμαντο, ἀκριβῶς γιὰ νὰ γεμίζω τὴν τσέπη. Ἐπομένως, ἂν μὲ αὐτὸ πού κάνω, ὅτιδήποτε κι ἂν εἶναι, αἰσθάνομαι ἀληθινὰ δημιουργικὸς, πλήρης καὶ συνειδητός, συνεχίζω ἀδίστακτα! Ὅμως ἂν ὅλη τὴν ὥρα ἀναβάλλω τὸ δικό μου, γιὰ ὅταν θὰ ἔχω λεφτά, οἰκογένεια, δόξα, ἢ ὅτιδήποτε, τὸ πιθανότερο εἶναι νὰ μοῦ μείνει ἡ ἀναβολή.

28 Μαΐου / Ἡ τάξη θέλει ἐλευθερία

Ἡ ἐφηβεία εἶναι τόσο πρόσφορη ἡλικία γιὰ νὰ ἔχεις οὐσιαστικὴ ἐπαφὴ μὲ τὰ παιδιά, εἶναι κρίμα νὰ χάνονται δυνάμεις ἐπειδὴ τὸ σχολεῖο μας δημιουργεῖ τόσα ἐμπόδια. Πότε θὰ ἀντιμετωπίσουμε τὸ πρόβλημα τῆς ποιοτικῆς διαμόρφωσης τῶν τάξεων, καὶ πότε θὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι αὐτὸ δὲν προκύπτει μόνο μὲ διαχωρισμούς πού ἐπιτρέπουν οἱ ἐξετάσεις, ὅπως στὰ ‘πρότυπα’ — χρειάζεται ἐλευθερία: σπουδάζω ὅ,τι θέλω, ὅποτε θέλω, ἂν θέλω. Μόνο ἔτσι θὰ ἔχουμε πραγματικὲς τάξεις ἀντὶ συνωστισμῶν.

Σήμερα μὲ πλησιάζει ἓνα παιδί ἀπὸ τὸ ΕΠΑΛ καὶ ἀνακοινώνει ὅτι τοῦ παίρνει τρία τέταρτα τὸ πρῶν πού τὸν φέρνει ὁ

πατέρας του, μιάμιση ώρα τὸ μεσημέρι νὰ γυρίσει. Τοῦ λέω, ἄρα σὲ βόλεψε ἡ τηλεκπαίδευση! Ἀπαντάει, ναι, ἦταν ὅ,τι ἔπρεπε, συμπληρώνοντας, κοιμόμουν σὲ ὅλα τὰ μαθήματα, μόνο ἐσᾶς ἄκουγα.¹⁵³ Γιατί ἔκανε τὸν κόπο νὰ πηγαινοέρχεται, ὅταν τὰ μαθήματα τοῦ προκαλοῦν βαθὺ ὕπνος; Εἶναι φανερό ὅτι τὰ ΕΠΑΛ συνήθως δὲν προτιμῶνται ὡς σχολεῖο, ἀλλὰ ὡς ἕνας τρόπος νὰ ἀποφύγεις τὸ σχολεῖο ὅσο περισσότερο γίνεται. Ἐπομένως ὁ καθηγητὴς δὲν θὰ βρεῖ ἐδῶ μεγάλη διάθεση γιὰ γράμματα,¹⁵⁴ καὶ δὲν εἶναι ὅ,τι πιὸ δημιουργικὸ νὰ προσπαθεῖς νὰ συνεργαστεῖς μὲ τὴ μισὴ τάξη ὅταν ἡ ἄλλη μισὴ ὀνειρεύεται

¹⁵³ Τὸ παιδί αὐτό, ὅπως τὰ περισσότερα, κατάλαβε πὼς ἡ ἐπαγγελματική του πορεία δὲν ἐξαρτᾶται ἰδιαίτερα ἀπὸ τὶς σχολικὲς ἐπιδόσεις. Πῶς θὰ μπορούσα ὅμως νὰ μὴ χαίρομαι πού πρόσεξε τὴ σημασία ὅσων κάναμε μαζί; Ὁ Χρυσόστομος ἔχει μιὰ ὀξεῖα καὶ σωστὴ διάκριση: “καμμιά ἀπόδειξη ἀνθρώπινης ψυχῆς δὲν εἶναι τόσο μεγάλη ὅσο ὁ ἔρωτας γιὰ τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ὅπως κανένα δὲν εἶναι τόσο μεγάλο δεῖγμα καὶ σημεῖο κτηνώδους καὶ ἄλογης ψυχῆς, ὅσο τὸ νὰ περιφρονεῖ τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ”. Τὰ αἰσθήματά του γιὰ μὲνα προσωπικὰ ἐκδηλώνονταν μετὰ ἀπὸ καιρὸ. Πολλὰ παιδιά μπορεῖ νὰ κρατᾶνε πράγματα μέσα τους, μὴ νομίζεις ὅτι ἀδιαφοροῦν ἐπειδὴ δὲν ἀνοίγονται. Τὸ εἶδα καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις.

¹⁵⁴ Ἡ φίλη μου ἔστειλε μιὰ ἀκριβῆ περιγραφή: “πολλὰ παιδιά στα ΕΠΑΛ νοιώθουν ὅτι εἶναι ‘οἱ τελευταῖοι, οἱ χειρότεροι’ ἤδη ἀπὸ τὴν Α΄ Λυκείου, φοιτοῦν με ἀπογοήτευση, σχεδόν παραδομένοι σε ἀχαλίνωτη τεμπελιά. Εκείνο που βλέπω ἐγὼ ἀπὸ τὴν ασκούμενη ἀλλὰ καὶ τὶς προηγούμενες, εἶναι ἡ ἀρνήση νὰ παλέψουν γιὰ νὰ γίνουν κάτι καλύτερο... Δες τους μαθητές σου... Ἐχουν ἕνα καθηγητὴ που δὲν ἔχει κανένα πρόβλημα νὰ κάνει ποιοτικὴ δουλειὰ στὴν τάξη. Φοβάμαι ὅτι ἡ πεποίθησή τους ὅτι ἀπὸ τὰ ΕΠΑΛ θὰ πάρουν ἀπολυτήριο χωρὶς διάβασμα, σε συνδυασμὸ με τὸ γενικὸ κλίμα τῶν συμμαθητῶν τους, που ἐπιμένουν νὰ εἶναι ‘χαμηλῶν ἐπιδόσεων’ τὰ καθηλώνει”.

κερκίδες και καφενεΐα. Άπ' όσα παιδία 'λυσσάνε', μόνο τó 10% εΐναι ανάγωγα, και ύπερβάλλω στó ποσοστό. Τά ύπόλοιπα έχουν ύγιή, έστω έντονη, αντίδραση στón παραλογισμό τού σχολείου. Πώς θά τιμωρήσεις κάποιον έπειδή εΐναι ύγιής και προφυλάσσει τήν ύγεία του; Στή Σουηδία πληρώνουν. Και ή πώρωση άνοίγει δικούς της δρόμους.

1 Ίουνίου / Νά ύπήρχε τουλάχιστον άξιοπρέπεια

Όταν έλάχιστος χρόνος στήν έκπαίδευση άρκεΐ για νά μήν άμφιβάλλεις τί χρειάζεται, γιατί έδω και δεκαετίες κυνηγάμε τήν ούρά μας; Γιατί πνιγόμαστε σέ μιá κουταλιά νερό, και κάνουμε ότι δέν βλέπουμε τά όλοφάνερα; Δέν έχω μεγάλες έλπίδες ότι θά αλλάξει κάτι,¹⁵⁵ όμως και ό πιó άδιάφορος για τή σκέψη μαθητής τών ΕΠΑΛ άξίζει κάτι καλύτερο άπό τó σημερινό σχολείο. Δέν σεβόμαστε τή λογική, περιφρονούμε τήν πραγματικότητα και κάνουμε ιδανικό μας τήν περιφρόνηση. Πώς γίνεται νά παραμένεις ύπουργός παιδείας και νά μή δηλώνεις παραίτηση, όταν τó συνοικιακό φροντιστήριο κάνει τή δική σου δουλειά δέκα φορές καλύτερα;

¹⁵⁵ Η συζήτηση εΐναι άυτοσκοπός. Άκόμη κι άν γνωρίζαμε ότι δέν θά γίνει τίποτα, θά συζητούσαμε για νά βρισκόμαστε μαζί και νά μοιραζόμαστε τήν έπαφή μας με τά πράγματα.

3 Ιουνίου / Τὸ πρόβλημα εἶναι γενικό

Ἐκθεση φωτογραφίας στὰ ΕΠΑΛ, μὲ συμμετοχὴ ἀπὸ μαθητὲς καὶ ἐξωσχολικοὺς ἐρασιτέχνες φωτογράφους. Θέμα ἢ ἀνάγνωση. Χάρηκα ποὺ βρέθηκα ἐκεῖ μὲ ἀφορμὴ ἓνα τέτοιο γεγονός. Τὸ πρόβλημα τῶν ΕΠΑΛ δὲν εἶναι ἀποκλειστικό, δὲν ὑπάρχει ἐκπαιδευτικὴ μονάδα ποὺ δὲν ἀνέθεσε τὴ διδασκαλία στὴ βία, χώνοντας στὴν ἴδια αἴθουσα ὅσους μποροῦν καὶ ἐνδιαφέρονται, μαζὶ μὲ ὅσους δὲν μποροῦν ἢ δὲν ἐνδιαφέρονται, ὑποχρεώνοντας τοὺς πάντες νὰ παρακολουθήσουν μαθήματα ποὺ δὲν ἐπέλεξαν, μὲ καθηγητὲς ποὺ δὲν ἐπέλεξαν, μὲ ὑπέρογκη μάταιη ὕλη καὶ ἀνώφελο ὠράριο. Ὅμως καὶ στὰ ΕΠΑΛ θὰ βρεῖς παιδιὰ μὲ ικανότητες, εὐαισθησία καὶ φιλοδοξίες, τὰ ὁποῖα ταλαιπωροῦνται περισσότερο.

7 Ιουνίου / Ἀρχὴ τοῦ τέλους

Σὲ ἓνα τμῆμα ἐκμυστηρεύθηκα ὀρισμένες ἐμπειρίες ποὺ ὡς τώρα δὲν ἔχω συζητήσει μὲ κανέναν. Τὰ παιδιὰ¹⁵⁶ ἐπέμει-

¹⁵⁶ Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ὁ Σπυρίδων. Ἡ μισὴ τάξη μαζί μας, ἢ ἄλλη μισὴ ἀπολάμβανε ἄλλα (βρισκόμαστε ἔξω, κάτω ἀπὸ μερικά δέντρα, τοὺς ὑπόλοιπους ἄφησα στὴν αἴθουσα νὰ ἀκοῦνε μουσικὴ). Ὅμως στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις ἐκφραζόταν πράγματι κάτι πρὸς γενικό. Ἀφήνω λοιπὸν τὸ κείμενο ὡς ἔχει, μαζὶ ὅμως μὲ τὶς διευκρινίσεις.

ναν και δὲν μπόρεσα νὰ τὸ ἀποφύγω. Ἐλπίζω νὰ τοὺς χρησιμεύσει. Ἐκ τῶν ὑστέρων διαπίστωσα ὅτι μοῦ ἄρесе πὺ εἰπώθηκαν ἐπιτέλους καὶ αὐτά. Μένει μιὰ ἀκόμα συνάντηση μαζί τους, τὴν Πέμπτη, καὶ τέλος.

8 Ἰουνίου / Θαυμάζω τὰ παιδιὰ πὺ προσπαθοῦν

Ἄν καὶ τελευταῖο μάθημα στὸ 1ο Γυμνάσιο, κάναμε μιὰ συνοπτικὴ ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ σκοπὸ κυρίως νὰ δοῦμε πὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται ἡ ἰσχὺς τῶν δυτικῶν χωρῶν καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς Ἑλλάδας. Ἐπειτα συζητήσαμε γιὰ διάφορα τῆς ἐπικαιρότητας καὶ ἀνταλλάξαμε εὐχὲς γιὰ τὸ καλοκαίρι. Καὶ αὐτὴ ἡ τάξη εἶναι ἀπὸ τὶς ἀγαπημένες μου. Ὅταν εἶχε πέσει στὰ μαθήματά μας μιὰ ἀργία, πῆγα νὰ σκάσω! Κατανοῶ τὰ παιδιὰ πὺ 'λυσσᾶνε', ὅμως θαυμάζω ὅσα δὲν πτοοῦνται ἀπὸ τὰ προβλήματα τοῦ σχολείου, καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀνακαλύπτουν κάποιον κέρδος. Στὸ τμήμα αὐτὸ ὑπάρχουν ἀρκετὰ τέτοια παιδιὰ.

9 Ἰουνίου / Διαρκῶς χάνεται ἡ οὐσία

Συνέχεια τῶν τελευταίων συναντήσεων. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ μέρα κύλησε ἤσυχα, συζητῶντας γιὰ τὸ καλοκαίρι, κ.λπ., ἐνῶ σὲ μία τάξη ἔγινε σύντομο μάθημα γιὰ βασικὲς ἐννοιες. Μεγάλῃ δυσκολίᾳ νὰ διακρίνουν τίς κύριες ιδιότητες σὲ ὁτιδήποτε! Τὸ σχολεῖο μας δὲν διδάσκει, μέσα ἀπ' ὅλα τὰ μαθήματα καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν ὀργάνωσή του, βασικὲς προϋποθέσεις τῆς σκέψης καὶ μάλιστα τὴν διάκριση οὐσίας καὶ σύμπτωσης (καὶ αὐτὴ ἡ τόσο σημαντικὴ διάκριση, προέρχεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα). Ἄν κάτι περιφρονεῖ τὸ σχολεῖο μας, εἶναι ἀκριβῶς ἡ οὐσία. Ἔτσι ὅμως, κι ἂν ἀποκτοῦσα ἱκανοποιητικὴ κατάρτιση σὲ κάποιον ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο δὲν συμβαίνει παρὰ μόνο, ἴσως, στὸ Παν/μιο, παντοῦ ἄλλοῦ θὰ παρέμενα ἄσχετος — ἀποκτῶντας ὅμως οἴηση χάρις στὶς ἐπιδόσεις μου στὴν εἰδικότητά μου. Σὰν νὰ ἔμαθα μιὰ διαδρομὴ, ἐνῶ ἀγνοῶ τί εἶναι ἡ στροφή, ἡ εὐθεΐα, ἡ παράκαμψη, ἡ ἐπιτάχυνση, κ.λπ., ἀνίκανος ἔτσι (νομίζοντας ὅμως ὅτι εἶμαι ἱκανός!) νὰ βρῶ τὸν δρόμο μου ὁπουδήποτε.

10 Ἰουνίου / Τὸ τέλος

Τρία τμήματα στὸ 4ο Γυμνάσιο καὶ ἄλλα δύο στὸ 2ο ΕΠΑΛ σημαίνουν τὸ καμπανάκι τοῦ τέλους. Θὰ μοῦ λείψουν

πολλά παιδιά.¹⁵⁷ Ἀστευτήκαμε, ἀνταλλάξαμε εὐχές, καὶ μὲ ἓνα τμήμα εἶπαμε τί θὰ ἤθελα περισσότερο νὰ κρατήσουν ἀπ' ὅσα συζητήθηκαν στὴ διάρκεια τῆς χρονιάς. Πρότεινα νὰ προσέξουν κυρίως ἓνα: *πότε πιστεύει κανεὶς πραγματικά καὶ δὲν ἐξαπατᾷ τὸν ἑαυτό του*. Τὸ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ὅταν λέει στοὺς Μαθητὲς ἀπὸ τί ἀναγνωρίζονται οἱ δικοὶ Του. Δὲν λέει ὅτι δικοὶ Του εἶναι ὅσοι πηγαίνουν στὶς λειτουργίες καὶ τὶς ἀγρυπνίες, νηστεύουν ἢ κάνουν ἄλλες ἀσκήσεις, ἐξομολογοῦνται, φέλλουν, προσεύχονται, ἢ ὅτιδήποτε — ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα: *ἀπὸ αὐτό, λέει, θὰ καταλάβουν ὅτι εἶσαστε μαθητὲς μου, ἂν ἀγαπᾶτε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο*.

Ὁ Παῦλος συμβουλεύει ὅτι δὲν γνωρίζουμε πραγματικά τὸν ἄλλο, ἂν δὲν φθάσουμε σὲ *παροξυσμὸ ἀγάπης*. Ἔχουμε κάνει τρία μαθήματα γιὰ τὸν ἔρωτα, καὶ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα μαθήματα περιεῖχαν τὸ θέμα αὐτὸ μὲ κάποιον τρόπο. Χαρακτηριστικότερο εἶναι τὸ μάθημα γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἀρχαίου κειμένου, ὅπου συζητήσαμε ἔχοντας ἀφορμὴ τὴ σχέση Ἀχιλλέα καὶ Πάτροκλου, κεντρικὸ θέμα τῆς Ἰλιάδας, μὲ τὸ ὁποῖο ἔχω ἀσχοληθεῖ.¹⁵⁸ Ἐπέμεινα, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος γιὰ τὸν Θεό, *οὔτε ἓνας*. Μόνον ἀγαπῶντας πλησιάζεις κοντὰ Του, καὶ φθάνεις στὸ σημεῖο νὰ σοῦ φανερώσει τὸν ἑαυτό Του.

¹⁵⁷ Πόσο διαφορετικὲς οἱ τελευταῖες ὥρες, καὶ ὅμως μὲ τὸν δικό τους τρόπο καὶ οἱ δύο ἀποχωρισμοὶ ἦταν συγκινητικοί. Στὰ Γυμνάσια περισσότερη ἐξωστρέφεια, στὰ ΕΠΑΛ μιὰ περίσκεψη παραπάνω, ἐπίγνωση ὅτι ὁ καιρὸς τελείωσε. Στὸ 4ο ξαναπῆγα τὸ βράδυ τῆς ἀποφοίτησης τῆς Τρίτης τάξης. Κάθησα μισὴ ὥρα, ὅμως ἔλειπαν ὀρισμένα παιδιά ποὺ ἤθελα νὰ δῶ. Πρόλαβα νὰ χαιρετήσω ἄλλα, καὶ εἶχα, ἀκόμη καὶ τὴν τελευταία στιγμή, μιὰ εὐχάριστη ἐκπληξη.

¹⁵⁸ Βλ. ὅσα γράφω στοὺς *Ἀρχαίους Ἑλληνες*, σ. 147 κ.έ.

“Γιώργο, αυτό που έλεγες για την Θ.,¹⁵⁹ μου φαίνεται το έπαθες εσύ!”, γράφει η φίλη μου, “όχι μόνο το να έχεις πολλά παιδιά, μα και το να τα βάζεις στην καρδιά σου!” Κανενός ή καρδιά δέν είναι τόσο στενόχωρη, να μη μπορεί να αγαπήσει ακόμη και όλους, στον βαθμό που αποκρίνεται καθένας. Έχει τή δύναμη να τὸ κάνει, ἐπειδὴ δέν ἀποσύρει τὸ ἐνδιαφέρον της ἀπὸ μιὰ ἐπένδυση σὲ ἄλλη. Μόνο προσωρινὰ μετατίθεται ἢ ἐστίασή της, ἐνῶ παραμένουν μέσα της ὅλα, ὅσο πιὸ δικά της μπορεί νὰ τὰ ἔχει.¹⁶⁰ Ἄν αὐτὸ τελειοποιηθεῖ στὸν παροξυσμὸ πὸν λέει ὁ Παῦλος, θὰ δοῦμε ζωντανὰ καὶ πραγματικὰ πὼς ἢ ἀγάπη δέν εἶναι ἓνα συναίσθημα ἀλλὰ ἓνα πρόσωπο. Δέν ἐμποδίζει λοιπὸν τίποτα νὰ ἀγαπάω πολλούς. Ἀντίθετα, εἶναι τὸ φυσιολογικό, ἀφοῦ ἓνας μᾶς ἀγαπάει ὅλους, ἀπ’ ὅπου φαίνεται καὶ ἢ ἀσχετοσύνη τῆς ζήλειας. Πρόσεξε χαρακτηριστικὰ μιὰ λαϊκὴ τέχνη ὅπως εἶναι ὁ κινηματογράφος: χρειάζεται ὅπως ὅποτε ζευγάρι κούκλων (οἱ ἄσχημοι δέν ἔχουν θέση στὸν ἔρωτα, οὔτε ἐνδιαφέρεται κανεὶς γιὰ τὶς σχέσεις τους) καὶ συνήθως τὸ

¹⁵⁹ Ἡ Θ. εἶναι ἡ κόρη τῆς φίλης μου. Τῆς ἔλεγα ὅτι εἶναι στὴν φύση της νὰ ἀγαπάει ὀλόψυχα πολλούς, δέν τῆς ταιριάζει νὰ κλειστεί σὲ μιὰ οἰκογένεια.

¹⁶⁰ Γι’ αὐτό, ὅταν χάσουμε δικούς μας ἢ μὲ ὅποιο τρόπο συμβεῖ μιὰ μεγάλη ἀπόσταση, ὅσο κι ἂν πονέσουμε, ἀκόμη καὶ πολὺ χρόνο, σιγὰ σιγὰ μοιάζει νὰ τοὺς ξεχνᾶμε, τοὺς σκεφτόμαστε σπάνια καὶ μᾶς ἀπασχολοῦν κυρίως οἱ παροντικὲς σχέσεις. Ὡς ἔφηβος νόμιζα ὅτι αὐτὸ δείχνει σκληρότητα, καὶ μπορεί νὰ εἶναι ἔτσι σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἢ στὶς περισσότερες. Ὅμως δέν ἔχουμε ξεχάσει κανένα οὔτε ὑποτιμήσει, ἂν κάποτε συνδεθήκαμε μαζί του πραγματικά. Στὴν περίπτωση αὐτὴ δέν ὑπάρχει σκληρότητα ἀλλὰ προσωρινὲς μεταβολὲς ἐστίασης, πὸν ἐπιτρέπουν τὴν ἐπέκταση στὴν οὐσία τῆς ἴδιας σχέσης, μέχρι νὰ συμβεῖ ἢ ὀριστικὴ ἐπανένωση μὲ ὅλους.

πάθος ‘όλοκληρώνουν’ καυτά φιλιὰ καὶ κρεβάτι. Ἐχοντας μαῦρα μεσάνυχτα ἀπὸ τὸν ἔρωτα στὴν προσωπική μας ζωή, πῶς θὰ γνωρίζαμε γιὰ ποιὸ βίωμα καὶ γιὰ ποιά συνείδηση μιλοῦν τὰ ἱερά μας κείμενα;

12 Ἰουνίου / Μιὰ πραγματικὴ ἀπόδειξη

Καὶ οἱ γονεῖς τὰ εἶδαν ὅλα μὲ τὸ πρῶτο παιδί, καὶ τὸ δεύτερο δὲν τὸ ἀγαποῦν λιγότερο, καὶ τὸ πρῶτο δὲν τὸ ξεχνοῦν ἐπειδὴ προέκυψε δεύτερο, τρίτο ἢ δέκατο. Συμβαίνει κάτι παρόμοιο στὸ σχολεῖο, καὶ χάρη σ’ αὐτὸ ἡ δῆθεν ἐκπαίδευση δὲν κατέρρευσε. Γνώρισα πάνω ἀπὸ 500 παιδιά, καὶ δὲν δέθηκα μόνο μὲ ἓνα. Ὅμως ἡ ἀγάπη ἀπαιτεῖ ἀποκλειστικότητα, ἐπειδὴ ὁ ἄλλος εἶναι μοναδικός. Πῶς γίνεται νὰ ἀγαπᾶς κάποιον, νὰ ζεῖς τὴ μοναδικότητα καὶ ἀποκλειστικότητα, καὶ τὴν ἐπόμενη ἢ τὴν ἴδια στιγμή νὰ ζεῖς τὸ ἴδιο μὲ ἄλλον;

Στὸ τέλος τῆς χρονιάς ἓνα παιδί μου εἶπε ὅτι αἰσθάνεται πῶς ἔγινε καλύτερο χάρη στὴ γνωριμία του μαζί μου. Κάποτε εἶχε ἐξομολογηθεῖ ὡς μεγαλύτερο ἐλάττωμά του τὸν ναρκισσισμό. Τοῦ ἔστειλα τὴν ἐξῆς ἀπάντηση: “νὰ σοῦ πῶ τί μου ἔκανε ἐντύπωση στὸ μήνυμά σου; Σὲ συγκίνησε ἡ ἀγάπη πού ἔχω γιὰ ἄλλα παιδιά... Βλέπεις, ὁ νάρκισσος εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὸν ἑαυτό του, ἐπομένως δὲν ἔχει τὴ δική σου ἀντίδραση. Μᾶλλον ἔχεις παρεξηγήσει τὸν ἑαυτό σου, ἀφοῦ χαίρεσαι μὲ τοὺς ἄλλους καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, καὶ ἐκτιμᾶς τὴν ἀγάπη πού ἔχουν γιὰ ἄλλους, ὄχι μόνο γιὰ σένα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀγαπᾶς τὴν ἴδια τὴν ἀγάπη — ἀλλά, ὅπως ἔχουμε πεῖ, ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἓνα συναίσθημα, εἶναι ἓνα πρόσωπο... Κι ἂν ἦσουν νάρκισσος,

πάντως ἤδη προχωρᾷς σὲ ἄλλους δρόμους. Αὐτὸ μοῦ ἔκανε ἐντύπωση.”

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἀγαπᾶμε πολλοὺς χωρὶς νὰ χάνεται οὔτε ἡ μοναδικότητα οὔτε ἡ ἀποκλειστικότητα — ἐπειδὴ ἀγαπᾶμε πάντα ἕναν, καὶ πάντα ἕνας μόνο μᾶς ἀγαπάει. Χωρὶς αὐτὸν ἴσως ὑπῆρχαν προσωρινές ἔλξεις,¹⁶¹ ὄχι ὅμως ἀγάπη, ἐφόσον κανένα πλάσμα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπισκιασθεῖ τὰ πάντα στὴν ἀπόλυτη φανέρωση ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ἀγάπη. Ἄν γινόταν νὰ βρεθεῖ πραγματικὴ ἀπόδειξη καὶ ὄχι μόνο ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ, ποιά θὰ ἦταν ἰσχυρότερη ἢ ἐγκυρότερη ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικότητα ποὺ καταργεῖται παραμένοντας;

Ἀκόμη κι ἂν κανεὶς δὲν εἶχε δεῖ τὸν Χριστό, ἡ ἀπόδειξη αὐτὴ γιὰ τὴν ὑπαρξη ἑνὸς Θεοῦ ποὺ ὑπάρχει ὄχι μόνο πέρα ἀλλὰ καὶ μέσα στὸν ἄνθρωπο, ὅπως εἶναι ὁ Χριστός, ἡ μόνη αὐστηρὴ ἀπόδειξη,¹⁶² θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ ὅποιον μπορεῖ νὰ τὴν καταλάβει ἔμπρακτα, στὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐμπειρία του — γιὰ τὸν ὁποῖο ὅμως ὁποιαδήποτε ἀπόδειξη ἀπλῶς δὲν χρειάζεται! Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει; Αὐτὸς ποῦ

¹⁶¹ Οἱ ἔλξεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ ἀπαιτήσουν τὴν ἀποκλειστικότητα ὡς μεροληψία, γίνονται ἀφορμὴ ζήλειας, κ.λπ.

¹⁶² Χωρὶς νὰ προσβάλλει τὴν ἐλευθερία μας. Ἡ ἀντικειμενικότητά της ἀπευθύνεται σὲ προσωπικὲς ὑπαρξιακὲς προϋποθέσεις, γι' αὐτό, ὅσο καλὰ κι ἂν ἐξηγηθεῖ, μὴ ἔχοντας βιωματικὸ ἀντίκρουσμα δὲν γίνεται νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν ψυχὴ. Εἶναι σὰν νὰ σοῦ ἀποδεικνύουν ὅτι ὑπάρχει μιὰ πόλη στὴν ὁποία δὲν ἐνδιαφέρεσαι νὰ πᾶς. Ὅ,τι κι ἂν λένε, ὅσο βέβαιο κι ἂν εἶναι, ἀπ' τὸ ἕνα αὐτὶ μπαίνει, ἀπ' τὸ ἄλλο βγαίνει. Τὸ δέχεσαι ἀλλὰ ἐπιφανειακά, δὲν σὲ ἀφορᾷ, δὲν σὲ ἐπηρεάζει.

δὲν μπορεῖ νὰ ἀγαπήσει, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ πιστέψει, ἐξηγεῖ λακωνικὰ ὁ Συμεών.¹⁶³

17 Ἰουνίου / Τίποτα δὲν τελειώνει...

Πρῶτο email φθάνει ἀπρόσμενα, ἀπὸ τὸν Μάριο, μὲ τὴ φωτογραφία γιὰ τὸ ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου, καὶ μαζὶ μουσικὲς προτάσεις!¹⁶⁴ Ἔχω τεράστια μουσικὴ συλλογὴ, καὶ ὅμως τὰ περισσότερα ποὺ πρότεινε ὁ Μάριος, τὰ ἀγνοοῦσα! Καὶ πόσα ἀκόμη θὰ ὑπάρχουν ποὺ ἀγνοῶ! Πάλι καλὰ!

¹⁶³ Βλ. Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, *Ἡθικός 5*, *ΕΣΝΘ*, τ. 2, σ. 212.

¹⁶⁴ Φαίνεται πὼς ὁ Μάριος δὲν ἐλέγχει καθημερινὰ γιὰ email, κι ἔτσι ἄργησε νὰ ἀπαντήσει στὸ μήνυμα ποὺ τοῦ ἔστειλα, ὁπότε φοβήθηκα μήπως δὲν ἔχω τὴ συγκεκριμένη φωτογραφία στὸ ἐξώφυλλο. Τὴν ἤθελα ἐπειδὴ εἶναι μιὰ ξεχωριστὴ φωτογραφία στὴν ἔμπνευση καὶ τὴν ὑλοποίησή της, ταιριάζει μὲ τὸ βιβλίο, εἶναι τοῦ Μάριου, καὶ βρίσκεται μέσα της ὁ ἴδιος! Τί ἄλλο νὰ ζητήσει κανεὶς; Ἡ φίλη μου θὰ προτιμοῦσε ἓνα ἐξώφυλλο πιὸ φωτεινό. Γιὰ μένα εἶναι φωτεινό, ἐφόσον περιέχει τὸν Μάριο, καὶ σκοτεινὸ ὅπως ταιριάζει, γιὰτὶ στὴν ἐκπαίδευσή τὰ πράγματα ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὸ ἰδανικό. (Καὶ πάλι τὸ σκοτάδι εἶναι αὐτὸ μέσα στὸ ὁποῖο ἀκούγεται ὁ λόγος, ὅσο βρισκόμαστε σὲ αὐτὴν ἐδῶ τὴ ζωὴ). Μ' ἀρέσει ἐπίσης ἡ παραπομπὴ μὲ τὴ μάσκα στοὺς καιροὺς τῆς πανδημίας. Καὶ ὁ φάκελλος ποὺ δείχνει τὸν προσωπικὸ χαρακτήρα τῆς παιδείας, ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ μόρφωση εἶναι κάτι ποὺ ἀφορᾷ μόνο ἐσένα, τελείως ἰδιαίτερα.

Δεύτερο email, από την Ειρήνη, για τὸ ἔγκλημα μὲ τὸν πιλότο ποὺ σκότωσε τὸ κοριτσάκι. Τὰ παιδιά καὶ στὰ δύο Γυμνάσια εἶχαν μαντέψει πὼς ἡ ληστεία ἦταν στημένη καὶ ὁ ‘καλός’ της ἦταν ὁ ἔνοχος.¹⁶⁵ Ἡ συζήτηση ἐπεκτάθηκε σὲ γενικότερα θέματα, καὶ βρήκα εὐκαιρία νὰ ἐπαναλάβω μιὰ προειδοποίηση, ὅτι ἂν καὶ ἡ Ἑλλάδα πρὸς τὸ παρόν — ἐξαιρῶντας ὀρισμένες περιοχές, στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας, κ.λπ. — εἶναι ἀρκετὰ ἀσφαλῆς, ἀπὸ πουθενὰ δὲν λείπουν οἱ παλαβοί, καὶ δὲν εἶναι πάντα εὐκολὰ ἀναγνωρίσιμοι, ὁπότε, χωρὶς νὰ γινόμαστε ὅλη τὴν ὥρα καχύποπτοι, χρειάζεται προσοχή. Μισαλλοδοξία, σεξουαλικὴ ἐπιθυμία, οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση, ἀκόμα καὶ ἡ ἀπλὴ ὀργή, ἡ ζήλια, διάφορα συμπλέγματα, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουν σὲ δραματικὲς καταστάσεις.

Τρίτο email, ἀπὸ παιδιά τοῦ 4ου γιὰ νὰ συναντηθοῦμε. Ἔνοιωσα κάπως ἀμήχανος ἐπειδὴ ὅλες οἱ συναντήσεις μας ὡς τώρα εἶχαν τὴν προοπτικὴ μαθημάτων. Γι’ αὐτὸ πολὺ πρὶν τελειώσει ἡ χρονιά, εἶχα σκεφεῖ νὰ τοὺς προτείνω νὰ κάνουμε θερινὰ μαθήματα μὲσω Skype ἢ Teams, μιὰ ποὺ τὸ σχολικὸ δίκτυο ἴσως εἶναι κλειστό.¹⁶⁶ Ὅμως νὰ συναντηθοῦμε ἐκτὸς

¹⁶⁵ Καὶ αὐτὴ εἶναι μιὰ χαρακτηριστικὴ περίπτωση. Μὲ τὴν ἀνοχὴ τοῦ ἐγκλήματος ὁ Θεὸς ἔδωσε στὸν δολοφόνου εὐκαιρία νὰ γνωρίσει καλύτερα τὸν ἑαυτό του μήπως ἀρχίσει νὰ ἀλλάξει. Ταυτόχρονα ἔφερε κοντὰ Του τὸ κοριτσάκι, τὸ ὁποῖο, ὅπως φαίνεται, εἶχε ἤδη ζήσει ὅσο χρειάζοταν στὸ καθαρτήριο αὐτό, ποὺ εἶναι ὁ τωρινὸς βίος.

¹⁶⁶ Ὅταν πλησίαζε ἡ ὥρα νὰ γίνῃ ἡ πρόταση γιὰ θερινὰ μαθήματα, εἶχα (ἐπιτέλους!) καταλάβει ὅτι θὰ ἦταν πιὸ συνετὸ νὰ ἀποδεχθῶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ χρονιά τελείωσε, νὰ μὴν προσπαθῆσω νὰ τὴν παρατείνω. Ἀφήνω πρακτικὰ ζητήματα, πόσα παιδιά θὰ βρίσκονταν στὶς παραλίες κ.λπ. Ὅμως ἔχει καὶ ἄλλο πρόβλημα ἢ ἰδέα

μαθημάτων; Αυτό με αποσυντόνισε, κι έτσι άνεβαλα τη συνάντηση να μπορέσω να το συνειδητοποιήσω ό αυτιστικός...¹⁶⁷

αυτή, που δέν ήταν τὸ ἴδιο ὄρατὸ προηγουμένως. Τὸ Πάσχα μεσο-λαβεῖ ανάμεσα σὲ δύο περιόδους μαθημάτων, τὸ καλοκαίρι περιέχει ἓνα τέλος πὸν ὀφείλουμε νὰ σεβαστοῦμε. (Ἡλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα...) Καὶ πάλι, ἡ ἐπιείκειά Του εἶναι ἀνεξάντλητη! Καὶ συναντήσεις ἐκτὸς μαθημάτων θὰ γίνουν, καὶ μὲ τὸ βιβλίό αὐτό, πὸν δέν λέω νὰ ἀφήσω ἀπὸ τὰ χέρια μου, συνεχίστηκε ἔμμεσα ἡ ἐπαφή μου μαζί τους ὅλο τὸ καλοκαίρι! Εἶναι σήμερα 25 Αὐγούστου. Τὸν Σεπτέμβριο πηγαίνω κατευθεῖαν ἀπὸ αὐτὰ σὲ ἄλλα παιδιὰ. Δέν ὑπῆρξαν καλοκαιρινὲς διακοπὲς γιὰ μένα! Οὔτε μία μέρα! Ἐνα ἀόρατο χέρι ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸν χρόνο μιὰ ὀλόκληρη ἐποχή! Γενικὰ ἔχω τὴν αἴσθηση ὅτι αὐτὰ τὰ παιδιὰ μὲ ἐξάντλησαν. Σὲ σημείο πὸν ἀναρωτιέμαι, μήπως ἡ ἐπόμενη χρονιὰ εἶναι 'ριγμένη', μήπως τὰ ἄλλα παιδιὰ βροῦν λιγότερες δυνάμεις νὰ χρησιμοποιήσουν. Θὰ τὸ γνωρίζω σὲ λίγο!

¹⁶⁷ Στις 24 Ἰουνίου τὸ πρωί, τὴν ἐπομένη τῆς ἀποφοίτησης τῆς Τρίτης τάξης, συνέβη καὶ ἄλλο ἀπίστευτο! Σκεφτόμουν τὴν περίπτωσή ἐνὸς μαθητῆ πὸν ἐκτιμῶ ἰδιαίτερα, ὅταν ξαφνικὰ ἔρχεται email ἀπὸ τὴν μητέρα του! Ἴσως μοιάζει σύμπτωση, ὅσοδήποτε ἐξωφρενικὴ, ὅμως δέν γίνεται νὰ πιστεύεις καὶ στὸν Θεὸ καὶ στὶς συμπτώσεις! Πῶς ἐξηγεῖται λοιπόν; Δέν χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῶ σὲ λεπτομέρειες, ἀρκεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι τὸ συγκεκριμένο μήνυμα μοῦ ἔδωσε μιὰ χαρὰ καὶ δύναμη πὸν εἶχα ἀνάγκη.

8 *Αύγουστου / Μὲ πόση ἀγωνία*

Σήμερα τὸ πρωὶ ξύπνησα ἀπὸ ἓναν ἐφιάλτη. Ἔβλεπα ὅτι ἦμουν στὸ σχολεῖο, σὲ μιὰ τεράστια αἴθουσα ποὺ θύμιζε κινηματογράφο, μὲ πάρα πολλές σειρὲς καθισμάτων καὶ πανύψηλη ὀροφή. Τὰ μαθήματα εἶχαν τελειώσει καὶ ὅλοι εἶχαν φύγει, ἀκόμα καὶ ὁ διευθυντής, ἐκτὸς ἀπὸ δύο παιδιά. Ὅλα τὰ καθίσματα ἄδεια, σὲ ἓνα σημεῖο ἐγώ, κάτι γράφοντας, πιὸ μακριὰ τὰ παιδιά μιλοῦντας. Κάποια στιγμή κι αὐτὰ σηκώνονται καὶ φεύγουν. Ἐκεῖνο ποὺ μὲ ἔκανε νὰ ξυπνήσω εἶναι μὲ πόση ἀγωνία, νοιώθοντας ὀλομόναχος, ἄρχισα νὰ μαζεύω τὰ πράγματά μου γιὰ νὰ φύγω.

Ἄν σοῦ φανεῖ χρήσιμο αὐτὸ τὸ βιβλίο,
ἀγόρασέ το στήν ἔντυπη μορφή του.

ELPENOR